

Sisekaitseakadeemia
Sisejulgeoleku instituut

Kadri Ann Salla

**LAPSESÕBRALIKU ÕIGUSEMÕISTMISE AVALDUMINE
TAASTAVA ÕIGUSE PROTSESSIS
LASTE PERSPEKTIIVIST**

Magistritöö

Juhendaja: Anna Markina, MA

Tallinn 2023

ANNOTATSIOON

Sisekaitseakadeemia Sisejulgeoleku instituut	Kaitsmise kuu ja aasta: juuni, 2023
Töö pealkiri eesti keeles: Lapsesõbraliku õigusemõistmise avaldumine taastava õiguse protsessis laste perspektiivist	
Töö pealkiri võõrkeeles: Implementation of child-friendly justice in the process of restorative justice from the children's perspective	
<p>Lühikokkuvõte: Töö on kirjutatud eesti keeles ja inglisekeelse resümeega. Töö pikkus koos lisadega on 91 lehekülge, mille põhiosa moodustab 75 lehekülge. Töö kirjutamisel on kasutatud 105 eesti- ja inglise keelset allikat. Andmete illustreerimiseks on töös 3 tabelit ja 2 lisa.</p> <p>Magistritöö eesmärgiks oli välja selgitada lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete avaldumine vahenduses ja leida võimalusi põhimõtete efektiivsemaks rakendamiseks laste vaatepunktist. Tulenevalt eeltoodust oli magistritöö uurimisprobleemiks: kuidas lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtted avalduvad taastava õiguse protsessis laste perspektiivist? Magistritöö uurimisstrateegiaks oli fenomenograafiline uurimus. Andmekogumise meetodina kasutati poolstruktureeritud intervjuusid, mille salvestused transkribeeriti ja teostati kvalitatiivne sisuanalüüs. Magistritöö eesmärk ja uurimisülesanded täideti ning uurimisprobleemile ja -küsimustele leiti vastused. Magistritöö tulemusel selgus, et taastavat õigust rakendatakse Eestis lapsesõbraliku õiguse printsiipidest lähtuvalt ning taastava õiguse kasutamine omakorda aitab saavutada lapsesõbraliku õiguse eesmärke. Laste kogemuste ning teoreetilise kirjanduse analüüsi põhjal tegi magistritöö autor ettepanekud, kuidas muuta vahenduse praktikat lastega seotud juhtumites veelgi lapsesõbralikumaks. Peamisena soovib autor ühtlustada spetsialistide poolset infot vahenduse kohta, jõuda juhtumiga vahendusse oluliselt kiiremini, leida protsessis tasakaal etteantud meetodika ja osaliste vajaduste vahel ning tagada osalemise võimalused ka eriliste vajadustega lastele.</p>	
Lisad: ei ole	
Võtmesõnad: lapsed, alaealised, lapse õigused, lapsesõbralik õigusemõistmine, taastav õigus, lepitusmenetlus	
Võõrkeelsed võtmesõnad: children, juveniles, rights of a child, child-friendly justice, restorative justice, alternative dispute resolution	
Säilitamise koht: Sisekaitseakadeemia raamatukogu	
Töö autor: Kadri Ann Salla	
Olen koostanud lõputöö iseseisvalt. Kõik lõputöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, seisukohad, kirjalikest allikatest ja mujal allikates saadud info on nõuetekohaselt viidatud. Olen nõus oma lõputöö avaldamisega elektroonilises keskkonnas.	
Allkiri:	Kommentaar (soovi korral)
Vastab lõputöö nõuetele	
Juhendaja: Anna Markina	Allkiri:
Kaasjuhendaja:	Allkiri:
Kaitsmisele lubatud	
Kolledži direktor/instituudi juhataja: Erkki Koort	Allkiri:

SISUKORD

ANNOTATSIOON	2
TERMINITE JA LÜHENDITE LOETELU	4
SISSEJUHATUS.....	5
1. TEOREETILINE ÜLEVAADE.....	12
1.1 Lapsesõbralik õigusemõistmine	12
1.1.1 Lapsesõbraliku õigusemõistmise lähtekohad ja põhimõtted.....	12
1.1.2 Lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse areng Eestis.....	16
1.2 Taastav õigus	19
1.2.1 Taastava õiguse lähtekohad ja kujunemislugu	19
1.2.2 Taastava õiguse praktikad ja protsess	25
1.3 Vahendus kui taastava õiguse praktika.....	28
1.3.1 Vahenduse olemus ja eesmärk	29
1.3.2 Vahenduse raamistik ja korraldus Eestis.....	34
2. UURIMISTULEMUSED JA ANALÜÜS	43
2.1 Metoodika ja valim.....	43
2.2 Laste arusaamad ja tõlgendused vahenduse kohta	49
2.2.1 Vahendusse suunamine	49
2.2.2 Motivatsioon ja eeldused vahenduseks	53
2.2.3 Vahenduse protsess ja osaliste vajadused	56
2.2.4 Vahenduse tulemus ja kasu	62
2.3 Laste perspektiiv taastava õiguse ja lapsesõbraliku õigusemõistmise osas.....	67
KOKKUVÕTE.....	76
SUMMARY	79
VIIDATUD ALLIKATE LOETELU.....	80
Lisa 1. Poolstruktureeritud intervjuu küsimustik vahenduses osalenud alaealistega	90
Lisa 2. Uurimisküsimuste vastavus intervjuu küsimustega.....	91

TERMINITE JA LÜHENDITE LOETELU

EN – Euroopa Nõukogu

FRA – Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet (ing. k. *European Union Agency for Fundamental Rights*)

Laps ehk alaealine – alla 18-aastane isik

LasteKS – lastekaitseadus

Lepitus – kannatanu ja teo toimepanija vaheline konflikti vahendamine (ing. k. *mediation*)

OAS – ohvriabi seadus

SKA – Sotsiaalkindlustusamet

Taastava õiguse teenus – alates 2023. aastast OAS-i alusel SKA poolt osutatavad taastava õiguse praktikad

Taastava õiguse praktikad ehk meetodid – erinevad taastava õiguse rakendamise vormid, nt lepitus, taastav nõupidamine ja aruteluring

Vahendus – lepitus ja taastav nõupidamine laste osalusega juhtumites Eestis alates 2020. aastast

Vahendusmenetlus ehk lepitusmenetlus – taastava õiguse teenus täiskasvanute kriminaalasjades

Vahendusteenus – vahenduse ja vahendusmenetluse korraldamine

SISSEJUHATUS

Viimasel kümnendil on Eestis võetud suund kahele uuele lähenemisele: lapsesõbralik õigus ja taastav õigus. Mõlemad tulid jõuliselt fookusesse viis aastat tagasi, kui 2018. aastal loodi õigusrikkumisi sooritanud alaealiste erikohtlemise süsteem. Suund lapsesõbralikule õigusemõistmisele võeti küll juba varem (Gornischeff, *et al.*, 2018, lk 27), kuid ulatuslikumad muudatused seadusandlikul tasemel, spetsialistide tööpraktikas ja lastele suunatud teenustes viidi läbi just nimelt lähtuvalt uutest alaealiste erikohtlemise nõuetest. Samas, veel kümme aastat tagasi polnud enamik Eesti õigus- ja sotsiaalsüsteemi töötajad isegi kuulnud lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetest ning keegi neist ei olnud neid oma töös kasutanud (Kaldur, *et al.*, 2015, p. 3). Ka taastav õigus ei olnud Eestis uudne mõiste ja praktika, kuid see sai tõuke laiemaks levikuks just lapsesõbraliku õiguse sihiseadmise raames.

Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta (2012) määratlevad lapsesõbralikku õigusemõistmist kui õiguse mõistmise süsteem, mis suurimal võimalikul määral arvestab laste õigustega. Lapsesõbralikkus väljendub õigusemõistmise kättesaadavuse, eakohasuse, kiiruse, laste vajadustele ja õigustele vastavuse, lapse kaasamise, osalemise tagamise ja toimingute mõistetavuse, era- ja pereelu privaatsuse, integreerituse ja eneseväarikuse põhimõtete järgmises (Euroopa Nõukogu, 2012). Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete rakendusala on laiem kui vaid õigussüsteem, hõlmates ka sellega kokkupuutes olevad osapooled mistahes menetluse vormis ja ajal (Euroopa Nõukogu, 2012, lk 16).

Lapsesõbralik õigus hõlmab alaealiste osalust õigusemõistmisel erinevatest rollides: lisaks süüteo toimepanijatena ka kannatanutena, tunnistajate või muul moel menetlusosaliste ja mõjutatud osapooltena (Euroopa Nõukogu, 2012, lk 16). Alaealiste kohtlemine õigussüsteemis on ajast-aega olnud aktuaalne teema, kus fookuses on eelkõige alaealised õigusrikkujad. Nii on olnud mujal maailmas kui ka Eestis, kus just lapsesõbraliku õiguse printsiipidest lähtuvalt muudeti 2018. aastal õigusrikkumisi sooritanud alaealiste kohtlemise süsteemi: täiendati seadusandlust ning kehtestati alaealiste erikohtlemise nõuded, muudeti õigusrikkumistele reageerivaid struktuure ja institutsioone (sh kaotati alaealiste komisjonid), integreeriti kaasaegseid praktikaid õiguskaitseasutuste igapäevatoösse, töötati välja ennetavaid ja sekkumisele suunatud mudeleid, juhiseid, koolitusi ning sidustati õigussüsteemi haridus- ja sotsiaalvaldkonnaga (Justiitsministeerium, 2017). Peamised uued nõudmised alaealiste õigusrikkujate kohtlemisele tähendavad alaealisele individuaalset lähenemist, juhtumi kiiret

lahendamist, lapse ja tema vanemate kaasamist ja osalust, õigusrikkumise osas vastutuse võtmist ja kahjude heastamist, kannatanu vajadustega arvestamist ning mõjutusvahendite kasutamist karistuse asemel (Salla & Tamm, 2016a, lk 3-6). Eraldi olulise suunisenä rōhutatakse taastava õiguse põhimõte arvestamist nii lapse õigusrikkumisele reageerimisel kui ka lapse kui kannatanu kohtlemisel. Taastava õiguse lähenemine Eesti regulatsioonides ei hõlma mitte ainult õigusrikkumisi sooritanud alaealisi, vaid erinevates menetluslikes rollides lapsi. See omakorda on kooskõlas lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetega (vt Euroopa Nõukogu, 2012, lk 16).

Samas ei ole taastava õiguse lähenemise ja meetodite levimine Eestis ainult alaealiste spetsiifiline, vaid üldine kriminaalpoliitika prioriteet aastani 2030: sihiks on seatud inimkeskne ja ohvrisõbralik õigussüsteem, kus oluline on õigusrikkumisele eelnenud olukorra ja ohvri turvatunde taastamine ning kahju heastamine ehk taastav õigus (Justiitsministeerium, 2018). Eesmärgiks on võetud võimalikult paljudes juhtumites ohvri ja kurjategija lepitamine ning seda nii menetluse kestel kui ka väljaspool menetlust. Alates 2023. aasta 1. aprillist on lepitus Eestis seadusandlikul tasemel reguleeritud osana *taastava õiguse teenusest* (Ohvriabi seadus, 2023, § 26). Täna on praktikas erinevused laste ja täiskasvanute juhtumites taastava õiguse protsessi läbiviimisel ja osaliste kogemustes (Markina & Salla, 2022, lk 30-31). Alates 2020. aastast rakendatakse lastega seotud juhtumites uuendatud metoodika järgi *vahendust* (varasemalt *konfliktivahendus*), mis lähtub võrreldes täiskasvanute lepitusega enam taastava õiguse põhimõtetest (Markina & Salla, 2022, lk 30-31).

2022. aastal kinnitati Eesti taastava õiguse kontseptsioon, mis määratleb taastava õiguse mõisted ja rakendamise ala Eesti kontekstis (Justiitsministeerium, 2022a). Kontseptsiooni kohaselt on taastava õiguse eesmärgiks juhtunuga kaasnenud kahjude heastamine, kannatanu ja kogukonna vajadustega arvestamine ning edasiste õigusrikkumiste ärahoidmine (Justiitsministeerium, 2022a, lk 4-5). Taastava õiguse mõiste on kontseptsioonis defineeritud kui protsess, mille käigus konflikti osapooled otsivad aktiivselt tekkinud olukorrale lahendusi ning kahju heastamise võimalusi (Justiitsministeerium, 2022a, lk 3). Kuigi taastava õiguse kohta pole teaduskirjanduses ega seadusandlikul tasemel üheselt kokkulepitud terminit, on levinuim viis seda selgitada lahenduskeskse protsessi kaudu (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 4). Taastava õiguse protsessis tuuakse neutraalse vahendaja abiga juhtunu osapooled kokku, võimaldatakse neil rääkida juhtunust ja selle mõjudest ning arutada ja kokku leppida kahju heastamises ja muudes edasiviivates lahendustest (Latimer jt, 2005, p. 129). Vastandudes traditsioonilisele – karistuse-kesksele õigusemõistmisele – võimaldab taastav õigus olla

õigusrikkujal ja kannatanul osaline lahenduste leidmisel vastavalt nende vajadustele ja vastutusele (Zehr, 2003, pp. 81-82). Ka laste jaoks annab sellisel viisil õigusemõistmises osalemine olulise eelise: taastava õiguse protsess võimaldab lastel olla ära kuulatud, kaasatud, võtta vastutust ja osaleda otsustamises, saada heastamist ning parandada või tugevdada juhtunust mõjutatute vahelisi suhteid (International Juvenile Justice Observatory, 2018, pp. 15-20). Kuna lapsesõbraliku õigusemõistmise üks olulisemaid printsiipe on lapse ära kuulamise ja tema arvamusega arvestamise vajalikkus (Euroopa Komisjon, 2010, lk 17), siis võivad taastava õiguse praktikad aidata rakendada lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtteid.

Nii rahvusvahelised suunised kui ka Eesti strateegilised suunad on seadnud sihiks taastava õiguse kasutamise laste juhtumitest. Kuid ka taastavat õigust peab rakendama lapsesõbralikul viisil: lähtuda laste parimatest huvidest, võimaldada lapsel osaleda ja olla ära kuulatud ning kaitsta teda võimaliku taasohvristamise või kahjukannatamise eest (International Juvenile Justice Observatory, 2018, p. 10). Selleks peavad taastava õiguse mudelid olema välja töötatud ja läbi viidud lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtteid arvestades, spetsiaalse väljaõppe saanud praktikute poolt ning erilist tähelepanu on vajalik pöörata laste turvalisuse tagamisele.

Tagamaks õigussüsteemi sattunud laste heaolu, vajab lapsesõbraliku õigusemõistmise teema põhjalikku käsitlemist nii akadeemilises kui ka praktilises plaanis (Gornischeff, *et al.*, 2018, lk 27). Euroopa kontekstis on palju uuritud vahenduse ja teiste taastava õiguse tulemuslikkust ja praktikate kvaliteeti (Dünkel, *et al.*, 2015), samuti ka lapsesõbraliku õigusemõistmise avaldumist (nt FRA, 2015; FRA, 2017). Eestis läbiviidud uuringud on keskendunud lapse osalusele menetlustoimingutes, kohtlemisele õigussüsteemis või taastavale õigusele. Lastega seonduvad kriminaalpoliitika analüüsid lepitusmenetluse kohta (vt Klopets & Tamm, 2010; Salla & Ülviste, 2017), õigusrikkujate (Järv, *et al.*, 2021) või kannatanute kohtlemise (Kask, 2015) analüüsid. Valminud on mõned üliõpilaste lõputööd alaealiste õigusrikkujate kohtlemisest ja taastavast õigusest (vt Mitrahovitš, 2011; Oja, 2014; Vetemaa, 2016; Idnurm, 2017; Klaus, 2018). Varasemad uuringud on keskendunud alaealiste erikohtlemise süsteemi muudatuste analüüsimisele (nt Idnurm, 2017; Markina *et al.*, 2021) või õigussüsteemi spetsialistide hoiakute ja arusaamade selgitamisele (nt Mitrahovitš, 2011; Kaldur, *et al.*, 2015; Vetemaa, 2016; Klaus, 2018), samuti ka lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete rakendamise kohta (nt Kask, 2015; Gornischeff, *et al.*, 2018; Järv, *et al.*, 2021). Eestis noorte kogemusi õigussüsteemis lapsesõbraliku õigusemõistmise raamistikus käsitles 2021. aastal Järv, Rajaveer ja Pilvet-Petrov poolt läbiviidud uuring, mis tõi välja noorte nii positiivsed tähelepanekud kui ka pingekohad kriminaalmenetluses osaledes. Laste perspektiivi taastava

õiguse osas on teadaolevalt uuritud vähesel määral. Oja 2014. aasta läbiviidud küsitlus näitas *et alaealistel* on valmisolek osaleda taastav õiguse tegevustest ning enamik ohvriks langenud lapsi on nõus süüteo toimepanijaga kohtuma. Magistritöö autor ise osales Tartu Ülikooli uurimisprojektis, mis analüüsis vahenduse erinevaid mudeleid ning vahenduses osalenute kliendikogemusi (Markina & Salla, 2022). Seega võib öelda, et kuigi Eestis on läbi viidud analüüse ja uuringuid alaealiste õigussüsteemis kohtlemise või taastava õiguse kohta, pole teadaolevalt lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse seosed laste vaatepunktist varasemalt akadeemilist käsitlemist leidnud.

Käesolevas magistritöös käsitletakse laste kogemusi ja arusaamu vahenduse kui ühele taastava õiguse praktika kohta. Magistritöö **aktuaalsust** näitab teemavaldkond, sest lapsesõbraliku õiguse ning taastava õiguse rakendamine on üks Eesti kriminaalpoliitika pikaajalistest suundadest ning strateegilistest eesmärkidest (Justiitsministeerium, 2018; Siseministeerium 2020). Lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse põhimõtete rakendamise tõhustamiseks on vajalik hinnata, kuidas täna need printsiibid avalduvad, eelkõige laste endi vaatenurgast. Magistritöö panustab sisejulgeoleku valdkonna arendamisse läbi selle, et toob välja võimalused ja viisid muuta riigi praktikat laste kohtlemisel õigussüsteemis. Seeläbi saab ennetada õigusrikkumisi, vältida kannatanute taasohvristamist ning luua ühiskonnas õigluse ja turvatunnet.

Laste õigustest rääkides kasutatakse uuemates käsitlustes mõistet *laste perspektiiv*, mis sisaldab seda, kuidas lapsed ise oma heaolu aspekte hindavad (Sommer *et al.*, 2010). Siinkohal tuleks eristada laste perspektiivi kahest vaatepunktist lähtuvalt: lapse perspektiiv täiskasvanu vaatest ehk täiskasvanu arusaam lapse heaolust ning *laste endi perspektiiv* ehk lapse nägemus oma maailmast (Sommer *et al.*, 2010). Paradoksaalsel kombel on lastel küll õigus osaleda neid puudutavates küsimustes, kuid osaluse välja või keskkonna on loonud täiskasvanud oma arusaamise põhjal laste õigustest (Mayall 2000, p. 248). Anne Robinson (2014, p. 13) selgitab, noorte inimeste nägemus nende elus ilmnevatest probleemidest erineb suuresti täiskasvanute omast. Seda kinnitavad teatud määral ka lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta tehtud uuringud (FRA, 2017, p. 113). Uuringute pinnalt võib kindlalt väita, et lastel endil on konkreetsed arusaamad ja nägemused sellest, milline võiks olla lapsesõbralik kohtlemine õigussüsteemi professionaalide poolt (vt nt Järv, *et al.*, 2021). Ning samas võib see nii mõneski aspektis erineda spetsialistide arvamusest, eriti tähtsuse määra või rakendamise mõjuulatuse poolest (FRA, 2017, p. 113). Robinson on viidanud probleemile, et noortepoliitikas lähtutakse täiskasvanute vaatepunktist, mitte sellest, mis on tähtis noorte endi jaoks (Robinson, 2014, p.

14). See vastuolu väljendub ka lastele suunatud teenustes ning õigussüsteemi prioriteetides (Robinson, 2014, p. 14). Võttes aga arvesse, et lastel on oma arvamused neile suunatud teenustest, mis ei pruugi sarnaneda täiskasvanute omaga, on vajalik see ka välja selgitada. Ning laste arvamuse kuulamise kõrval on sama oluline nende seisukohtade usaldamine ja arvestamine (Kutsar jt 2017, viidatud Gornischeff, *et al.*, 2018, lk 29).

Magistritöö **uudsus** seisneb eelkõige selles, et selgitab laste vaatenurka ühele kokkupuutepunktile õigussüsteemiga ning esitab vahenduses osalenute kogemuse ja nägemuse. Taastava õiguse protsessis on kesksel kohal osapoolte kaasatus, nende vajaduste arvestamine, turvatunne ja rahulolu protsessi kestel ja selle järgselt (Braithwaite, 2002). Need omakorda haakuvad lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetega (Euroopa Nõukogu, 2012) ning aitavad ka viimasid rakendada. Laste arusaamade ning vahetu kogemuse selgitamine peegeldab laste endi perspektiivi ning nende mõistmine on eelduseks laste heaolu tagamisel õigussüsteemis. Seega käsitleb magistritöö lapsesõbraliku õigusemõistmise temaatikat otseselt – kuidas rakenduvad nimetatud printsiibid taastava õiguse protsessis – ning ka kaudsemalt, aidates esile tuua laste perspektiivi õigusemõistmisest.

Magistritöö **uurimisprobleemiks** on küsimus, kuidas lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtted avalduvad taastava õiguse protsessis laste perspektiivist. Laste vaatenurga mõistmine ja arvestamine on lapsesõbraliku õigusemõistmise üks alusprintsiipe, mis aitab tagada laste heaolu nende kokkupuutel õigussüsteemiga. Uurimisprobleemi lahendamiseks on püstitatud järgmised **uurimisküsimused**:

1. Kuidas on vahendus kui taastava õiguse protsess Eestis korraldatud;
2. Millise on laste kogemused ja arusaamad vahenduses osalemisest;
3. Kuidas vahendus vastab taastava õiguse ja lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiipidele;
4. Kuidas laste perspektiivist tõhustada taastava õiguse protsesse lähtuvalt taastava õiguse ja lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetest.

Magistritöö **eesmärk** on välja selgitada lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete avaldumine vahenduses ja leida võimalusi põhimõtete efektiivsemaks rakendamiseks laste vaatepunktist. Eesmärgi täitmiseks on püstitatud järgmised **uurimisülesanded**:

1. Analüüsida teoreetilise materjali põhjal lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse lähtekohti ja põhimõtteid ning vahenduse kui taastava õiguse praktika olemust, protsessi ja mõjutegureid;
2. Analüüsida vahenduses osalenud laste kogemusi ja arusaamu taastava õiguse protsessi kohta;
3. Hinnata laste vaatepunktist vahenduse rakendamist vastavalt taastava õiguse ja lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetele;
4. Tuua teoreetilise ja empiirilise materjali sünteesimise tulemusena välja võimalused taastava õiguse protsessides lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete efektiivsemaks rakendamiseks lähtudes laste perspektiivist.

Magistritöös kasutatakse kvalitatiivseid uurimismeetodeid (Laherand, 2008, lk 15-19), mis võimaldab alaealiste kogemusi ja arusaamu selgitada laialdaselt ja sügavuti. Magistritöö uurimisstrateegiaks on fenomenograafiline uurimus, millega selgitatakse, kuidas inimesed mõtestavad, tajuvad ja mõistavad neid ümbritseva maailma erinevaid aspekte ja eksisteerivaid nähtusi (Marton 1986, ref Bowden, 2000 järgi). Andmete kogumiseks kasutati poolstruktureeritud individuaalintervjuud (Flick, 2009, p. 112), mis on sobiv viis nii uuritava nähtuse kui ka uuritavate kogemuste, arusaamade ning vaatenurkade mõistmiseks (Matthews & Ross, 2010, p. 221). Poolstruktureeritud intervjuu võimaldab ühelt poolt lähtuvalt uurimuse eesmärgist ja uurimisküsimustest uurija poolt püstitatud teemadele vastuseid otsida, kuid sellele lisaks luua ruum ka uuritavate jaoks oluliste teemade avamiseks (Billups, 2021, p. 43). Uuringu valimis oli 15 intervjuueeritavat vanuses 14-18, kes vahenduse toimumise ajal olid kõik alaealised. Sellest lähtuvalt on siin ja edaspidi kasutatud uuritavate kohta mõistet *laps*. Kõik intervjuud salvestati, transkribeeriti ja kodeeriti. Andmete analüüsimisel kasutati temaatilist analüüsi kui kvalitatiivse sisuanalüüsi alaliiki, et leida andmetest vastuseid uurija tõstatatud küsimustele, kuid mitte jätta kõrvale ka uuritavate jaoks olulisi teemasid (Billups, 2021, p. 43).

Magistritöös kasutatud empiirilised andmed on kogutud projekti „Vahenduse mudeli ja koolitussüsteemi arendamine“ raames, mida rahastati Euroopa Majanduspiirkonna ja Norra toetustest 2014-2021 programmi „Local Development and Poverty Reduction“ vahenditest.

Magistritöö struktuur lähtub uurimisülesannetest, koosnedes kahest osast. Esimene peatükk annab ülevaate teoreetilistest lähtekohtadest, mis käsitlevad lapsesõbraliku õigusemõistmise lähtekohti, taastava õiguse olemust ja põhimõtteid ning vahenduse protsessi. Teine peatükk esitab magistritöö uurimisstrateegia ja -metoodika, kirjeldab valimit, andmekogumise- ja

andmeanalüüsi meetodeid ning esitab empiirilise uurimuse tulemused ja nende seosed teoreetiliste käsitlustega.

1. TEOREETILINE ÜLEVAADE

Magistritöö esimene peatükk käsitleb lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse põhimõtteid ning ühe taastava õiguse praktika – vahenduse – olemust ja protsessi. Peatükk on jaotatud neljaks alapeatükiks. Neist esimene annab ülevaate lapsesõbraliku õigusemõistmise suunistest ning laste arusaamadest lapsesõbraliku õigusemõistmise avaldumise kohta. Lisaks tuuakse välja lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse kujunemislugu Eesti kontekstis. Teine alapeatükk keskendub taastava õiguse mõiste, lähtekohtade ja praktikate selgitamisele. Kolmas alapeatükk selgitab vahenduse olemust ja eesmärki ning selle korraldust ja protsessi Eestis laste juhtumites. Neljandas alapeatükis on välja toodud lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse seosed, mis on ka käesoleva magistritöö fookuses.

1.1 Lapsesõbralik õigusemõistmine

1.1.1 Lapsesõbraliku õigusemõistmise lähtekohad ja põhimõtted

Lapsesõbralik õigusemõistmine on uudne lähenemine, tulenedes laste õigusliku staatuse muutumisest, mis tõstab esile laste õigused nende kokkupuutel õigussüsteemiga (Gornischeff, *et al.*, 2018, lk 24). Lapse huvidest lähtumise kohustus tuleneb ÜRO Lapse õiguste konventsioonist, mis Eesti suhtes jõustus juba 1991. aastal. Konventsiooni artikkel 40 punkt 1 sätestab selgelt laste õigustest lähtumise kriminaalmenetluses: *!...! igal lapsel, keda kahtlustatakse, süüdistatakse või kes leitakse süüdi olevat kriminaalseaduse rikkumises, on õigus sellisele kohtlemisele, mis arvestab lapse vääriskustunnet ja väärtushinnanguid, suurendab lapse austust inimõiguste ja teiste inimeste põhivabaduste vastu ning arvestab lapse vanust ja toetab lapse ühiskonda reintegreerimise taotlust ning tema omandatavat konstruktiivset osa ühiskonnas*. Samuti viitab nimetatud artikkel vajadusele teha õigusrikkumisi sooritanud lastele kättesaadavaks toetus- ja mõjutusmeetmed, et tagada nende heaolu ning vastata toime pandud õigusrikkumisele (Lapse õiguste konventsioon, 1991, artikkel 40 punkt 4).

Lapse õiguste konventsioonist lähtuvalt avaldas 2012. aastal Euroopa Nõukogu (edaspidi EN) ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. Suunised sätestavad, et lapse õigusi tuleks arvestada ja suuniseid rakendada kõikides olukordades, kus lapsed puutuvad kokku kriminaal-, tsiviil või haldusõigust rakendavate asutusega, mis tahes juhul ja rollis (EN, 2012, lk 16). Lapsesõbralikkuse eesmärgiks on, et kõigis menetlustes oleks tagatud kõik laste õigused: sealhulgas õigus saada teavet, õigus olla esindatud, õigus osaleda ja õigus kaitsele,

arvestades lapse küpsust ja arusaamisvõimet (EN, 2012, lk 16). Laste õigused ei ole ülemuslikud teiste asjaosaliste õigustest, vaid samaväärsed – laste õigused ei tohi kahjustada teiste õigusi (EN, 2012, lk 16). Järgnevalt on esitatud kokkuvõtte olulisematest magistritöö teemaga haakuvatest EN suunistest lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise aluspõhimõtteid on viis (EN, 2012, lk 17-19):

1. osalemine
2. lapse parimad huvid
3. inimväärikus
4. kaitse diskrimineerimise eest
5. õigusriigi põhimõtted.

Neid aluspõhimõtteid tuleks kohaldada kõikide etappide suhtes, kus laps õigussüsteemi ning sellega omakorda kokkupuutes olevate osapooltega kontaktis on (EN, 2012, lk 19): alates esimesest kokkupuutest kohtusüsteemiga või muude pädevate asutustega, nagu politsei-, immigratsiooni-, haridus-, sotsiaal- või tervishoiuasutustega, ja ka kogu edasise protsessi vältel.

Osalemine on defineeritud kui lapse õigus saada teavet oma õiguste kohta, õigus olla ära kuulatud neid mõjutavates menetlustes ning õiguskaitse asjakohane kättesaadavus (EN, 2012, lk 17). Eraldi märkimist väärrib, et laste osalus peab olema mõtestatud läbi selle, et nende seisukohtadele omistatakse ka kaalu. Lapsi tuleks käsitada ja kohelda õiguste täielike omanikena ning neil peaks olema võimalik kasutada kõiki oma õigusi, sealhulgas arvestades, kui võrd on nad võimelised iseseisvaks seisukohavõtuks (EN, 2012, lk 17).

Lapse parimatest huvidest lähtumine tähendab laste huvide esiplaanile seadmist kõikides neid mõjutavates juhtumites (EN, 2012, lk 17). Seda omakorda tagatakse sellega, et võetakse arvesse lapse seisukohti ja arvamust, arvestatakse tema õigust inimväärikusele, vabadusele ja võrdsele kohtlemisele ning lapse heaolu ja huvisid laias spektris, kaasa arvatud füüsilises, psühholoogilises, majanduslikus, õiguslikus ja sotsiaalses sfääris (EN, 2012, lk 17-18).

Inimväärikus tähendab lapse kohtlemist õiglaselt, osavõtlikult ja asutusega olenemata, kuidas nad menetluse või juhtumiga seotud on (EN, 2012, lk 18). Erilist tähelepanu on vajalik pöörata lapse olukorrale ja heaolule ning tema puutumatus tagamisele (EN, 2012, lk 18). Välistatud on lapse ebainimlik või alandav kohtlemine ning ka karistamine (EN, 2012, lk 18).

Kaitse diskrimineerimis eest seisneb lapse õiguste tagamises olenemata tema bioloogilistest, sotsiaalsetest, kultuurilistest või muudest karakteristikutest ja seisunditest (EN, 2012, lk 18). Haavatavas olukorras lapsed, nagu näiteks sissērännanud, erivajadusega või hoolekandeesutuses viibivad lapsed, vajavad siinkohal erilist kaitset ja abi (EN, 2012, lk 18-19).

Õigusriigi põhimõtted peavad laste puhul kehtima samaväärselt täiskasvanutega (EN, 2012, lk 19). See tähendab, et laste juhtumites kehtivad seaduslikkuse ja proportsionaalsuse põhimõtte, süütuse presumpatsioon, õigus õiglasele kohtulikule arutamisele, õigus saada õigusalast nõustamist, õigus pöörduda kohtusse ja edasikaebamise ja kaebuste esitamise õigus (EN, 2012, lk 19).

Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete järgmine seisneb järgnevas (EN, 2012, lk 19-22):

- teabe ja nõustamise pakkumine, sh laste õigustesse puutuv;
- era- ja pereelu puutumatus kaitse tagamise meetmed, sh isikuandmete kaitse ja konfidentsiaalsus;
- turvalisuse ja kaitse tagamise meetmed, nii füüsilise kui ka vaimse (taas)ohvrustamise eest;
- spetsialistide pädevus ja koolitus lastega suhtlemisel ja nende vajaduste arvestamise osas;
- valdkondade ülene spetsialistide koostöö;
- laste vabadusekaotuse vältimine.

Lisaks on suunistes eraldi määratletud viisid põhimõtete rakendamiseks kohtumenetluses (EN, 2012, lk 24-29):

- õigusnõustamise ja esindatuse tagamine;
- ligipääsetavus;
- lapse ärakuulamine ja tema arvamuse väljendamise tagamine;
- kiire menetlus;
- lapsesõbralik menetluse korraldus sh lapsest lähtuv keelekasutus ja lapsesõbralik keskkond;
- lapse arvamuse arvestamine.

EN suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta peegeldavad Sommer *et al.* (2010) järgi täiskasvanute perspektiivi lapse õiguste tagamisest. Suunised väljendavad poliitikakujundajate arusaama, kuidas lapse õigusi ja huvisid õigussüsteemi toimingute käigus realiseerida. Laste endi perspektiivi ehk nägemust oma maailmast (Sommer *et al.*, 2010), siinkohal siis laste vahetuid kogemusi ja arusaamisi õigussüsteemi lapsesõbralikkuse kohta, on uurinud Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet (ing. k. *European Union Agency for Fundamental Rights*, lühidalt FRA). 2017. aastal avaldatud uuringus tõid lapsed välja spetsialistide käitumisviisid, mis määravad nende jaoks õigussüsteemi toimingutes osalemise kogemuse (FRA, 2017, p. 12). Autor peab uuringu kõige märkimisväärsemaks tulemuseks seost, et mida positiivsemalt hindasid lapsed professionaalide käitumist, seda lapsesõbralikumana nad tajusid menetlust tervikuna (FRA, 2017, p. 12). Kui lapsed tunnetavad, et spetsialistid kohtlevad neid austusega, on avatud ja sõbralikud, kuulavad neid ning võtavad nende arvamust tõsiselt, tajuvad lapsed, et neid koheldakse õiglaselt ja arvestatakse nende huvidega (FRA, 2017, p. 12).

Lapsed soovivad õigussüsteemiga kokku puutudes olla ära kuulatud, kuid seda sõbraliku ja turvalises keskkonnas ning tundes õiglast kohtlemist ning austust (FRA, 2017, p. 22). Lapsed tunnetavad seda, kui täiskasvanu naeratab, on sõbralik, viisakas, rõõmsameelne, empaatiavõimeline ja tähelepanelik (FRA, 2017, p. 24). Laste ootus on, et spetsialistid on valmis vastama nende küsimustele ja uuesti selgitama, kui laps seda vajab (FRA, 2017, p. 23). Lapsed väljendasid, et professionaalid peaksid arvestama nende vajadustega, sealhulgas praktiliste aspektidega. Nad tunnetavad seda läbi pauside pakkumise, joogi või söögipoolise võimaldamise ning tualetis käimise võimaluse (FRA, 2017, p. 23). Olulisena märkisid lapsed ka, et neil lubatakse väljendada oma emotsioone, sealhulgas nutta (FRA, 2017, p. 23).

2021. aastal avaldati uuringu tulemused Eesti noorte kogemustest kriminaalmenetluses, mis käsitles ka nende nägemusest lapsesõbraliku õigusemõistmise avaldumisest (Järv, *et al.*, 2021). Sarnaselt Euroopa noortega, on ka Eesti lastel oma vaatepunkt ja ootused nende kohtlemise osas. Lapsesõbralike suhtlus- ja töömeetoditega spetsialistiks peetakse seda, kes on empaatiline ja toetav, märkab noore emotsioone ja rahustab teda, suhtub temasse lugupidavalt ja tõsiseltvõetavalt, teeb nalja ning jätab mulje, et on noore poolt (Järv, *et al.*, 2021, lk 65). Samas on noored kogunud menetluses ka ebameeldivat, näiteks eelarvamuslikku ja naeruvääristavat suhtumist ning mõnel juhul saanud ka ärritunud või kõrgendatud hääletooni osaliseks (Järv, *et al.*, 2021, lk 66). Hirmu, ärevust ja lisapinget tekitavad laste jaoks pikk ooteaeg toimingute vahel ning teadmatus toimingute ja spetsialistide rolli kohta (Järv, *et al.*, 2021, lk 66). Noored kogesid menetlusprotsessi tervikuna positiivselt siis, kui lahendina määratud kohustus oli noore

jaoks vastuvõetav ning tajutud õiglasena, eriti oluline oli noorte jaoks stigmatiseerimise vältimine (Järv, *et al.*, 2021, lk 66).

1.1.2 Lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse areng Eestis

Lapsesõbraliku õigusemõistmise rakendamine kaks olulist teetähist on olnud 2016. aastast kehtima hakanud uuendatud Lastekaitseseadus (edaspidi LasteKS) ning 2018. aastast loodud alaealiste õigusrikkujate erikohtlemise süsteem (Gornischeff, *et al.*, 2018). Viimasega kaasnes ka taastava õiguse lähenemise esile tõstmine lastega seotud juhtumites.

Enne 2016. aastat kehtinud LasteKS pärines 1995. aastast, mistõttu vajasisid lastekaitse põhimõtted ja nõuded vägagi ajakohastamist. Uuendatud seadus oli olulise tähtsusega, kuna seadis esikohale laste õigused ja heaolu ning sätestas nende tagamise põhimõtted. LasteKS määratles valdkondade ülesed lastekaitse printsiibid, tugevdas lapsevanemate rolli ja vastutust, keelustas selgesõnaliselt laste väärkohtlemise ning lõi abivajava lapse toetamise süsteemi.

Samal ajal hakati ette valmistama alaealiste õigusrikkujate kohtlemise süsteemi muutmist, et tõhustada õigusrikkumistele reageerimist ning arvestada enam lapse vajadusi ja õigusi (Sotsiaalministeerium, 2015). Puudujäägid olid nii spetsialistide töömeetodites, kui ka õiguslikus raamistikus, mis ei vastanud rahvusvahelistele standarditele, kaasaegsele teaduslikule teadmisele ja tõendatud praktikale (Sotsiaalministeerium, 2015). Alaealiste õigusrikkumistele reageerimine oli liialt karistuslik, vähe rakendati taastava õiguse meetodeid, lapse teo põhjused ja abivajadus jäid tihtipeale märkamata või ei olnud toetusmeetmed piisavad ning kinnistesse asutustesse paigutamise piirati lapse vabadust põhjendamatus ulatuses (Sotsiaalministeerium, 2015). Eesmärgiks seati süsteemi loomine, kus alaealine õigusrikkuja vastutab tehtud teo ja selle tagajärje eest, vajadusel saab ta asjakohaseid abi- ja tugiteenuseid ning lisaks arvestatakse kannatanu vajadustega (Sotsiaalministeerium, 2015).

2018. aastaks tehti muudatused nii seadusandlikul tasemel kui ka asutuste ja spetsialistide tööpraktikas ning sellega loodi alaealiste õigusrikkujate erikohtlemise süsteem (Justiitsministeerium, 2017). Kui varasemalt oli alaealiste õigusrikkumistele reageerimine killustunud õigus-, sotsiaal- ja haridussüsteemi vahel, siis alaealiste komisjonide tegevuse lõpetamisega jagati vastutus selgemalt õigus- ja sotsiaalsüsteemi vahel: esimene neist seadis fookusesse tehtud teol ja tagajärjed ning teine lapse abistamisele ja toetamisele, et lahendada teo taga olnud põhjuseid (Sotsiaalministeerium, 2016). Selgelt toodi välja printsiip, et ennetamine, kasvatuslikud meetmed ja käitumisprobleemide põhjustega tegelemine on

olulisem kui karistamine, mistõttu õigussüsteemi traditsioonilised sekkumised tuleks minimeerida (Tamm & Salla, 2016b, lk 10). Sobiva reageerimisviisi valiku eelduseks on lapse riski- ja kaitsetegurite hindamine ning madala korduvrikkumise riski eristamine kõrgest riskist (Sotsiaalministeerium, 2016). Lähtuvalt riskidest tuleks valida ka sekkumise laad ja intensiivsus, vältides ülereageerimist, samas kombineerides mõjutusvahendeid vajaduspõhiselt (Tamm & Salla, 2016b, lk 11). Eelistada tuleks taastava õiguse praktikate kasutamist, mis soodustavad vastutuse võtmist ja kannatanu heaolu, ning vältida alaealiste vabaduskaotust kinniste asutuse või vangistuse vormis (Tamm & Salla, 2016b, lk 11). Läbivaks printsiibiks on lapse ja lapsevanema kaasamine, et ärgitada neid võtma vastutust nii teo tagajärgede heastamise kui ka edasise käitumise mõjutamise eest (Tamm, 2017). Õigusrikkumise toime pannud lapse osas nihkus vaatepunkt õigusrikkumiselt lapse vajadustele ja heaolule ning õigusrikkujat käsitletakse kui abivajavat last lastekaitseüsteemi tähenduses (Nikonov, 2016). See tähendab lapse abivajaduse hindamist ja juhtumikorraldust ehk arenguliste ja sotsiaalsete probleemide väljaselgitamist ning vajalike toetusmeetmete pakkumist juba olemasoleva sotsiaal- või haridussüsteemi teenuste raames (Sotsiaalministeerium, 2016). Kuigi erinevate süsteemide rollid ja vastutus piiritleti selgemalt, on uues süsteemis spetsialistide koostööl ja võrgustikutööl veelgi suurem rõhuasetus (Sotsiaalministeerium, 2016).

Lisaks seadusemuudatustele koostati uute põhimõtete rakendamiseks õiguskaitseasutustele alaealiste erikohtlemise juhised. Nii prokuratuuri kui ka politsei sisemised suunised (vt Riigiprokuratuur, 2018; Politsei- ja piirivalveamet, 2018) lähtuvad eelpool toodud printsiipidest ning rõhutavad uute õigusrikkumiste ennetamist, lapse heaolu ja arengu tagamist, kiiret, individuaalset ja vajaduspõhist lähenemist ning riskifaktoritest lähtumist, vastutuse võtmist kannatanu ees, kahjude hüvitamist ja heastamist ning lapse ja vanema kaasamist. Politseile valmis ka meetodiline juhend taastava õiguse põhimõtete ja meetodite rakendamiseks, mis selgitab taastava õiguse olemust ja kasutamise võimalusi politseitöös (SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus, 2018).

Taastav õigus tõusis fookusesse ja levis laiemalt praktikasse just alaealiste erikohtlemise süsteemi loomisega seoses. Kuigi lepitusmenetlust kui kõige tavapärasemat taastava õiguse praktikat on Eestis kasutatud juba enam kui 15 aastat, tehti seda siiski harva ning alaealiste juhtumites vähestel kordadel (vt täpsemalt käesolev töö lk 39). Nagu ka eespool sai mainitud, laieneb taastava õiguse rakendamine ka täiskasvanute juhtumitele ja väljapoole õigussüsteemi, lahendamaks konflikte kogukonnas, naabruskonnas, koolides või töökohtadel (Justiitsministeerium, 2022a, lk 9-10). 2022. aastal valmis Justiitsministeeriumi eestvedamisel

„Taastava õiguse kontseptsioon“, mis määratles taastava õiguse põhimõtted ja eesmärgid ning selle elluviimise Eesti kontekstis. Samuti on viimastel aastatel tehtud hulgaliselt projektitegevusi lapsesõbraliku õigussüsteemi arendamiseks ja taastava õiguse rakendamiseks (Justiitsministeerium, 2022b): mudelite ja programmide väljatöötamine, spetsialiste koolitamine, taastava õiguse praktikate piloteerimine ja levitamine õiguskaitseasutustes, koolides ja kogukondades.).

Lähtuvalt rahvusvahelistest suunistest, positiivseid tulemusi näidanud uuringutest ja tõendatud praktikast, tuleks laste õigusrikkumiste käsitlemiseks pakkuda alternatiive süüteo menetlusele, kuna need on lastele vähem koormavad (International Juvenile Justice Observatory, 2018, lk 4). Need aga on eelistatud vaid sel juhul, kui pakuvad samalaadseid turvalisuse ja kaitsemeetmeid nagu kohtumenetlus ning lähtuvad laste parimatest huvidest. Taastava õiguse protsessis osalemine võib alaealistele kannatanutele ja toimepanijatele positiivset mõju avaldada, kuid selles peab tagama laste taasohvristamise vältimise mistahel viisil (International Juvenile Justice Observatory, 2018, lk 5). Halvasti kavandatud või juhitud taastava õiguse protsess võib osalistele olla traumeeriv kogemus ja põhjustada korduva ohvriks langemise. Seetõttu on oluline, et lastele suunatud taastava õiguse mudelid oleks loodud, läbi viidud ja hinnatud laste parimatest huvidest lähtuvalt, võimaldab lapsel osaleda ja olla ära kuulatud ning kaitseb teda võimaliku kahju või kannatuse eest (International Juvenile Justice Observatory, 2018, lk 6).

Kokkuvõtlikult võib öelda, et Eestis on viimasel 15 aastal toimunud märkimisväärsed muudatused lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse rakendamise suunas. Loodud on ning ka seaduse tasemel kehtestatud kaasaegsed põhimõtted laste kohtlemisel, arendatud on süsteeme ja struktuure laste heaolu suurendamiseks ja kaitsmiseks ning muudetud on spetsialistide praktikaid, sh tõstetud kompetentsi nii laste kohtlemise printsiipidest kui ka taastava õiguse kasutamisest. Kuigi muudatused seadusandlikul või tööjuhiste tasemel on võimalik jõustada konkreetsest ajahetkest alates, siis tegelikkuses võtab uute lähenemiste ja põhimõtete elluviimine ning praktika muutumine aega. Samas on ka lastel endil nägemus, kuidas lapsesõbralikkus õigusemõistmisel väljenduda võiks. See omakorda võib aga erineda nende vaatepunktist, kes lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiibid on kehtestanud või neid rakendavad. Seetõttu on oluline lühi- ja pikaajaliselt hinnata poliitikamuudatuste rakendamist ja tulemuslikkust ning uurida ka laste arvamust nendele loodud süsteemide ja teenuste kohta. Autor leiab, et käeolev magistritöö panustab sellesse märkimisväärselt ning aitab kaasa laste õiguste tagamisele.

1.2 Taastav õigus

Järgevalt antakse ülevaate taastava õiguse teoreetilistest lähtekohtades. Esmalt tuuakse välja taastava õiguse mõiste, ideoloogia ja kujunemislugu, et luua kontekst laste ja taastava õiguse rakendamise osas. Teine osa keskendub taastava õiguse praktikate ja protsessi avamisele, mis loob eeldused magistritöö fookuse – taastava õiguse levinuma praktika ehk vahenduse - mõistmiseks.

1.2.1 Taastava õiguse lähtekohad ja kujunemislugu

Taastava õiguse kohta puudub teaduskirjanduses ja poliitikadokumentides üksmeelne ja kokkulepitud definitsioon (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 4). Taastavat õigust on kõige enam defineeritud läbi selle, kuidas on see alternatiiviks muudele õigusrikkumistega seotud lähenemistele (Braithwaite, 2022, p. 10). Peamiselt vastandatakse taastavat õigust retributiivsele õigusele, mis on oma olemuselt õigusrikkumiste suhtes karistav lähenemine (Garbett, 2016, p. 309). Snacken *et al.*, (2014, p. 424) hinnangul andis taastavale õigusele olulise tõuke just distantseerimine karistusest, kuna teadvustati, et karistused on ebaefektiivsed, kulukad, vähesel määral personaalsed, stigmatiseerivad ja ebainimlikud, suunatud minevikku ning pigem soodustavad kui lahendavad konflikte. Traditsiooniline õigusemõistmine on saanud kriitika osaliseks, kuna ei loo kannatanute, õigusrikkujate ega laiemalt ühiskonna osas õiglaseid ega soovitud tulemusi (Doak & O'Mahony, 2010, p. 1691). Seetõttu on viimasel aastakümnel Euroopas suunatud märkimisväärset tähelepanu leidmaks õigusrikkumistele alternatiivseid reageerimisviise (Doak & O'Mahony, 2010, p. 1691). Sellest lähtuvalt on taastava õiguse põhimõtted ja praktikad aktsepteeritud ja kasutatav lähenemisviis kõikides Euroopa riikides (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 5).

Taastavast õigusest on käesolevaks hetkeks saanud termin, mida on hakatud kasutama protsesside ja praktikate kirjeldamiseks, mis kasutavad teistsugust lähenemist konfliktide (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 4) või püüavad tegeleda konfliktide järgse kahjuga (Garbett, 2016, p. 307). Euroopa Nõukogu määratleb taastavat õigust kui protsessi, kus kannatanud ja kahju tekitajad osalevad vabatahtlikult ja aktiivselt kuriteo tagajärgede osas lahenduste leidmisel neutraalse kolmanda osapoole abil (Council of Europe, 2018, 3). Levinud on Tony Marshalli 1999. aastal väljapakutud mõiste, et taastav õigus on protsess, mille käigus kõik süüteoost mõjutatud osapooled arutavad ühiselt süüteo tagajärgede üle ning otsivad võimalusi neid leevendada (Wormer & Walker, 2013, Braithwaite, 2002). Marshall (2003, p. 30) rõhutab, et

taastav õiguse ei ole kindel praktika, vaid põhimõtete kogum, mida saab rakendada kuritegude käsitlemisel:

- kuriteost mõjutatute isiklik kaasatus (eelkõige kannatanu ja toimepanija, kuid ka nende lähedased ja kogukonnaliikmed);
- kuritegevuse probleemi nägemine sotsiaalses kontekstis;
- tulevikku suunatud probleemilahendus;
- paindlikkus praktikas.

Kaasaegse taastava õiguse kontseptsiooni formuleeris 1977. aastal Nils Christie, kes käsitles konflikti kui omandit (Johnstone & Ness 2007, p. 23). Traditsiooniline lähenemine näeb kuriteos inimese rikkumist riigi seaduste vastu ning õigusrikkumine on seega toimepanija ja riigi vaheline konflikt (Christie, 2003, pp. 57-59). Seda ideed laiendas 1990. aastal Howard Zehr (Roche, 2003), kes esitas mõtte, et kuritegu tuleks näha eelkõige kui inimsuhete rikkumist, mitte kui seaduserikkumist (Zehr, 2003, p. 81). Kui pannakse toime kuritegu, laiemalt õigusrikkumine või muul moel teist oluliselt kahjustav tegu, siis puudutab see kannatanuid, toimepanijad, mõjutatud osapooli (näiteks pereliikmed, kolleegid või tööandjad) ning laiemat kogukonda, kus tegu või selle tagajärjed ilmsid (Zehr, 2003, p. 79-80). Sellised teod on olemuselt inimsuhete rikkumised, mis tekitavad vajadusi ja vastutusi nii otsestele osapooltele kui ka kaudsemalt mõjutatutele (Zehr 2003, p. 79). Lisaks Nils Christie'le ja Howard Zehrile, peetakse taastava õiguse ideoloogia olulisemateks loojateks ka John Braithwaite'i ja Mark Umbreiti (Johnstone & Ness, 2007, p. 24). Taastava õiguse peamine küsimus on, kuidas mõtestame ja mõistame rikkumistele järgnevat tagajärge ja karistust.

Menkel-Meadow (2007, p. 10.3) arutleb, et taastava õiguse ideoloogia tõstatab sügavaid filosoofilisi, sotsioloogilisi ja empiirilisi küsimusi. Filosoofiline perspektiiv keskendub rikkumise ja karistuse olemusele ning eesmärgile (Menkel-Meadow, 2007, p. 10.3). Nii filosoofilisest kui ka sotsioloogilisest vaatenurgast kerkivad taastavas õiguses üles järgmised küsimused (Menkel-Meadow, 2007, p. 10.3):

- kes omab õigusrikkumisi;
- kellel on õigus otsustada karistuse, hüvitamise ja ühiskondlike huvide üle ning kellel peaks olema selles osas võim ja kontroll;

- kelle huvisid õigusrikkumine puudutab: kannatanu, kogukonna, toimepanija, juhtunust mõjutatute või laiema ühiskonna huvisid;
- kes otsustab, milles peaks seisnema õiglus: kannatanu, kes võib soovita hüvitust; avalik võim, kes soovib ära hoida edasisi rikkumisi ning tugevdada sotsiaalset kontrolli; või kogukond, kelle eesmärgid võivad kõikuda kättemaksust kuni iga kogukonnaliikme isiklike nõudmisteni;
- kellel on õigus ja võimalus andestada ja aktsepteerida hüvitamist või leppimist: kannatanul, kannatanu lähedastel, kogukonnal või riigil;
- milline on sobilik tasakaal kannatanu ja toimepanija leppimise, kogukonna rahu ning õigluse ja sotsiaalse korra tagamise vahel?

Taastava õiguse teoorias valitseb arusaam, et kuna teo toimepanija on teine inimene, siis ei ole teo tagajärjed vaid materiaalsel laadi, vaid hõlmavad interpersonaalset dimensiooni (Allan *et al.*, 2014, p. 177). See omakorda võib mõjutada seda, kuidas kahjusaaja tajub maailma, ennast ja ühiskonda (Allan *et al.*, 2014, p. 177). Kuna tekkinud kahju ei ole võimalik eraldada põhjustajast, peab kahju heastama see, kes teo toimepanemise eest vastutust kannab (Allan *et al.*, 2014, p. 177). Kaasaegne kriminaaljustiitsüsteem on aga oma olemuselt umbisikuline ega adresseeri süüteo tõttu kahju saanute tegelikke vajadusi või kahju heastamist (Roche, 2003, p. 9). Kuid nagu taastava õiguse üks klassikuid, Howard Zehr (2003, p. 69) on öelnud, siis kuritegu tekitab vajadusi, mida vaid taastav õigus suudab täita.

Taastav õigus põhineb mitmetel kontseptuaalsetel eeldustel (Marshall, 2003, p. 29):

- kuriteo juured peituvad sotsiaalsetes oludes ja kogukonna suhetes;
- kuritegude ennetamine sõltub sellest, kuidas kogukond võtab vastutuse muutmaks põhjuseid, mis kuriteoni viisid;
- kuriteo tagajärgi ei saa täielikult lahendada ilma osapoolte kaasamiseta ja kaasarääkimiseta;
- õigluse ja õiguse mõistmise vahendid peavad olema piisavalt paindlikud, et vastata osapoolte individuaalsetele vajadustele ja konkreetsele juhtumile;

- õiguskaitseasutuste ja kogukonna koostöö on vajalik, et saavutada õigusemõistmisel efektiivsus ja tõhusus;
- õigus ja õiglus vajab tasakaalustatud lähenemist, kus üks eesmärk ei domineeri teise üle.

Taastava õiguse põhiväärtused on tervendamine ja heastamine, moraalne õppimine, kogukonna kaasatus ja tugi, austav dialoog, vastutus, andestus ja vabandamine (Braithwaite, 2002, lk 11). Eetilisest vaatepunktist on taastava õiguse peamine eesmärk leida viisid, kuidas kohustada tegema „head“, et parandada tehtud „halb“ (Walgrave, 2003, p. 257). Heastamine või ka tervendamine ongi taastava õiguse keskne väärtus (Braithwaite, 2002, lk 11). Taastav õigus pakub võimalust kuritegu ja selle tagajärgi isikustada ehk lähtuda kahjusaanute perspektiivist (Zehr, 2003, p. 81). Braithwaite (2003, p. 86) selgitab, et taastav õigus tähendab nii kannatanu kui ka toimepanija ning kogukonna taastamist. Kannatanu võib vajada seda mitmel moel: materiaalse kahju, vigastuse, turvatunde, väärkuse, õiglustunde, võimestatuse või sotsiaalse toetuse taastamise kaudu (Braithwaite, 2003, p. 86). Taastav õigus ei keskendu vaid materiaalsele või füüsilisele kahjule, vaid ka emotsionaalsele, psühholoogilisele ja sotsiaalsele, mis võivad kannatanule olla veelgi traumeerivamad või olulisemad (Braithwaite, 2002, p. 11). Toimepanija vajab eelkõige väärkuse, kuid ka turvatunde ja võimestatuse taastamist, kogukonna vaates tähendab taastamine sotsiaalse toetuse ja sidemete parandamist kannatanu ja toimepanija ümber (Braithwaite, 2003, p. 86). Taastava õiguse lähenemine püüdleb ka õigusrikkuja rehabiliteerimise poole, aidates tal oma tegu mõista, vastutus võtta ning tugevdades tema sidemeid kogukonnaga (Braithwaite, 2002, p. 11). Erinevalt traditsioonilise õigusemõistmise protseduuridest, pole taastavas õiguses fookus süüdimõistmisel või süü otsimisel, mis vabastab osalised tundeist, et antakse hinnang nende osale juhtunus (Allan *et al.*, 2014, p. 177). Seeläbi panustab taastava õiguse ka austuse, väärkuse ja turvatunde taastamisse ning võimaldab osapooltel olukorra osas kontrolli taastada (Morris, 2002).

Taastavas õiguses on kesksel kohal väärtustena osalus ja kaasatus ning seda laiemas mõistes kui vaid kannatanu ja kahjutekitaja (Braithwaite, 2002, p. 11). Taastav õigus näeb õiguserikkumist avaramas raamistikus ning püüab lahendada konflikti arvestades kannatanu, toimepanija ning kogukonna vajadusi laiemalt (Roche, 2003, p. 9). Taastava õiguse teoorias lähtutakse uskumusest, et õigluse saavutamiseks peab toimepanija kahju heastama eelkõige läbi muutuse, mis vähendab tal riski tulevikus rikkumisi toime panna ning parandama suhte enda ja kannatanu vahel lähtudes nende õigustest ja väärkusest (Braithwaite, 2002, p. 49). Selle eesmärgi saavutamiseks on vajalik kaasata kõik asjaosalised või juhtunust mõjutatud, kuid

eelkõige kannatanu (Strang & Sherman, 2003, p. 16). Taastav õigus rõhutab kõikide süüteost mõjutatud osapoolte ja kogukonna osalemist, kes ühelt poolt jagavad oma nägemust juhtunust, kuid teisest küljest osalevad juhtumi lahenduse leidmisel ja selle elluviimisel (Braithwaite, 2002, p. 11).

Taastava õiguse peamised eesmärgid on (Marshall, 2003, p. 29):

- kannatanu vajadustele vastamine (materiaalsed, emotsionaalsed ja sotsiaalsed vajadused), samuti kannatanu lähedaste või teo tõttu kahju saanute vajaduste arvestamine;
- korduvrikkumiste ennetamine läbi kurjategijate kogukonda reintegreerimise;
- kurjategijale võimaluse andmine oma tegude eest vastutust võtta;
- toetava kogukonna loomine, mis aitab nii kahjutekitajal kui ka kannatanul rehabiliteerida ning aktiivselt ennetab uusi õigusrikkumisi;
- juhtumite võimendamise vähendamine kriminaaljustiitsüsteemis ning aja ja muude ressursside kokkuhoidmine.

Taastavat õigust nähakse tänapäeval progressiivne probleemilahenduse protsessina, kus õigussüsteem ja kogukonnad teevad koostööd ja ühiselt leiavad lahendusi probleemidele (Clamp, 2019, p. 177). Taastav õigus on ka tõendatud mõjuga praktika, mis pakub kannatanutele ja toimepanijatele suuremat rahulolu kui traditsioonilise õigussüsteemi meetmed ning see vähendab ka korduvate õigusrikkumiste sooritamist (Roche, 2003, p. 6-12). Taastav õigus on riigivalitsemise/poliitika rakendamise tööriist, mis kindlustab avalikku korra, kaitseb avalikkust ning ennetab õigusrikkumisi (Clamp, 2019, p. 177). Taastava õiguse tehnikad sobituvad hästi kaasaja ühiskonnakorralduses indiviidide isikliku vastutuse suurenemise ja kogukonnapõhise lähenemisega, kus riik distantseerib end ühiskondlike suhete reguleerimisest: riik taandab end karistuse mõistmisest ja annab selle rolli kogukonnale (Cunneen & Hoyle, 2010, pp. 131-132). Samas on taastav õigus palju enam kui mehhanism, mida saab ja peab mõõtma kriminaaljustiitsüsteemi võtmenäitajatega: retsidiivsuse vähendamine, rahulolu ja kulutõhusus (Clamp, 2019, p. 177). Kaasajal peaks sihiks olema taastav õigus kui raamistik, mille kaudu õigussüsteem arendab kogukonnaga partnerlust (Clamp, 2019, p. 177). Ainult sel viisil saavutatakse eesmärk muuta nägemus kuritegevusest ja sellele reageerimisest.

Taastava õiguse paradigmat võib suhtes traditsioonilise õigussüsteemiga interpreteerida mitmel moel (Snacken *et al.*, 2014, p. 424): näiteks „maksimaalne mudel“ asendab karistava õiguse täielikult taastamise ja heastamisega, „mõõdukas mudel“ integreerib aga taastava õiguse

praktikaid olemasolevasse kriminaalõigussüsteemi. Hartmann (2019, p. 138) on aga veendunud, et taastav õigus ei saa asendada kriminaalõigussüsteemi, vaid pakkuda võimalusi ja eeliseid juhul, kui kannatanu ja toimepanija soovivad taastava õiguse protsessis osaleda. Hästi informeeritud kannatanu ning toimepanija on need, kes peavad saama otsustada, kas üldse ja millises taastava õiguse praktikas nad osaleda soovivad (Hartmann, 2019, p. 138). Valik saab olla ainult siis, kui on alternatiivid, mistõttu ei tohiks olla poliitilist survet ühte teisele eelistada või asendada (Hartmann, 2019, p. 139).

Taastava õiguse ideoloogia ja poliitika levimisele Euroopas on aidanud kaasa mõtteviisi muutus: see lähtub kriitikast, et traditsiooniline õigussüsteem ei suuda efektiivselt konflikte lahendada, avalikkuse vähene usaldus õigussüsteemi suhtes, karistava lähenemise asendumine õigusrikkujate rehabiliteeriva lähenemisega ning kannatanute ja alaealiste erikohtlemise vajaduse teadvustamine (Dünkel, *et al.*, 2015, lk 194). Noorte õigusemõistmise süsteeme Euroopas tõukas taastava õiguse suunas just kuriteoohvrite õiguste eest liikumine ning muutunud arusaam alaealise karistusest - õigusrikkujalt hakati ootama vastutuse võtmist nii tagajärgede eest kui ka osalust tagajärgede väljaselgitamisel ning määramisel (Bailleau & Cartuyvels, 2014, p. 461). Kuid võtmerolli alaealiste kohtlemise muutmisel on mänginud inimõiguste ja laste õiguste teadvustamine ja tähtsustamine (Bailleau & Cartuyvels, 2014, p. 462). Ka Robinson (2014, p. 59) toob alaealiste õigusemõistmise süsteemide arengu ühe olulisema suunanäitajana välja laste õiguste arvestamise. Selleks, et need ka praktikas avalduksid, tuleb laste konfliktidele läheneda probleemilahenduse keskselt ja kaasavalt, nagu selleks on näiteks taastava õiguse meetodid (Robinson, 2014, p. 60).

Taastav õiguse lähenemised on saavutanud rahvusvahelise edu just noorte valdkonnas, mistõttu on taastavast õigusest saanud noorte õigusemõistmise süsteemi aluspõhimõte (Carr, 2016, p. 123). Samas, kuigi taastava õiguse lähenemisviisid ja praktikad levivad Euroopas väga kiiresti, on enamikes riikides alaealistega seotud õigusemõistmisel taastava õigusel paraku veel marginaalne roll (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 6). Kogu süsteemi ja sekkumist hõlmav lähenemine on Austrial, Belgial, Soomel, Saksamaal, Hollandil ja Põhja-Iirimaal (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 6). Tänapäevaks on välja töötatud ja vastu võetud mitmed rahvusvahelised suunised, mis soovivad taastava õiguse rakendamist ka siis, kui juhtumitega on seotud lapsed, sealhulgas UN Principles of Restorative Practices (2002) aluspõhimõtete kohta taastava õiguse kasutamisel, Ministrite komitee soovitus (2018) taastava õiguse kohta kriminaalasjades ning Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Direktiiv 2012 kuriteoohvrite õiguste kohta. Viimane rõhutab

kannatanu vajadustest ja huvidest lähtumist, seda ka vahenduses - ainult nii võib see kannatanut abistada.

Nagu alapeatükist 1.1 ilmes, on ka Eestis võetud selge suund taastava õiguse rakendamiseks lastega seotud juhtumites. Kuid taastavat õigust laste juhtumites peab kohaldama lapsesõbralikul viisil, spetsiaalse väljaõppe saanud praktikute poolt ning erilist tähelepanu on vajalik pöörata võimu tasakaalu ning turvalisuse tagamisele (International Juvenile Justice Observatory, 2018). Käesolev magistritöö annab oma panuse just lapsesõbraliku taastava õiguse arendamiseks.

1.2.2 Taastava õiguse praktikad ja protsess

Taastav õigus võib võtta mitmeid vorme ning väljenduda erinevates praktikates, näiteks vabandamises, kahju hüvitamises või heastamises ning muudes viisides, mis aitavad kannatusi leevendada, suhteid parandada ning toimepanijad kogukonda reintegreerida, formaalse karistuse asemel või ka lisaks sellele (Menkel-Meadow, 2007, p. 10.2). Kuigi taastava õiguse põhimõtted on sarnased üle kogu maailma, puudub uurimismaastikul ja rakendamisel üksmeel, mida võib pidada taastava õiguse praktikaks või meetodiks. Ühelt poolt peetakse taastavaks õiguseks mistahes uut lähenemist õigusrikkumistele, mis erineb traditsioonilisest süüdimõistmisest ja karistusest (Cunneen & Hoyle, 2010, pp. 14-15). Teiselt poolt defineeritakse taastavat õiguse praktikaid läbi oluliste printsiipide rakendamise, eelkõige konflikti osapoolte osaluse ja dialoogi tekkimise kaudu. Seega võib näiteks ohvriabiteenuseid või üldkasulikku tööd pidada taastava õiguse teatud eesmärkidest lähtuvateks, kuid nad ei võimalda kannatanu ja kahjutekitaja dialoogi (Cunneen & Hoyle, 2010, pp. 14). Taastava õiguse teooriast lähtuvalt on taastava õiguse praktikad sellised meetodid või protsessid, mis võimaldavad kannatanul ja toimepanijal jagada oma nägemust juhtunust, pidada dialoogi eesmärgiga kahjud heastada, kaasates ka kogukonda või juhtunust mõjutatud (Cunneen & Hoyle, 2010, pp. 14-15).

Kuigi viimasel paarikümnel aastal on välja töötatud rahvusvahelisi standardeid ja instrumente taastava õiguse rakendamiseks nii täiskasvanute kui ka laste puhul (Dünkel, *et al.*, 2015), pole siiski olemas ühte konkreetset mudelit või programmi, mida võib pidada eeskujulikuks või õigeaks taastava õiguse rakendamisviisiks (Doak & O'Mahony, 2010, p. 1692). Erinevad riigid on kohandanud endale sobiva mudeli või protseduuri, mis järgib taastava õiguse põhimõtteid ning püüdleb selle eesmärkide poole omal moel. Seetõttu on äärmisel oluline hinnata praktikate

kvaliteeti ja tulemuslikkust, et leida kinnitust taastava õiguse meetodite mõjus ja vastavuses põhimõtetele.

Tulenevalt teoreetilistest lähtekohtadest (vt käesolev töö, lk 22) on taastava õiguse keskne põhimõte osalus ja kaasatus, mis väljendub selles, et juhtunust mõjutatud peavad pidama dialoogi (Braithwaite, 2002, p. 11). Selle käigus väljendavad nad oma tundeid, arutavad rikkumist ja sellega kaasnenud kahju ning arutavad küsimusi või mõtteid, mis on tekkinud (Braithwaite, 2002, p. 11). Kohtumine sellisel viisil pakub kannatanule ja toimepanijale võimaluse kasvatada vastastikkust austust, läbi rääkida mõlemale sobivad heastamise viisid, mis omakorda vabastab toimepanija õigusrikkuja staatusest ning taastab suhte tema ja kannatanu vahel (Braithwaite, 2002, p. 50). Taastava õiguse praktikatel on suur potentsiaal taastada ja tervendada osapooli just ühise kohtumise ja dialoogi läbi (Allan *et al.*, 2014, p. 177).

Kuna taastava õiguse rakendamise mudelite osas pole konsensust loodud, erinevad taastava õiguse meetodid, õigusraamistik ja protsess riigiti vägagi (Chapman, 2015). Suured erinevused on näiteks kannatanu osaluse määras: mõnel pool kasutatakse konflikti osapoolte silmast-silma kohtumisi ja otsest lepitust, samas mõnedes kohtades osaleb kannatanu väga vähesel määral (Doak & O'Mahony, 2010, p. 1693). Samuti erinevad riikide praktikad selles osas, milliseid juhtumeid taastava õiguse praktikate abil lahendatakse: osades riikides kasutatakse taastavat õigust vaid kergemate rikkumiste puhul (näiteks vargused, vandalism), teistes ka raskete kuritegude nagu seksuaalvägivald või tapmine korral.

Taastava õiguse rakendamist reguleerivad Euroopa nõuded jätavad praktikate ja meetodite loetelu lahtiseks, nimetades tavapärasemad nagu ohvri-kurjategija lepitus/vahendus (ingl *Victim-Offender Mediation*), taastav või perepõhine nõupidamine (ingl *Family Group Conferencing*) ja taastavad ringid (ingl *Sentencing Circles*) (Council of Europe, 2018). Neist kõige levinumad Euroopas on lepitus/vahendus, taastavad nõupidamised ja kogukonnapõhised ringid (Doak & O'Mahony, 2010, p. 1691), alaealiste juhtumitest kasutatakse neist kõige enam vahendust (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 195), mida käsitleb pikemalt alapeatükk 1.3. Eesti taastava õiguse kontseptsioon toob praktikatena välja vahenduse, taastava nõupidamise ning aruteluringi (Justiitsministeerium, 2022a, lk 17-24),

Eelkõige erinevad praktikaid selle poolest, kui suur ring osalisi, kes on juhtunust mõjutatud või kogukonda esindavad, on kaasatud ning mis on konflikti ja lahenduste mõttes fookuses – kas keskendutakse konkreetse juhtunu kahjudele ja selle heastamisele toimepanija poolt või tähelepanu on kogukondlikul mõõtmel, et suurendada kollektiivset vastutust õigusrikkuja

toetamisel ja edasise õiguskuuleka käitumise suunamisel ning pakkuda nii kannatanule kui ka toimepanijale kogukonna poolset toetusüsteemi (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 195). Näiteks taastav nõupidamine kaasab lisaks kannatanule ja kahjutekitajale ka teised juhtunust mõjutatud osapooled (pereliikmed, sõbrad) ning esimeste peamised tugiisikud (Doak & O'Mahony, 2010, p. 1692). Nõupidamisel võivad osaleda lisaks veel haridus-, tervishoiu-, sotsiaaltöö ja õiguskaitse spetsialistid, kes osalevad aktiivselt mõttevahetuses ja edasise plaani kavandamises (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 199). Osalised kohtuvad vahendaja kaasabil ning jagavad, kuidas on nad juhtunust mõjutatud või kahju saanud ning kuidas kahju heastada (Daly, 2008, pp. 110). Kõikidel osalejatel on võimalik rääkida ja küsimusi küsida, samuti panustada tegevusplaani (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 199). Nõupidamise eelduseks on teo toimepanija nõusolek protsessis osalemiseks ja täielik vastutuse võtmine tehtud teo eest (Dünkel, *et al.*, 2015, p. 199).

Kathleen Daly (2008, pp. 110-111) võtab kokku mitmete varasemate uuringute tulemused ja tõstab noorte taastava nõupidamise osas esile järgmised aspektid:

- taastava nõupidamise on osaliste poolt kõrgelt hinnatud õigluse, kuid vähem taastamise seisukohalt. Viimane hõlmab toimepanija kahetsust, toimepanija ja kannatanu vastastikkust mõistmist ning positiivse interaktsiooni tekkimist;
- taastav nõupidamine vähendab kannatanu viha ja hirmu toimepanija suhtes enam kui kohtumenetlus;
- toimepanijad tajuvad taastavat nõupidamist võrreldes kohtumenetlusega õiglasema ja taastavamana;
- taastava nõupidamine suurendab toimepanija austust politsei ja kohtusüsteemi vastu enam kui kohtumenetlus;
- enamik osalistest on rahulolevad taastava nõupidamise protsessiga, kuid toimepanijate rahulolu on kõrgem kui kannatanute oma.

Roche (2003, p. 11) toob välja, et taastava õiguse erinevate praktikate tulemust on arvukate uuringutega hinnatud ning tõendatud on nende positiivne mõju. Kannatanute ja toimepanijate rahulolu taastava õiguse protsessidega on oluliselt suurem kui traditsioonilise õigussüsteemi meetmetega. Samuti tunnevad kannatanud end vähem taasohvristatult (Roche, 2003, p. 11). Taastava õiguse praktikate käigus sõlmitud kokkulepetest peavad toimepanijad enam kinni

(Roche, 2003, p. 11) ning see vähendab ka korduvate õigusrikkumiste sooritamist võrreldes karistuse mõistmisega (Roche, 2003; Latimer, 2005; Bradshaw 2005).

Eraldi on uuritud ka taastava õiguse praktikate mõju alaealiste õigusrikkujate retsidiivsusele ning ka siin on tulemused positiivsed. Lipsey (2009) metanalüüs toob välja, et võrreldes teiste alaealiste õigusrikkujatele suunatud sekkumistega on taastava õiguse praktikate mõju keskmine, vähendades retsidiivsus 12%. See näitaja on sarnane näiteks sotsiaalsete oskuste arendamise programmidele. Kõige efektiivsemate sekkumiste vastav näitaja on üle kahekümne protsendi (teatud oskuste arendamise programmid või nõustamistegevused), samas edestavad taastava õiguse praktikad individuaal - või grupinõustamist, mille retsidiivsuse vähendamise määr on kuni 5%. Walgrave (2003, p. 262) põhjendab taastava õiguse positiivset mõju toimepanijale sellega, et õigusrikkuja seisab otseselt silmitsi oma teo tagajärgedega ning ta peab aktiivselt panustama kahju heastamisse. Seeläbi kujuneb tal selgem arusaamine normide kohasest käitumisest (Walgrave, 2003, p. 262). Samas tuleb arvestada, et taastava õiguse esmane eesmärk ja kasutegur ei ole seotud korduvrikkumiste vähendamisega, vaid see on üks kasutegur osapoolte vajaduste ja rahulolu ning kogukonna sidususe loomise kõrval.

Võttes kokku taastava õiguse teoreetilised lähtekohad, saab taastavat õigust defineerida kui probleemilahendusele suunatud protsessi. Selle käigus kohtuvad juhtunust mõjutatud osapooled, arutavad toiminuga kaasnenud kahjude üle ning püüavad ühiselt leida viise olukorra taastamiseks ja heastamiseks. Taastava õiguse protsessi eesmärgiks on nii kannatanu, teo toimepanija kui ka kogukonna vajadustele vastamine ning uuringute andmetel suudab taastav õigus seda ka teha. Taastava õiguse praktikate kasutamise tulemusena on kannatanute rahulolu kõrgem, toimepanijad sooritavad väiksema tõenäosusega uusi õigusrikkumisi ning see on ka kuluefektiivsem praktika võrreldes traditsioonilise õigusemõistmisega.

1.3 Vahendus kui taastava õiguse praktika

Järgnev alapeatükk keskendub vahenduse kui enamlevinud taastava õiguse praktika selgitamisele. Esmalt antakse ülevaate vahenduse olemusest ja eesmärkidest, tuues välja ka vahenduse läbiviimise põhimõtted nii teaduskirjanduses kui ka rahvusvahelistes suunistes. Samuti vaadatakse osapoolte vajadusi vahenduses osalemisel ning kuivõrd vahenduse käigus need vastatud saavad. Seejärel kirjeldatakse vahenduse korraldust ja läbiviimist Eestis laste osalusega juhtumites.

1.3.1 Vahenduse olemus ja eesmärk

Llewellyn & Howse (1998, ref Latimer *et al.*, 2005, p. 128) järgi on peamised vahenduse elemendid vabatahtlikkus, rikkumise ja kahju tunnistamine ning silmast-silma kohtumine. Protsess peab olema vabatahtlik kõikidele osalistele, toimepanija peab võtma vastutuse tehtu eest ning olema valmis sellest ausalt rääkima (Latimer *et al.*, 2005, p. 128). Vahenduse kese on juhendatud vahetu kohtumine kannatanu ja talle kahju teinud inimese ehk toimepanija vahel, kaasates nende soovil ka lähedased või toetavad isikud (Bradshaw 2005, p. 16). Alaealistega seotud juhtumites osalevad vahenduses reeglina lapsed ning nende vanemad (Menkel-Meadow, 2007, p 10.7).

Vahenduse protsessil on kindel struktuur, läbi mille luuakse juhtunule mineviku, oleviku ja tuleviku perspektiivi (Bradshaw, 2005, p. 16). Kohtumise eesmärk on pakkuda turvalist ja struktureeritud keskkonda, kus osapooled saavad pidada dialoogi (Latimer *et al.*, 2005, p. 128). Selle eesmärk on katta nende emotsionaalseid ja informatsioonilisi vajadusi ning leida viise kahju heastamiseks või leevendamiseks (Bradshaw 2005, p. 16). Taastav õigus ei otsi selgust faktidest ega objektiivset tõde, vaid on protsessile orienteeritud lähenemine (Menkel-Meadow, 2007, p 10.7). Oluline on konflikti mõlema osapoole – kannatanu ja teo toimepanija - vaatenurk, sest taastava õiguse teooriad rõhutavad nii kahju saaja kui kahju tekitaja vajaduste arvestamist ning kaasatust mõlemal suunal (Gavrielides, 2019, p. 125).

Euroopa Liidu liikmesriikidele on välja töötatud soovitusel taastava õiguse rakendamiseks õigussüsteemis, mille aluseks on võetud taastava õiguse teooriast tulenevad lähtekohad ja põhimõtted. Vahenduse kõige olulisem printsiip on vabatahtlikkus nii kannatanu kui ka kahjutekitaja vaates (Council of Europe, 1999, 2018). Neid ei tohiks vahenduses osalemiseks mingil moel sundida või nõusolek saavutada ebaausaid võtteid kasutades. Teine oluline Euroopa riikide põhimõte on vahenduse kättesaadavus mistahes kriminaalmenetluse etapis: menetluse eelselt, menetluse ajal ning peale menetluse lõppu. Samuti on oluline reguleerida seaduse tasemel, et vahenduse kasutamist soodustatakse (Council of Europe, 2018). Vahendus peaks olema konfidentsiaalne või lähtuma osapoolte vastavast kokkuleppest (Euroopa Parlament ja nõukogu, 2012). Protseduuriliselt peab vahendus olema õiglane ja neutraalne, kus mõlema osapoole või kaastatute vajadused ja huvid on võrdsed ega kumbki osapool ei domineeri teise üle (Council of Europe, 2018). Läbi austava dialoogi, kus osalisi julgustatakse ja toetatakse väljendama oma vajadusi ning võimalikult suures osas neid rahuldama, jõutakse ühisele, konsensuslikule kokkuleppele. Kokkulepped peavad olema õiglased, osaliste endi

ideedel baseeruvad, saavutatavad ja proportsionaalsed teod, mille osas kõik osapooled peavad andma vaba ja informeeritud nõusoleku. Vahenduse fookuses on kahju heastamine, taastamine, reintegreerimine ja vastastikune mõistmine.

Siiski pole suunised taastava õiguse rakendamiseks päris ühtsed selles osas, kas ja kuivõrd peaksid osapoolte vajadused olema protsessis võrdsed. Taastava õiguse praktikad on reguleeritud ka kuriteoohvri puudutavatest standardites, kus eesmärgiks on just kannatanu vajadustele vastamine ja nende esiplaanile seadmine. Vahendust nähakse kui teenust, mis võib kannatanule pakkuda abi ja tuge, kuid *selle osutamisel tuleb eelkõige arvesse võtta kuriteoohvri huve ja vajadusi, leevendada talle osaks saanud kahju ja vältida edasise kahju tekkimist* (Euroopa Parlament ja nõukogu, 2012). Seega tuleb vahenduses arvestada kuriteo laadi ja raskust, järgnenud trauma raskust, jõudude ebavõrdsust ohvri ja kurjategija vahel, kannatanu vanust, küpsust ja vaimseid võimeid ehk kõike seda, mis võib mõjutada kannatanu võimet teadlikult otsustada või vahenduse tulemit kannatanu seisukohast.

Taastava õiguse teoorias on keskselt kohal kannatanu, toimepanija ja mõjutatud isikute või kogukonna vajadustest arusaamine ning nendele vastamine (käesolev töö, lk 23). Toews (2006, ref Bolitho & Freeman, 2016, lk 14) toob välja osaliste universaalsed vajadused:

- turvalisus, nii füüsiline kui ka vaimne, lühikeses ja pikas perspektiivis;
- võimestamine – anda võimalus avalikult/avatult rääkida toimepandud tegude mõjust;
- informeeritus, et teada saada, mis ja miks juhtus;
- ärakuulamine/hääle omamine: öelda välja, mis juhtus ning mis mõju see omas või omab;
- vastutus seeläbi, et ohver saab selgitada toimepanijale tekkinud kahju ning toimepanija võtta selles osas vastutuse;
- edasiliikumine – aidata emotsionaalselt, psüühiliselt ja materiaalselt teo tagajärgedega toime tulema;
- tähendus seeläbi, et juhtunule luuakse kontekst.

Zehr (2003, p. 82) toob välja, et taastava õiguse protsess annab võimaluse nii kahetsemiseks kui ka andestamiseks. Taastava õiguse teoorias on valdav arusaamine, et suhte taastamise või parandamise eest vastutab toimepanija ning seda saavad nad teha kannatanu ees vabandades, sest seda kannatanud ka ise enamasti soovivad (Strang & Sherman, 2003, p. 16). On arvukalt empiirilisi tõendeid selle kohta, et vabandamine mõjutab taastavat protsessi mõlemale osapooltele soodsas suunas, näiteks tunnevad kannatanud vabanduse järel vähem viha ja enam

mõistmist toimepanija suhtes ning usuvad suurema tõenäosusega, et tegu enam ei kordu (Allan, Beesley, Attwood & McKillop, 2014, p. 178). Mitmed uuringud on esile tõstnud kannatanute emotsionaalse kergenduse taastava õiguse protsessis osalemise järgselt (Walgrave, 2003, p. 261). Nascimento *et al.* (2022) metanalüüs näitas, et kannatanutel vähenevad vahenduse tulemusena oluliselt traumajärgse stressi sümptomid ning protsess mõjub neile psühholoogiliselt positiivsena. Gehm (1992, ref Walgrave, 2003, p. 261) rõhutab just andestamise tähtsust: seeläbi kannatanu justkui „vastaks“ toimepanijale heaga. Sellisel kujul oma „vastu tegemise“ õiguse realiseerimine alandab oluliselt psühholoogilist pinget ja kannatanu ammutab oma suuremeelsusest emotsionaalset jõudu (Walgrave, 2003, p. 261).

Teoreetilises kirjanduses kasutatakse „piisavalt hea vabanduse“ kontseptsiooni. Vabandamise juures on olulised kolm komponenti: vastutus teo, kannatanu kannatuste ja heastamise eest (Slocum *et al.*, 2011, ref Allan *et al.*, 2014, p 178). See tähendab toimepanija poolt kahjustava teo tunnustamist ja vastutuse võtmist, toimepanija emotsionaalse reaktsiooni oma käitumisele ja soovi või pingutust heastada kahju, mille tema tegu on põhjustanud (Allan *et al.*, 2014, p 178). Lisaks määrab vabandamise kolme komponendi mõju ka fookuse seadmine kas toimepanijale endale (enda-kohane fookus) või teistele mõjutatutele (teiste-kohane fookus) (Allan *et al.*, 2014, p 178). Näiteks teo tunnustamine on tõlgendatav kui endast lähtuv perspektiiv („mina tegin“), kuid tagajärgede teadvustamine on teiste-kohane vaatepunkt („minu teol olid teistele tagajärjed“). Vabandamine on kannatanule ja teistele osalistele seda mõjusam, kui võrd kõikides kolmes vabanduse komponendis kasutab toimepanija teiste-kohast fookust (Allan *et al.*, 2014, p. 186).

Taastava õiguse protsess kätkeb endas kolme tugevat mehhanismi osaliste emotsionaalseks ja käitumuslikuks muutuseks: võimalus rääkida juhtunust (narratiivi loomine ja enese väljendamine); olla osaline narratiivi loomisel ning tulevikku suunatus (lühi- ja pikaajaline peegeldus ja plaan tuleviku mõju osas) (Menkel-Meadow, 2007, p. 10.8). Taastava õiguse praktikad on sobivad ja paindlikud, et tuua välja kahju ja kannatuse mitmekihilisus ning see võimaldab vastata kannatanu vajadustele, ka kompleksete traumaatiliste sündmuste korral (Bolitho & Freeman 2016, p. 9).

Kinnitust on leidnud, et kannatanud soovivad taastava õiguse protsessis osaleda ning nad on osalusega rahul (Aertsen *et al.*, 2015; Hartmann, 2019, p. 132), samuti peavad nad protsessi õiglaseks (Vanfraechem *et al.*, 2015). Kannatanud hindavad enam võimalust osaleda aktiivselt protsessis, kohtuda toimepanijaga ning osade jaoks on suure väärtusega kohtumise

ettevalmistuse protsess. Kannatanuid motiveerib taastava õiguse protsessis osalema soov saada juhtunule lõpetus, teha ennast kuuldavaks ning selgitada toimepanija teo mõju ja küsida temalt küsimusi (Gavrielides, 2019, p. 124). Taastava õiguse protsessis osalemine võib olla kannatanut võimestav kogemus (Zernova, 2007, p. 2). Asjaolu, mis teeb ohvriks olemise dehumaniseerivaks, on võimu kaotamine ning tervenemiseks ja taastumiseks vajavad kannatanud just võimestatuse tunnet (Zehr, 2003, p. 70). See toimub läbi võimaluse jagada oma lugu ning selgitada, kuidas toimepandud teo tagajärjed mõjutavad tema praegust ja tulevast elu (Garbett, 2016, p. 310). Taastava õiguse protsessi keskmes on subjektiivse arvamuse ja kogemuse jutustamine (Garbett, 2016, p. 310), mis vabastab ka kannatanud tundes, et antakse hinnang nende osale juhtunus (Allan *et al.*, 2014, p. 177). Seeläbi omavad ja omandavad kannatanud taastava õiguse protsessis teatud määral kontrolli juhtunu ja olukorra üle (Garbett, 2016, p. 310).

Alapeatükis 1.2.2 leidis põgusalt käsitlemist taastava õiguse praktikate mõju, mida enam on väljendatud osapoolte – eelkõige kannatanu - rahulolu kaudu (vt käesolev töö, lk 27). Vaadates põhjalikumalt vahenduse tulemusi, näitas Mark Umbreiti 2010. aastal (ref Garbett, 2016, p. 310) avaldatud uuring, et 90% kannatanutest olid vahenduse tulemusena rahul. Positiivsena tõusid esile kannatanut võimestavad aspektid nagu kaasatuse tunnetamine, arvamuse ja tunnete väljendamise võimalus ning tervenemise kogemine (Garbett, 2016, p. 310). Peamine komponent, mis kannatanute kõrget rahulolu selgitab, on kannatanu hääle omamine ja nende suhtes toimunud kahjustava teos suhtes tunnistuse saamine (Vanfraechem *et al.*, 2015). Kannatanute rahulolu sõltub protsessi kvaliteedist ning seda vähendab kannatanu vähene ettevalmistamine, vahendaja poolevõtmine, toimepanija ei ole siiras, vähene võimalus aktiivselt osaleda või jätkuote/jätku kontakti puudumine (Gavrielides, 2019, p. 120). Kui toimepanija pisendab tegu, mis kannatanut kahjustas, ega võta vastutust ning kahetse siiralt, vähendab see taastava õiguse protsessi võimalikku positiivset mõju (Daly, 2008, p. 111). Kuna kannatanu häiritus sõltub ka toimepandud teo liigist, on oluline siin arvestada just toimepanija õigustavat või vähendavat käitumist (Daly, 2008, p. 111). Kannatanu peab olema hästi informeeritud ning tal peab olema valikuvabadus, kas üldse ja mil viisil osaleda taastava õiguse protsessis (Hartmann, 2019, p. 138). See, kuidas ettepanek taastava õiguse protsessis osalemiseks tehakse, mõjutab osalemise soovi ning inimene võib vajada aega, et nõusolekule jõuda (Marshall, 1992, ref Walgrave, 2003, p.264). Seega võib öelda, et kannatanud on protsessiga väga rahul, kui protsessis lähtutakse taastava õiguse väärtustest (Hartmann, 2019, p. 138). Küll aga puudub

selgus, kui võrd on kannatanute rahulolu püsiv, sest mõned uuringud on näidanud aja möödudes rahulolu kahanemist (Garbett, 2016, p. 311).

Õigusrikkujate põhjused vahenduses osalemiseks on teatud määral kannatanutega sarnased: valdavalt soovitakse anda kannatanule võimalus küsida küsimusi, selgitada juhtunut ning oma tegusid, näidata pingutust edasistest rikkumistest hoidumise nimel ning vabandamiseks või heastamise pakkumiseks (Gavrielides, 2019).

Enamasti arvatakse, et taastava õiguse fookuses on kannatanu vajadused (Garbett, 2016, p. 307). Samas ei ole taastava õiguse teoorias ega praktikas ühtset nägemust, kas taastava õiguse protsessis peaks olema kannatanu- või toimepanija-keskne (Gavrielides, 2019, p. 125). Claire Garbett (2016, p. 320) viitas juba varasemalt tõstatatud probleemile, et taastavas õiguses võidakse kannatanut kasutada õigusrikkuja rehabiliteerimiseks. Zernova (2007, p. 70) leidis samuti, et pooled uuringus osalenud kannatanutest tundsid taastava õiguse protsessis, et läbiviija keskendus enam toimepanijale kui neile. Kannatanu õiguste ja huvide varju jäämine on võib juhtuda, kui taastava õiguse kasutamine on ka strateegiliselt ja poliitiliselt eelistatud viis toimepanijaid kohelda, nagu seda tehakse paljudes riikides just noorte õigusrikkujate osas (Bazemore, 1999). Seega võib väita, et taastavat õigust ei pruugita alati praktiseerida kannatanu keskselt, vaid lähtutakse hoopis õigusrikkuja vajadustest ja huvidest (Garbett, 2016, p. 312).

Gavrielides (2019, p. 125) väidab, et tulemusliku taastava õiguse protsessi tingimuseks on, et protsessis arvestatakse nii kannatanu kui ka toimepanija individuaalseid vajadusi, kuna mõlemad osapooled soovivad protsessilt sarnaseid asju. Selge on aga see, et taastav õigus püüab täita nii kannatanu kui ka toimepanija vajadusi (Garbett, 2016, p. 312). Seega peaks taastava õiguse rakendamisel olema meetodite ja protsesside mitmekesisus ja paindlikkus, selmet ühe konkreetse mudeli või protsessi pakkumine (Gavrielides, 2019, p. 125). Seejuures on aga oluline hinnata, kuidas erinevate osapoolte vajadusi tasakaalustatakse ning praktikas arvesse võetakse (Garbett, 2016, p. 312).

Taastava õiguse protsessi kriitilise kohana on Lode Walgrave (2003, p. 259) märkinud läbirääkimiste aspekti, mis võib osapoolte õiguste tagamise ohtu seada. Vahenduses osalemine nõuab kannatanult koostööd, mida ta aga ei ole alati valmis tegema - seetõttu on vältimatu, et arvestatakse kannatanu soovi taastava õiguse protsessis osaleda või mitte osaleda (Walgrave (2003, p. 259). Seega ei sobi kannatanute kohtlemise ega ka taastava õiguse vabatahtlikkuse põhimõtetega idee, justkui mõni meetod (näiteks mõjutatud osapoolte või kogukonna kaasamine) on õigem taastava õiguse lähenemine, kui mistahes teised meetodid (Hartmann,

2019, p. 138). Vähem formaalsed taastava õiguse protsessid võivad tähendada aga seda, et pööratakse vähem tähelepanu toimepanija seaduslikele õigustele, nagu näiteks süütuse presumptsioon, õigus kaitsele või proportsionaalsed sanktsioonid (Walgrave, 2003, p. 259). See võib avalduda ka siis, kui osapooled on ebavõrdses seisus, näiteks toimepanija on alaealine ja kannatanu täiskasvanu (Walgrave, 2003, p. 259).

Laste juhtumites on taastava õiguse protsessi läbiviimise kvaliteet äärmiselt oluline, sest kehvasti ülesehitatud või juhitud protsess, eriti kui osapooled tuuakse füüsiliselt kokku, võib kannatanut mõjutada negatiivselt, traumeerida ja taasohvrustada (Chapman, 2015). Tulenevalt laste ealistest iseärasustest ja piiratud õigustest, teeb see alaealised iseäranis haavatavaks, mistõttu tuleb kõrgendatud tähelepanu pöörata nende vajaduste ja õiguste arvestamisele (Vanfraechem *et al.*, 2015). Vahenduse läbiviimisel on oluline kindlustada, et konfliktiga tegeletakse efektiivselt ilma võimu kuritarvitamiseta kummagi osapoolle või kaasatute poolt (Walgrave, 2003, p. 256).

1.3.2 Vahenduse raamistik ja korraldus Eestis

Käesolevast aastast kehtib uuendatud ohvriabi seadus (edaspidi OAS), kus on selgelt määratletud taastava õiguse teenuse eesmärk ja sisu. Seaduse paragrahv 26 kohaselt on taastava õiguse teenuse eesmärgiks *erapooletu vahendaja kaasabil ohver ja juhtunuga seotud muud osapooled kokku tuua, anda neile selgitamise ja ärakuulamise võimalus ning jõuda vahendatud protsessi kaudu kokkuleppele, kuidas tekkinud kahju hüvitada ja õiglustunde taastumist toetada*. Teenuse sisuna on määratletud osapoolte nõusoleku ja juhtumi sobivuse hindamine, sobiva meetodi või praktika valmine, osapoolte ettevalmistamine ühiseks kohtumiseks ja selle läbiviimine ning tagasiside andmine teenusele suunajale. Sellisel kujul on taastava õiguse rakendamine Eesti õigusruumis esmakordselt määratletud, kuigi Sotsiaalkindlustusamet (edaspidi SKA) kasutas juba aastast 2020 termineid *taastava õiguse teenus* või *konfliktivahendus* (vt Johanson, 2020). Eraldi on taastava õiguse teenuse osana reguleeritud *vahendusteenus* (OAS, § 27), mis seisneb *vahendusmenetluse* korraldamises ja sellega sõlmitud kokkuleppe täitmise kontrollimises täiskasvanute kriminaalasjades ning alaealistele lisaks ka väärteomenetluses. Sisult on tegu alates 2007. aastast kasutusel olnud lepitusmenetlusega või lepitusteenusega. Lepituse viidet nimetuses peeti aga aastaid ebatäpseks ja eksitavaks: see viitaks justkui leppimisele, mis ei ole taastava õiguse põhimõtete ega eesmärkidega kooskõlas.

OAS-i alusel kehtestatud määrus „Taastava õiguse teenuste osutamise tingimused ja kord“ § 2 käsitleb vahendusteenust täpsemalt: *vahendusteenuse eesmärk on pakkuda õigusvastase teo*

toime pannud isikule, kahju kannatanud isikule ja vajaduse korral teistele osalistele võimalust turvalises keskkonnas ja vahendaja toel arutada toime pandud teoga seonduvaid asjaolusid ja mõjusid, et vahenduse ja vajaduse korral kokkulepitavate edasiste tegevuste abil heastada teoga kaasnenud emotsionaalset ja materiaalselt kahju, tagada kannatanu rahulolu ja vähendada riski, et õigusvastase teo toime pannud isik paneb toime uusi õigusrikkumisi (Sotsiaalkaitseminister, 2023). Siit nähtub, et kaetud on olulised taastava õiguse printsiibid: osapoolte ning ka laiemalt mõjutatute kaasatus, turvaline ja struktureeritud protsess, väljundina kokkulepped ja heastamine nii materiaalses kui ka emotsionaalses plaanis ning mõjuna kannatanu rahulolu ning korduvrikkumiste vähendamine.

Kui vahendusteenuse sisu ja protseduur on selgelt määratletud, siis taastava õiguse teenus võib olla hoopis laiemalt kasutatav ja mitmekülgsemates formaatides. Näiteks pakutakse taastava õiguse teenusena aruteluringe ning selle skoop ei ole pelgalt süütegudega seotud juhtumid, vaid see on avatud (st inimesed võivad teenuse saamist ise taotleda) ka muude konfliktide lahendamiseks (nt tööalased või kogukondlikud konfliktid).

Varasemates lepitusmenetluse ja lepitusteenuse regulatsioonides oli omajagu ebaselgust mõistete ja teenuse piiritlemise osas. Paraku peab tõdema, et ka uuendatud normid ei võimalda üheselt taastava õiguse praktikatest ja teenustest aru saada. Lihtsustatult võib öelda, et OAS-i järgi sisaldab taastava õiguse teenus vahendusteenust, mille üks osa on vahendusmenetlus. Kuna varasemate ja uute regulatsioonide erisused pole väga selgepiirilised ning keeruline on taastava õiguse praktikaid selle pinnalt piiritleda, ei ava magistr töö põhjalikumalt neid aspekte. Autor selgitab vahenduse protseduuri ja meetodikat, mis on oluline käesoleva magistr töö fookuse mõistmiseks.

Kuigi taastava õiguse termineid on täpsustatud ja ühtlustatud, erineb teenuse rakendamine nii mõneski aspektis (Markina & Salla, 2022). SKA korraldab teenust selliselt, et vahendusmenetlust täiskasvanutele viivad läbi ohvriabitöötajad ning alaealistele ohvriabi vabatahtlikud, viimased ka laiemalt taastava õiguse teenust. Need kaks teenuse osutajate gruppi on moodustatud erinevatel aegadel ning erineva väljaõppe ja meetodika alusel, mistõttu on ka nende põhimõtted ja rakendusviisid erinevad. Näiteks sisaldab ohvriabi vabatahtlike väljaõppe rohkelt taastava õiguse põhimõtteid ja erinevaid meetodeid (SKA, 2023), kuid ohvriabitöötajad on vahendusmenetluse läbiviimise oskused saanud üldisemal ja teoreetilisel koolitusel. Seetõttu ei ole viimases taastava õiguse põhimõtetele ei ole nii suurt tähelepanu pööratud.

Tulenevalt riiklikest strateegiatest on alates 2020. aastast olnud prioriteetseks sihtgrupiks alaealised ja nendega seotud õigusrikkumise juhtumid, milles SKA pakub sellest ajast alates vahendust uuendatud põhimõtetel ja meetoditel. Samas on taastava õiguse teenuse pakkumist riik ka muude sihtgruppide ning mahtude lõikes oluliselt laiendanud. Selleks on loodud ja laiendatakse ohvriabi vabatahtlike võrgustikku, tõstetakse koolituste läbi nii professionaalsete kui ka vabatahtlike vahendajate pädevust ning tõhustatakse taastava õiguse rakendamise protsessi ja meetodeid (SKA, 2023). Magistritöös käsitletaksegi just alates 2020. aastast alaealiste juhtumites läbiviidud vahendusi: taastava õiguse teenuse raames tehtud muud vahendused või taastavad nõupidamised, varasema nimetusega *konfliktivahendused*. Kuna erinevaid taastava õiguse teenuse praktikaid on raske piiritleda, siis edaspidi kasutab autor kõikide Eesti kontekstis laste osalusega juhtumites rakendatud taastava õiguse praktikate kohta üldistatud terminit *vahendus*.

Konfliktivahenduse termin võeti kasutusele 2020. aastal ning see hõlmas menetlusseadustikes sätestatud lepituse või muu taastava õiguse teenuse võimalusi alaealistele. Viimase rakendamiseks võis taotluse teha mistahes asutus, kuid alaealiste süüteoasjades sai õigussüsteem vahendusse suunata alaealiste kuritegudes või väärtegudes.

Kui lepitus- ehk vahendusmenetluse korraldus ja tingimused olid varasemalt ja on ka täna seadusega selgelt määratletud, pole vahendus laste juhtumites seda olnud. Samas on vahenduse protseduur suunistena oluliselt detailsemalt reguleeritud kui vahendusmenetlus, näiteks on vahenduse läbiviimiseks kindel mudel etteantud küsimustega, mille abil osapooltega vestlusi läbi viia. Vahendusmenetlus on detailselt reguleeritud, kuid selle metoodika on läbiviija otsustada. Küll aga tuleb lähtuda vahendusmenetluse regulatsioonis toodud kontseptuaalsetest aspektidest nagu eesmärk, osaliste määratlus ning nõuded kokkuleppele. Selles osas on vahendus paindlikum ning ei piiritle osaliste rolli ega protsessi tulemit

Vahenduse juhised on toodud ohvriabi vabatahtlikega sõlmitava lepingu lisas (vt SKA, 2021) ning sisult on need protseduurilised suunised, mis sätestavad osapooltega kontakti võtmisest kuni kirjaliku kokkuleppe vormini. Magistritöö autor on ka ise ohvriabi vabatahtlik ning järgnevalt selgitab ta vahenduse protseduuri toetudes SKA sisemistele regulatsioonidele.

Laste juhtumite vahenduses kasutatakse Suurbritanniast üle võetud Belinda Hopkinsi taastava õiguse lähenemise ja konfliktivahenduse mudelit (vt Hopkins, 2006), mis lisaks taastava õiguse teoreetilistele lähtekohtadele põhineb ka Marshall B. Rosenbergi vägivallatu suhtlemise

põhimõtetele. Hopkinsi ideedest on tänaseks saanud printsiipide ja oskuste raamistik konfliktide lahendamiseks väga laias spektris (Hopkins, 2015).

Protseduuriliselt toimub vahendus selliselt, et kaks vahendajat kohtuvad esmalt iga osapoole (ja tema vanematega) eraldi ning seejärel, kui osapooled seda soovivad, toimub ühine kohtumine (SKA, 2021, lk 1-3). Lapsevanemad on protsessi kaasatud igal juhul kuni 14-aastaste laste juhtumites, 14-17. aastastel alaealistel nende endi või vanemate soovi korral. Individuaalsed vestlused osapooltega ning ühine kohtumine toimuvad sama struktuuri ja meetodika alusel. Vahenduse protsessi juhtimiseks ja läbiviimiseks on ette antud meetodilised juhised. Vestlust suunatakse viie küsimuse kaudu (SKA, 2021, lk 4):

1. Mis juhtus?
2. Mida sa mõtlesid ja tundsid?
3. Kes on juhtunust mõjutatud ja kuidas?
4. Mida sa vajad?
5. Mis peaks edasi juhtuma?

Nimetatud küsimused võimaldavad osapoolel rääkida oma vaatepunktist, avaldada juhtunuga seonduvad mõtteid ja tundeid, tuua välja teo tagajärjed väga avaras raamistikus nii materiaalses, emotsionaalses kui sotsiaalses plaanis ning rääkida vajadustest, mis tal on juhtunuga seonduvalt või ka olukorra parandamiseks. See võib hõlmata nii kahju hüvitamist või heastamist, kui ka mistahes emotsionaalseid või sotsiaalseid vajadusi, nagu näiteks selguse ja toetuse saamine või turvatunde taastamine. Ühisel kohtumisel arutatakse vajadustest lähtuvalt ka lahendusi ning tehakse kokkulepped, kui osapooled seda soovivad.

Vahenduse juhistes on toodud, et selle läbiviimisel tuleb lähtuda olulistest taastava õiguse põhimõtetest: protsess on osaliste vabatahtlik, vahendaja on neutraalne ja loob turvalise keskkonna, toimepanija peab tunnistama oma tegu ja võtma vastutuse, kuid osapooli ja nende vajadusi käsitletakse võrdväärse, kõik osapooled on kaasatud, ära kuulatud ning neid suunatakse omavahel juhtunu mõjusid ja edasisi lahendusi arutama ning kokkuleppeid sõlmima (SKA, 2021, lk 1-2). Vahendajad suhtlevad osapooltega hinnanguvabalt ja erapooletult positsioonilt, sest protsessi eesmärgiks ei ole leida tõde ega selgitada välja fakte, vaid iga osalise subjektiivne vaatepunkt ning vajadused (SKA, 2021, lk 1-2). Autor leiab, et need põhimõtted on vägagi vastavuses taastava õiguse teoreetiliste lähtekohtadega (vt käesolev töö, lk 29-30).

Eestis rakendatav vahenduse protsess arvestab nii kannatanu kui ka toimepanija, kuid ka teiste mõjutatud osapoolte vajadusi võrdväärseks, mis on teoreetilise kirjanduse põhjal tulemuslikum kui ühe osapoolte esile tõstmine (käesolev töö, lk 33). Samas näeb töö autor võimaliku ohuna ka varasemalt akadeemilises kirjanduses välja toodut (käesolev töö, lk 33), et kannatanu roll vahenduses on toimepanijat rehabiliteerida. Autor leiab, et seda võib võimendada suundumus, et taastava õiguse praktikaid kasutatakse Eestis eelisjärjekorras just alaealiste õigusrikkujate juhtumites (käesolev töö, lk 16-17).

Autori hinnangul tagatakse vahenduse kvaliteet kindla struktuuri järgimise ning meetodiliselt täpse läbiviimisega (st vaid minimaalne sekkumine, kindel keelekasutus), kus vahendajal endal ei ole vajalik suhtlemistehnikaid valida (SKA, 2021, lk 2). See peaks kindlustama taastava õiguse põhimõtete järgimise parimal moel. Näiteks kasutavad vahendajad kindla sisuga sissejuhatavat teksti (SKA, 2021, lk 4), et tagada taastava õiguse põhimõtete järgmine sellistes olulistest aspektides nagu informeeritus, vabatahtlikkus, konfidentsiaalsus, kaasatus ja turvalisus.

Alates 2020. aastast kogub SKA vahenduse ja vahendusmenetluse kohta ka klientide tagasisidet ning rahuloluhinnanguid. Esimese aasta ülevaates nähtus, et kaks kolmandikku taastava õiguse teenusel olnud juhtumitest olid seotud alaealistega (Johanson & Välba, 2021). Tagasiside teenusele andis 136 inimest, kelle hulgas oli nii täiskasvanuid kui ka lapsi, kui paraku ei võimalda kättesaadavad andmed analüüsi tulemustes neid eristada. Küll aga võib öelda, et klientide hinnangud teenusele olid märkimisväärsed. Osalejate rahulolu määr oli väga kõrge: 80-90% osalejatest leidsid, et nad said vabalt ja oma sõnadega rääkida, neid kuulati, koheldi austusega ning nad tundsid end hästi ja turvaliselt. Märkimist väärib asjaolu, et individuaalsel kohtumisel olid näitajad 10-15% kõrgemad ehk siis kannatanu ja toimepanija ühisel kohtumisel oli osaliste enesetunne madalam. Kõige suurem vahe oli hinnangus „tundsin end hästi ja turvaliselt“, mis ühisel kohtumisel oli 23% madalam kui individuaalsel kohtumisel. Protsessi tulemuste osas olid samuti hinnangud kõrged: 80% jäi kokkuleppega rahule ning 60% osaleks teenusel uuesti või soovitaks teistele. Samas, vähem kui poolte (40%) osalenute jaoks muutus olukord peale kohtumist paremaks. Olulisena saab veel märkida, et vahendajaid tajusid neutraalsena pea kõik osalenutest, vaid üksikud inimesed ei olnud tagasisidet andes selle väitega nõus.

Vahenduse praktikat ja osaliste kogemusi on 2022. aastal põhjalikumalt uurinud A. Markina ja K. A Salla, mis innustas magistritöö autorit ka sügavamalt teemat käsitlema. See on teadaolevalt

ka esimene analüüs Eestis, mis uuris taastava õiguse teenusel osalenute arusaamu ja tõlgendusi. Analüüs tõi välja kitsaskohad vahenduse regulatsioonides ja praktikas ning soovitas ühtlustada teenuse pakkumist erinevate sihtrühmade puhul. Samuti soovitas analüüs pöörata lepitusmenetluse läbiviimisel enam tähelepanu taastava õiguse põhimõtetele (sh osapoolte turvalisus, kaasatus ja maksimaalne osalus). Ka varasemad uuringud olid näidanud, et lepitusmenetlus ei vasta igas aspektis taastava õiguse põhimõtetele (vt ka Salla, 2020), näiteks on olnud küsitav osapoolte osalemine vabatahtlikult, teo eest siira vastutuse võtmine ja pinnapealsus või formaalsus (Harusoo 2020).

Enne 2020. aastat, kui taastava õiguse teenus ja vahendus laste juhtumites fookusesse võeti, oli laste juhtumites võimalik kasutada lepitusmenetlust (käesolev töö, lk 28). Seda aga kasutati alaealiste asjades harva (Salla & Ülviste, 2017). Klopets & Tamm (2010, lk 14) tõid juba varasemalt välja probleemi põhjuse, et lepitusmenetlusega pikeneb menetlusaeg, mis aga alaealiste kahtlustavatega juhtumites on neli kuud. Samuti ei soosinud lepitusmenetluse kohaldamist alaealise erikohtlemiseks määratletud õigussüsteemi tööpraktikat käsitlevates juhendid, eelkõige riigi peaprokuröri juhis alaealise erikohtlemiseks kohta. Nendes vähestes lastega seotud juhtumites, mida lepitusmenetluse käigus lahendati, domineerisid sarnaselt täiskasvanute juhtumitele (vt Klopets & Tamm, 2010, lk 10) vägivallateod, kus oli valdavalt tegu alaealiste vahelise löömise või kaklusega (Salla & Ülviste, 2017, lk 6). Viimati nimetatud analüüs näitas, et lepituskokkuleppes alaealiste poolt võetud kohustused olid mitmekesised, peegeldasid individuaalset lähenemist ning olid seotud konfliktide tekkepõhjustega. Näiteks võis lepituskokkuleppe osa olla kohustus hoiduda vägivallast ning vältida suhtlemist kannatanuga, kohustus käituda viisakalt, lugupidavalt või pidada kinni ühiselu reeglitest, samuti kahjutasu või kulude kompenseerimise kohustus, vabandamine, vabatahtlikku töö tegemine, uimastite ja alkoholi mittetarvitamine ning koolikohustuse täitmine (Salla & Ülviste, 2017, lk 6).

Kokkuvõtvalt saab öelda, et vahenduse kui taastava õiguse teenuse ühe osa regulatsioone ja korraldust on taastava õiguse põhimõtetest lähtuvalt uuendatud, seda eelkõige laste juhtumites. Viimane erineb nii täiskasvanute vahendusmenetlusest, mida täna ei rakendata kõigis aspektides kooskõlas taastava õiguse põhimõtetega. Alaealistele rakendatav taastava õiguse protsess on struktuurilt ja meetoodiliselt üles ehitatud selliselt, et selles arvestatakse kõikide olulisemate taastava õiguse printsiipidega: vabatahtlikkus, osapoolte kaasatus ja võrdväarsus, dialoog ja konsensus, protsessi neutraalsus ja konfidentsiaalsus ning osaliste vajadustele vastamine, sh kahju heastamine. Vahenduses osalenud laste ja täiskasvanute rahulolu on kõrge,

kuid madalamalt hindavad osapooled turvatunnet ühisel kohtumisel või olukorra paranemist peale vahendust. Käesolev magistritöö selgitabki sügavuti laste kogemusi ja arusaamisi vahenduse erinevate nüansside kohta, mis võimaldab vahendust arendada veelgi lapsesõbralikumaks.

1.4 Lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse seosed

Võttes kokku kaks eelmist alapeatükki, loob autor järgnevalt nende põhjal seosed lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse vahel.

Lapsesõbraliku õiguse ja taastava õiguse lähenemised selgitavad, milline peaks õigusemõistmine osaliste jaoks olema ning kuidas arvestada nende vajadusi ja huvisid. Taastava õiguse fookuses on konflikti või süüteo osapooled (käesolev töö, lk 19), lapsesõbraliku õiguse keskmes on laps olenemata tema rollist õigussüsteemiga kokkupuutudes (käesolev töö, lk 12). Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtted laienevad ka õigussüsteemist väljaspoole (käesolev töö, lk 12), mis tähendab lapse õigustest ja vajadustest lähtumist õigusrikkumiste ennetuses, neile reageerides ja peale õigussüsteemiga kokkupuutumist lapsi rehabiliteerides (Gornischeff, *et al.*, 2018, lk 26). Seega peab lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtteid arvestama ka taastava õiguse protsessis. Taastava õiguse rakendamine lapsesõbralikul viisil tähendab lähtuda laste parimatest huvidest, võimaldada lapsel osaleda ja olla ära kuulatud ning kaitsta teda võimaliku taasohvrustamise või kahjukannatamise eest (International Juvenile Justice Observatory, 2018, p. 10). Lapsesõbraliku õiguse ja taastava õiguse põhimõtted on osalt kattuvad. Autor koondas kahe lähenemise peamised printsiibid tabelisse 1.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse peamine, kattuv ja läbiv põhimõte on lapse osalemine ja kaasatus. Esimese lähenemise puhul tähendab see lapse õigust saada teavet oma õiguste kohta, õigus olla ära kuulatud ja laste arvamuse arvesse võtmist (käesolev töö, lk 32). Taastavas õiguse väljendub see protsessis täiel määral osalemises, hääle omamises, dialoogi pidamises ning kokkuleppe konsensususes (käesolev töö, lk 32). Teine oluline ühine põhimõte kahes lähenemises on laste vajadustele vastavus. Lapsesõbralikus õigusemõistmises tagatakse lapse vajadustele vastavus sellega, et võetakse arvesse lapse seisukohti ja arvamust, arvestatakse tema õigust inimväärikusele, vabadusele ja võrdsele kohtlemisel ning lapse heaolu ja huvisid laias kontekstis (käesolev töö, lk 13-14). Taastav õigus mõtestab vajadustele vastamist eelkõige protsessis ja protsessi tulemusena laste materiaalsete, emotsionaalsete ja sotsiaalsete vajaduste rahuldamist (käesolev töö, lk 23). Lapsesõbraliku õigusemõistmise

inimväärikuse põhimõttele vastab taastava õiguses vabatahtlikkuse, neutraalsuse, osapoolte võrdväärsuse ja konfidentsiaalsuse printsiip. Sisult tähendab see lapse kohtlemist õiglaselt, osavõtlikult ja asutusega, lähtudes nende endi huvidest (käesolev töö, lk 13). Turvalisuse tagamine on nii lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioonis kui ka taastava õiguse protsessis olulisel kohal. Viimase läbi luuakse või taastatakse lapse jaoks turvalisus suhetes, samas peab taastava õiguse protsess ka ise läbi olema viidud osapoolte jaoks füüsiliselt ja vaimselt turvalisena, eelkõige vältides taasohvristamist (Chapman, 2015). Lapsesõbraliku õigusemõistmise perspektiivis tähendab turvalisus toimingute käigus laste kaitsmist kahju ja uuesti ohvriks langemise eest (EN, 2012, lk 21).

Tabel 1. Lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse lähtekohad ja põhimõtted (käesolev töö lk 12-23, autori koostatud)

Lapsesõbralik õigus	Taastav õigus
<ul style="list-style-type: none"> • Osalemine, sh laste kaasamine • Laste vajadustele ja õigustele vastavus • Inimväärikus • Mittediskrimineerimine • Õigusriigi põhimõtted • Informeeritus • Era- ja pereelu puutumatus • Turvalisus ja kaitse • Lapsesõbralik keskkond ja suhtlemine • Valdkonnaülesus • Menetluse kiirus 	<ul style="list-style-type: none"> • Vabatahtlikkus • Osapoolte kaasatus • Kahju heastamine • Neutraalsus • Osapoolte võrdväärsus • Osapoolte ja/või kannatanu vajadustele vastamine • Dialoog ja konsensus • Konfidentsiaalsus • Turvalisus

Samas leiab autor, et lapsesõbraliku õiguse ja taastava õiguse lähenemisi võib vaadata ka põimuvatena. Taastava õiguse rakendamine aitab saavutada lapsesõbraliku õiguse eesmärged ning taastavat õigust omakorda võib rakendada lapsesõbraliku õiguse printsiipidest lähtuvalt (International Juvenile Justice Observatory, 2018, p. 10). Lapsesõbraliku õiguse üks rakendusviise võib olla taastava õiguse kasutamine, mis võimaldab lastel olla ära kuulatud, kaasatud, osaleda ning nende vajadusi arvestada (Bolitho & Freeman, 2016, p. 13). Autori hinnangul katab see nelja lapsesõbraliku õiguse alusprintsiipi: osalus, laste vajaduste arvestamine, inimväärikus ja mittediskrimineerimine. Viienda aluspõhimõttega, õigusriigi printsiipidest lähtumisega on taastava õiguse rakendamine seotud seeläbi, et taastava õiguse

teenusele kui kohtuvälisele menetlusele laienevad õigusriigi põhimõte arvestamine (Gornischeff, *et al.*, 2018, lk 26).

Marder & Forde (2022, p. 18) selgitavad, et taastav õigus võib olla viis, kuidas arendada noorte osalust õigussüsteemis ja koostööd nende elu ja heaolu mõjutavates otsustes. Nad rõhutavad, et selleks peavad olema taastava õiguse praktikad kohandatud laste õiguste ja vajaduste parimaks arvestamiseks ning vahendajad peavad olema pädevad seda ka tegema (Marder & Forde, 2022, p. 18). Erilist tähelepanu on vajalik pöörata vahendajate oskustele, et nad pakuksid lastele turvalist ja tähendusrikast osalemist (Marder & Forde, 2022, p. 18). Sealhulgas peavad vahendajad, nagu kõik lastega töötavad spetsialistid, kasutama lapsesõbralikke suhtlemisviise, hääletooni ning hoiakut (Marder & Forde, 2022, p. 18). Lisaks on oluline luua tingimused, et lapsed saaksid osaleda protsessis võrdväärselt olenemata erivajadustest, nt kuulumis-, kõnepuude või muu suhtlemisraskuse korral (Gavrielides, 2019, p. 126).

Autor leiab, et taastavat õigust saab ja peab rakendama lapsekeskselt ning laste õigustele vastavalt. Kuid igasugune taastava õiguse praktika ei pruugi olla lapsesõbralik, vaid seda tuleb teadlikult kohaldada lapsesõbralikul viisil: kasutada tuleb eakohast kõnepruuki ning selgitada toiminguid lapsele arusaadaval viisil, arvestada lapse arvamusega protsessi läbiviimisel ning lahendustes ja kokkulepetes (käesolev töö, lk 15).

Seega võib kokkuvõtteks öelda, et lapsesõbralik õigusemõistmine ja taastav õigus on seotud mitmel tasemel. Esiteks saab öelda, et lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiibid laienevad taastava õiguse rakendamisele. Teisena võib kahe lähenemise omavahelist seost näha kattuvate põhimõtetenä. Kolmandaks võib tuua taastava õiguse rakendamise kui ühe lapsesõbraliku õigusemõistmise avaldumise viisi.

2. UURIMISTULEMUSED JA ANALÜÜS

Autor kasutab magistritöös enda poolt juba varasemalt kogutud empiirilise uuringu andmeid. Autor kasutab neid magistritöös püstitatud eesmärkide täitmiseks: selgitada vahenduses osalenud laste kogemusi ning hinnata vahenduse rakendamist vastavalt taastava õiguse ja lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetele. Samuti ka selleks, et tuua välja võimalused taastava õiguse protsessides lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete efektiivsemaks rakendamiseks.

Antud peatükk koosneb kolmest alapeatükist. Neist esimeses antakse ülevaade uurimisstrateegiast, kasutatud meetodikast, valimi moodustamisest ning oluliselt uuringu läbiviimist puudutavatest asjaoludest, sealhulgas eetilistest aspektidest. Teises alapeatükis esitatakse uurimistulemused laste intervjuudest ilmnenuid teemade kohta, kus selginevad laste arusaamad ja tõlgendused vahenduses kui taastava õiguse protsessis. Kolmandas alapeatükis analüüsitakse laste kogemusi ja arusaamu läbi taastava õiguse ja lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete.

2.1 Metoodika ja valim

Magistritöö uurimisstrateegiaks on fenomenograafiline uurimus, mille tulemuseks on teadmine, kuidas inimesed maailma kogevad (Laherand 2010, lk 88). Selleks selgitatakse, kuidas inimesed mõtestavad, tajuvad ja mõistavad neid ümbritseva maailma erinevaid aspekte ja eksisteerivaid nähtusi (Marton 1986, viidatud Bowden 2000 järgi). Magistritöö keskmes on laste kogemused ja arusaamad vahenduse kui taastava õiguse protsessi kohta lähtudes lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetest ning fenomenograafiline uurimus on sobivaim selgitamiseks, mil viisidel uuritavat nähtust kogetakse ning mil viisil nähtuse kogemine varieerub (Barnard, *et al.*, 1999).

Selleks, et uurida vahenduses osalenud laste kogemusi, viidi uuringu käigus läbi poolstruktureeritud individuaalintervjuud (Flick, 2009, p. 112). Kuna uurimuse eesmärgiks on mõista laste kogemusi, arusaamu ning vaatenurki lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse kohta, on intervjuu sobivaim andmete kogumise vorm (Matthews & Ross, 2010, p. 221). Intervjuud on vahendiks, et mõista uurimissubjektide kogemusi, saada sissevaade inimeste motiividesse ja tegevustesse ning minna kaugemale olemasolevatest eeldustest (Butler-Kisber, 2010, p. 51). Eder ja Fingerson (2001, p. 181) selgitavad, et laste intervjuu eesmärgiks saabki olla neile hääle andmine ning võimalus kuulata laste endi tõlgendusi ja mõtteid neid

puudutava maailma kohta. Uurija püüab intervjuude kaudu leida osaliste kogemustes jagatud arusaamisi või sarnaseid aspekte (Butler-Kisber, 2010, p. 52). Samas, poolstruktureeritud intervjuu võimaldab ühelt poolt infot koguda nii uuritava nähtuse kui ka osaliste kogemuse ja arusaamade kohta (Matthews & Ross, 2010, p. 222). Samuti lubab nimetatud meetod otsida vastuseid lähtuvalt uurimuse eesmärgist ja uurimisküsimustest uurija poolt püstitatud teemadele, kuid sellele lisaks luua ruum ka uuritavate jaoks oluliste teemade avamiseks (Billups, 2021, p. 43). Poolstruktureeritud intervjuu küsimused loodi vastavalt uurimisküsimustele 2 ja 3: millised on laste kogemused ja hinnangud vahenduses osalemise kohta; ning kuidas vahendus vastab laste arusaamades taastava õiguse ja lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiipidele. Intervjuu küsimused on toodud lisa 1 ja uurimisküsimuste vastavus intervjuu küsimustega on toodud lisa 2. Lapsi intervjuuerides pööras autor tähelepanu lapsesõbralikule keelekasutusele ning vajadusel kohandas või selgitas oma küsimusi. Lisaks hoidis uurija kinni laste intervjuerimise läbiviimise soovitudest, küsides võimalikult palju avatud küsimusi ja oli intervjuu küsimustest paindlik (Eder ja Fingerson, 2001, pp. 183-185). Miller & Glassner (2011, p. 134) toovad välja, et intervjueritavad vastavad meile lähtuvalt sellest, kes meie oleme, kuivõrd nad tunnetavad nad sotsiaalset distantsi ning saavad aru uurija küsimustest. Autor leiab, et laste intervjuerimisel vähendas eespool kirjeldatud ohte see, et autor ka ise viib laste juhtumites vahendusi läbi ning seetõttu oskas vestlust laste arusaamistest lähtuvalt juhtida.

Uuringu moodustasid 15 uuritavat, neist 11 last vanuses 14-17. aastat ning neli vahetult 18. aastaseks saanud noort, kes vahenduse ajal olid siiski alaealised. Seetõttu on kõiki uuritavaid nimetatud ühtse terminiga *lapsed*. Tegu oli sihistatud valimiga (Matthews & Ross, 2010, p. 154), kus uuritavad valiti lähtudes sellest et nad esindavad uurimuse fookuse jaoks sobivat sihtgrupi. Uuritavad olid osalenud vahenduses viimase kahe aasta jooksul, mõni mitmel korral. Valim moodustati nii, et oleksid esindatud nii teo toimepanijad kui ka kannatanud, tüdrukud ja poisid. Juhtumid, mida vahenduse käigus lahendati, olid valdavalt eakaaslaste vahelised vägivaldailmingud, ühel juhul oli tegu ka täiskasvanu ja lapse vahelise konfliktiga. Peaaegu kõikides juhtumites olid osapooled omavahel tuttavad või sama kogukonna liikmed. Intervjuud lastega toimusid augustist 2021 kuni jaanuarini 2022. COVID-19 olukorra tõttu ning arvestades laste endi soove usalduslikuks ja avatumaks kontaktiks, viidi 13 intervjuud läbi veebi teel, üks telefoni teel ning üks lapse enda soovil silmas-silma kohtudes. Tabelis 2 on toodud ülevaatlikud intervjueritavate ja intervjuude läbiviimise andmed.

Tabel 2. Intervjueeritavate ja intervjuude läbiviimise andmed (autori koostatud)

	Intervjueeritava sugu ja vanus	Intervjuu aeg ja koht	Intervjuu kestus
1	Mees 16	11.08.2021 veebis	46 minutit
2	Naine 17	13.08.2021 veebis	27 minutit
3	Naine 14	17.09.21 veebis	28 minutit
4	Naine 18	16.08.2021 Tallinn	51 minutit
5	Mees 16	17.09.2021 veebis	37 minutit
6	Mees 18	23.09.2021 veebis	28 minutit
7	Naine 14	24.10.2021 veebis	21 minutit
8	Mees 18	10.11.2021 veebis	1 tund 33 minutit
9	Naine 17	10.12.2021 veebis	29 minutit
10	Naine 14	13.12.2021 veebis	33 minutit
11	Mees 17	13.12.2021 veebis	32 minutit
12	Naine 15	22.12.2021 veebis	22 minutit
13	Naine 17	17.01.2022 veebis	38 minutit
14	Mees 14	18.01.2022 veebis	22 minutit
15	Mees 18	27.01.2022 telefonis	15 minutit

Uurimuse läbiviimisel järgiti eetilisi põhimõtteid ja laste kui haavatav sihtgrupi mittekahjustamise põhimõtet uurimusse kaasamisel (Euroopa Komisjon, 2010). Selleks selgitati uuritavatele uuringu sisu ja küsiti nende endi ja lapsevanemate informeeritud nõusolekut (Flick, 2009, p. 217- 219) uurimuses osalemiseks (pikem selgitus käesolevas töös lk 46), tagati vestluse konfidentsiaalsus ning uuritavate ja ka kõne all olnud juhtumite anonüümsus, et mitte mingil moel kahjustada lapsi, nende lähedasi või teisi juhtumitega seotud asjaosalisi: nt loobus uurija mõningate andmete esitamisest magistritöös, kuna nende kaudu oleks võimalik juhtunuga seostada konkreetset last või spetsialiste. Uuritavate privaatsuse ja

konfidentsiaalsus huvides ei ole seetõttu uuritavate tsitaate esitatud eristades nende sugu (tüdruk või poiss) või rolli vahenduses (kannatanu või toimepanija). Uuringu koostajad Tartu Ülikooli inimuuringute eetika komiteega.

Uuritavad värvati SKA ohvriabi osakonna kaudu, kes omab ülevaadet vahenduses osalenud inimeste kohta. Uuringus osalemise pakkumine tehti neile lastele, kes varasemalt olid olnud nõus vahenduses osalemise kohta tagasisidet andma (nõusolek oli kirjalikult fikseeritud vahenduse protsessi lõpus). Ohvriabi osakonna töötajad tutvustasid uuringut vahendusel osalenud lastele, said esialgse nõusoleku uuringus osalemiseks ning jagasid uurija kontaktandmeid. Seejärel edastas respondent oma sooviavalduse uurijale sõnumiga või helistades. Uurija leppis seejärel kokku intervjuu aja ning küsis ka lapse vanema kontaktandmeid nõusoleku küsimiseks. Enne respondentiga kohtumist võttis uurija ühendust lapsevanemaga või eestkostjaga, selgitas uuringut ning küsis informeeritud nõusoleku lapse osalemiseks kirjalikul vormil või suuliselt, helifailina salvestatult. Respondendiga kohtudes kinnitas uuritav oma nõusoleku kirjalikult või suuliselt, mida samuti salvestati helifailis. Informeeritud nõusoleku vormil esitatu lähtus haavatavate sihtgruppide, nagu seda on lapsed, uuringusse kaasamise nõuetest (Flick, 2009, p. 217- 219): vormil oli selgitatud uuringu läbiviimise eesmärk ja võimalikku kasu vahenduse teenuse parendamisele ning uuringu valmimise aega ja avaldamise kohta. Uuringus osalemise tingimustena oli märgitud: see on vabatahtlik ja nõusolekut on igal ajal võimalik tagasi võtta; intervjuude tulemusi salvestatakse, kuid ligipääs neile on vaid uuringu läbiviijatel, tagatud on osaleja privaatsus ja konfidentsiaalsus ning andmeid ei esitata isikuid äratuntaval kujul ega nimesid nimetades. Lisaks olid välja toodud intervjuule kuluv ligikaudne aeg, andmete salvestamise aeg ja koht ning kontaktandmed uuringu kohta täiendava info saamiseks.

Kõik intervjuud salvestati ja transkribeeriti. Intervjuude analüüsiks kasutati tarkvara NVivo. Andmete analüüsimisel kasutati kvalitatiivse sisuanalüüsi alaliiki - temaatilist analüüsi (Matthews & Ross, 2010, p. 373), mille eesmärgiks on välja selgitada andmetest kooruvad tähendused ja arusaamad. Temaatiline analüüs on sobilik just vähe uuritud teemade uurimisel, kus uuritavate maailma mõistmine on eriti oluline (ibid). Analüüsis kasutati kodeerimist (Flick, 2009, p. 148-151): esmalt kasutati avatud kodeerimist, seejärel loodi koodide kategooriad, vaadati kategooriate omavahelisi suhteid ning suhestumist. Coffey & Atkinson (1996, ref Bazeley & Jackson, 2013, p. 71) toovad välja, et fenomenograafilises uurimuses on tavapärane alustada detailsemate koodide moodustamisega ja seejärel liikida laiemate kategooriate tekitamise suunas. Autor liikus kodeerimisel ja kategoriseerimisel kirjeldavalt lähenemiselt

analüütilisele ja abstraktsele tõlgendamisele. Esialgsed koodid olid Richards'i (2009) järgi olemuselt teema nimetused, kuid loodud kategooriad olid juba enam interpretatsioonid või analüütilised kontseptsioonid.

Andmete analüüsimisel püüdis autor arvestada isiklikku seotust uuritava nähtusega. Magistritöö autor ise on ohvriabi vabatahtlik ning alates 2020. aastast viib läbi vahendusi ka laste juhtumitest. Richard (1998, ref Bazeley & Jackson, 2013, p. 7) rõhutab, et uurija vajab oma uuritava nähtuse ja andmetega nii lähedust kui ka distantsti ning seda tuleb andmete analüüsimisel arvesse võtta. Võimalikku mõju vähendamiseks püüdis autor hoida meeles põhimõtteid kvalitatiivse kodeerimise asjakohaseks läbiviimiseks (Marshall 2002, p. 69): teadvustada endas tekkivaid emotsioone ning võtta piisavalt aega ning luua distantsti, tulles korduvalt ja pika aja jooksul koodide ja kategooriate analüüsimise juurde tagasi. Autor leiab, et kuna empiirilisele uuringule ei ole võimalik läheneda ilma eeloletusteta (Laherand, 2008, lk 149), siis oletuste ja oma kalduvuste teadvustamine kriitilise eneserefleksiooni läbi (Huusko & Paloniemi, 2006, ref Laherand, 2008, lk 149) on piisav uuringu reliaabluse tagamiseks.

Laste intervjuude kodeerimise ja kategoriseerimise järel moodustus neli kategooriat: vahendusse suunamine, motivatsioon ja eeldused vahenduseks, vahenduse protsess ja osaliste vajadused, vahenduse tulemus ja kasu. Teemaatilise analüüsi tulemused ning kategooriate vastavus uurimisküsimustele on toodud tabelis 3.

Tabel 3. Nvivo andmeanalüüsi kategooriad, koodid ja nende vastavus uurimisküsimustele (autori koostatud)

Kategooria	Kood	Uurimisküsimus
Vahendusse suunamine	Eelinfo või info suunamisel	Vastus uurimisküsimusele 2 ja 4
	Suunaja	
	Ajatelg	
	Alternatiivid vahendusele	
	Õigusüsteemi tajumine	
Motivatsioon ja eeldused vahenduseks	Motivatsioon vahenduseks	Vastus uurimisküsimusele 2 ja 4
	Mõtted enne vahendust	
	Vahenduse eeldused	
Vahenduse protsess ja osaliste vajadused	Protsess	Vastus uurimisküsimusele 2-4
	Vabatahtlikkus	
	Enesetunne vahenduse ajal	
	Turvalisus	
	Vahendajad	
	Avatus	
	Vajadused protsessis	
	Toetavad isikud	
	Õiglus	
Vahenduse tulemus ja kasu	Tulemus	Vastus uurimisküsimusele 3-4
	Tunded peale vahendust	
	Vastutuse võtmine	
	Andestamine	
	Muutus peale vahendust	
	Vahenduse kasud	

2.2 Laste arusaamad ja tõlgendused vahenduse kohta

Järgnevalt on esitatud uurimistulemused laste intervjuudest loodud kategooriate lõikes. Kõik intervjuueeritavad olid vahenduse toimumise ajal vanuses 14-17 ehk alaealised. Kuna uuritavate leidmine ja intervjuude läbiviimine võttis enam kui pool aastat aega, siis jõudsid neli uurivat intervjuu läbiviimise ajaks täisealiseks saada. Intervjuude tsitaatides on lähtutud siiski nende lapse-staatusest vahenduse toimumise ajal, kuid lisatud on respondendi tegelik vanus vestluse ajal. Seega on osad tsitaadid esitatud tavapärasus vormingus - *Laps 18.a.*

2.2.1 Vahendusse suunamine

Suunajana mainivad lapsed õigussüsteemi esindajaid (politseinik või prokurör), koolitöötajaid või tugispetsialiste (nt sotsiaalpedagoog asenduskodus). Õigussüsteemist suunamisel kirjeldavad lapsed vahendust kui kergemat või lihtsamat võimalust juhtumile lahendus leida ning alternatiivi kohtumenetlusele või karistustele.

Laps 18.a: Minu arust oli vist jah, kui ma õigesti mäletan, et uurija vist pakkus, et võiks nagu konfliktivahendust nagu, et ei ole mõtet hakata nagu asja edasi ajama. Selle konflikt, et räägid seal omavahel ära ja siis saame kokkuleppele jne. Siis kõik on nagu korras pärast seda, ei ole enam mingeid jamasid sellega.

Vahendust on lastele mõnel juhul esitatud kui kergemat lahendust ning nad ka ise tajuvad seda lihtsama lõpetusena. Menetlus politseis, prokuratuuris või kohtus tundub lastele hirmutav ning tõsiste, ka edasist elu mõjutava tagajärjena. Eriti negatiivsena tunnetatakse karistuse saamist, mis võib inimese märgistada kogu eluks ja vähendada tema edasise võimalusi elus toime tulla. Selle töid välja mitte ainult toimepanijad, vaid ka kannatanud. Viimased mõtlesid selle peale, kuidas nendega seotud menetlus võib ka teist osapoolt mõjutada ning nad soovisid toimepanijat karistuse negatiivsest mõjust säästa.

Laps 16.a.: Mulle pakuti seda võimalust, et öeldi, et see on nii-öelda kergem võimalus, et sellega saab asju lihtsamini ära lahendada.

Laps 17.a: Sest et meil toodi politsei ka asja ja siis, et oleks saanud ilma politseita ära lahendada selle asja, ja see oli väga hea variant, minu arust.

Taastava õiguse või vahenduse kohta kuulsid lapsed esimest korda siis, kui neile seda võimalust pakuti. Eelinfo saamise kogemus enne vahendusse suunamist on lastel erinev. Osad lapsed

kirjeldavad põhjalikku selgitust enne vahenduse pakkumist, eelkõige need, kellele vahendust pakkus koolitõtaja või tugispetsialist.

Laps 14.a.: *Noo, ta ütles, et sihuke programm on olemas, /.../ taastav õigus vist. /.../ Et selle kaudu saab nagu suhteid parandada ja rääkida ja lahendada sihukseid probleeme, muresid, mis tekkis, natuke selgitas ja seletas mulle, ja siis ma olin nõus.*

Mõni aga selgitamist ei maini või ei mäleta, samas keegi ei tundnud ka eelinfost puudust ega vajanud täpsemaid suuniseid. Üks põhjus, miks ei osata konkreetset suunajat nimetada, võib tuleneda sellest, et lapsed ei adu, mis hetkest algab vahendusteenus – nende jaoks on kogu juhtumi lahendamine üks protsess ilma seda erinevateks teenusteks jagamast.

Laps 17.a.: *Ei, keegi ei selgitanud väga, lihtsalt ütleski, et toimub kohtumine kõigiga ja siis saamegi lahenduse sellele.*

Laste jutus ilmnevad vahenduse kohta nii taastava õiguse kui ka konfliktivahenduse terminid. Taastav õigus tundub lastele võõram, konfliktivahendus veidike selgem mõiste. Kuid selgust loob laste jaoks eelkõige protsessi kirjeldamine: osapooled kohtuvad, räägivad juhtunu läbi ja teevad kokku.

Alternatiive vahendusele selgitati neile lastele, kelle juhtumit menetles õigussüsteem. Sel juhul räägiti lastele, mis on vahenduse kõrval muud võimalused ning nii kannatanu kui ka toimepanija rollis lapsed said endale sobivama valiku teha. Nagu ka eespool ilmnes, oli vahendus noorte jaoks lihtsam või vähem ebameeldivam lahendus teiste mõjutusvahendite või kohtuprotsessi kõrval. Isegi, kui valida oli justkui kahe soovimatu kohustuse või tagajärje vahel (näiteks vahenduses või sotsiaalprogrammis osalemine või kohtumenetlus), tunnetasid noored endal valikuvabadust. See ilmnes ka sõnades, kuidas lapsed end väljendasid (nt *mulle öeldi, et on võimalus vahenduses osaleda; mulle pakuti võimalust osaleda*). Valiku tegemisel oli oluline see, et lapsele anti aega mõelda ja seejärel oma otsus teha. Noored kirjeldavad mõtlemisaja võtmist olulise osana nii teadliku valiku tegemiseks kui vaba tahte tunnetuseni jõudmiseks. Õigussüsteemi väliste suunajate puhul ei tulnud vahenduse alternatiivid jutuks, kuid seda eelkõige seetõttu, et vahendust pakuti lisavõimalusena pikaajaliste või ammuste konfliktide leevendamiseks. Kuid igal juhul tajusid lapsed, et neil oli valik, kas vahenduses osaleda või mitte.

Laste kogemuses toimus vahendus mitu kuud kuni peaaegu aasta peale juhtumi toimumist. Aega, mis jääb juhtunu ja vahenduse toimumise vahele, tunnetavad lapsed väga pikana ning

ebakindlust tekitavana. Laste jaoks on sündmus ise olnud emotsionaalne, kuid lahenduse ootamine võimendab emotsioone veelgi ning tekitab ka uusi negatiivseid tundeid juurde. Eriti pingelised on nii kannatanule kui ka toimepanijale olukorrad, kus käimas on süüteomenetlus ning oodatakse lahendit.

Laps 16.a: *See ei olnud pigem hea, see oleks võinud kindlasti olla kiiremini, sest see just lisas mulle pinget, et kas see oli tõesti nii suur väärtegu, mis ma tegin, kas mina olen süüdi. Sel ajal lõi mulle pähe päris palju erinevaid mõtteid ja ma oleks kindlasti soovinud, et see oleks toimunud kiiremini.*

Lapsed kirjeldavad, et ootamise aeg tekitab või süvendab süütunnet. Toimepanijal tekib ebakindlus, millised asjaolud tema kahjuks võivad veel ilmned, isegi kui selleks objektiivset alust pole. Kannatanu vaates on pikk ootamise aeg eriti ärevust tekitav, sest temal on jätkuvalt ebaturvaline ning ka tema võib hakata ennast süüdi tundma. Seega võib just pikk ooteaeg kannatanut traumeerida või taasohvristada. Igal juhul on lastel ootamisest tingitud tugevate tunnetega toime tulla.

Laps 16.a: *Ma oleks tahtnud nagu kohe ära teha, sest siis oleks nagu lihtsam olnud, et nagu sa ei pea muretsema kogu aeg, et millal see värk tuleb või nagu, millal helistatakse ja niimoodi.*

Pikale venivad menetlused tekitavad lastes õigussüsteemi vastu usaldamatust mitmel moel. Ühelt poolt kujundab see kahtlusi, et kas menetluse läbiviimine on õiglane ja objektiivne või püütakse leida tõendeid, et süü suurust paisutada. Toimepanijad võivad hakata end süüdi tundma ka aspektides, mis tegelikkuses nende vastutus ei olnud või tundma suuremat süükoormat, kui vajalik oleks.

Laps 16.a: */.../ see just lisas mulle pinget, et kas see oli tõesti nii suur väärtegu, mis ma tegin, kas mina olen süüdi. Sel ajal lõi mulle pähe päris palju erinevaid mõtteid ja ma oleks kindlasti soovinud, et see oleks toimunud kiiremini.*

Teiselt poolt tekitab pikk aeg arvamust, et menetlust ei viida läbi täie tõsiduse ja olulisusega, vaid see jäetakse justkui soiku. Pikk ooteaeg on justkui märk, et nende juhtum on vähetähtis või ei ole piisavalt oluline. Samas inimese jaoks, kes on kannatanu või muul moel konflikti osapool, on tegu tema elu ja heaolu määrava sündmusega, millele ta pingsalt lahendust ootab.

Intervjueerija: *Kuna see asi nii pikalt venis, siis kuidas see pani sind tundma ja mis mõtteid mõtlema?*

Laps 16.a: *Mõtsin, et äkki ongi lihtsalt lahendatud, et nii lihtne ei saa olla või äkki on see lihtsalt mõttetu./.../ mõtlesin, see on veits absurdne, et neid ei huvita, et nagu see inimene sai haiget või nagu mingi probleem tekkis. Ja siis nad jätaavad seda lihtsalt nii kaua probleemiks.*

Üks kuni kaks kuud sündmusest vahenduseni on laste hinnangul piisav aeg, et esialgsed emotsioonid lahtuks ning tekiks valmisolek juhtunust rääkida. Kiiremat protsessi ei näe lapsed võimalikuna just seetõttu, et neid valdavad väga mitmed ja tugevad negatiivsed emotsioonid ning mõte teise osapoolega kohtumisest ei ole vastuvõetav. Samas on vahepealne aeg vajalik ka eneserefleksiooniks, et mõista juhtunut, oma osa selles ning leida endas selgus ja jõud vastutust võtta, kui teisele on kahju tehtud. Mitmed lapsed kirjeldavad aga, et peale mitmeid kuid lahenduse ootamist ei näinud nad üldse mõtet enam vahendusse minna. Nende jaoks oli tekkinud juba liiga suur distants või oli juhtunu juba mingi sisemise lahenduse saanud, mis võis tähendada mitte sisemise rahu saavutamist, vaid pigem juhtunu unustamist või emotsioonide külmutamist. Samas, kui konflikti osapooled puutuvad igapäevaselt kokku koolis või naabruskonnas, on vajalik osapooltel leida viis, kuidas suhted jätkuvad või edasi kulgevad. See on väga selgelt ka turvalisuse küsimus, sest lahendamata konfliktid ja ebaselged suhted võivad tekitada uusi põrkumisi.

Laps 17.a.: */.../ Ma olin valmis rääkima kõikidega sellest, et mul oli ükskõik, et ma rääkisin oma loo ära ja siis oleks kergem elada nagu. Ma vahepeal mõtlesin ise leppida selle poisiga ära, aga siis vist tema ei tahtnud või me ei näinud üksteist lihtsalt /.../ No nüüd me leppisime nagu põhjalikult ära. Et me ei näe üksteist vähemalt, see on hea, et äkki läheks jälle mõneks kakkuseks või nii.*

Võib vaid ette kujutada, millist sisemist pinget tekitab osapoolte igapäevane kokkupuutumine mõlemas lapses: kannatanul võib olla suur hirm, kas teda võib tabada uus rünnak, toimepanija on laetud ebamugavustundest ja ka ebakindlusest, milline reaktsioon võib teda tabada. Määrav on juba mõte sellest, et laps võib teise osapoolega kokku puutuda. Lapsed püüavad sellega toime tulla vastavalt oma emotsionaalsetele ja sotsiaalsetele oskustele. Isegi, kui on tahe minna teisega rääkima ja lepitust otsima, võib see jääda justnimelt oskuste puudumise taha. Peamine viis olukorraga hakkama saada, on teist vältida. Samas ei ole see alati võimalik või loob ebamugavusi, näiteks kui noored elavad ühes lasteasutuses või sõidavad kooli sama bussiga,

kohtudes igapäevaselt ringi liikudes või peatuses transporti oodates. Kui osapooled puutuvad peale juhtunut ka edaspidi kokku, eriti seonduvalt vältimatute tegevuste (kodukohas liikumine) või kohustustega (nt koolis käimine), on äärmiselt oluline konflikti lahendamine kiiremas korras. See tagab turvatunde, vähendab tarbetut emotsionaalset koormat ning hoiab ära võimalikke uusi konflikte.

Pikk ooteaeg vahenduse toimumises võib tingida selle, et lapsed on selleks hetkeks juba nii tüdinud ja väsinud, et peamine motivatsioon vahenduses on juhtum lihtsalt lõpule viia. See omakorda võib kujundada nende tahtmist ja soove ning varju jätta sügavamad vajadused, millele taastava õiguse protsess tegelikult vastata saaks. Osaline on enda jaoks juba leidnud viisi, kuidas juhtunuga ja emotsioonidega toime tulla, seda paljuski sisemise sunni ajendil. Samas ei saa eeldada, et lastel oleks oskused ja võimalused traumeerivaid sündmusi konstruktiivselt läbi töötada. Taastava õiguse protsessis osalemine annaks selleks võimaluse, kuid sel juhul peab see toimuma ajaliselt varem, et toetada juhtunust taastumist.

2.2.2 Motivatsioon ja eeldused vahenduseks

Lapsed näevad vahendust kui kiiremat ja lihtsamat protsessi võrreldes süüteo- või kohtumenetluse lahenditega, mis võivad võtta väga pikalt aega. Vahendust tajutakse kui kergemat viisi lahendus saavutada. Samas nähakse lahenduses ka endale kasu („*kõige lihtsam ja kõige sobivam võimalus*“), seda kahel moel: esiteks lihtsam või kiirem lahendus, ilma kaugemale ulatuvate negatiivsete mõjudeta; teisalt võimaldab see vabaneda emotsionaalsest pingest. Viimases rääkides rõhutavad lapsed vajadust juhtunule lõpetus leida: et vabaneda juhtunust tingitud pinevusest.

Laps 16.a: *Ma ootasin, et see juhtum saab lõpliku lahenduse, leitakse süüdlane ja et ma ei pea seda teemat enam puudutama, ja et see ei segaks minu igapäeva elu enam.*

Lõpetatus on oluline nii kannatanute kui toimepanijate jaoks. Viimaste vaatepunktist on tähtis ka teadmine, et sellega on nende süü või kahju lunastatud, et neid ei taba enam sotsiaalne hukkamõist või sanktsioonid. Kannatanute vajadus on ka kindlustunne, et edaspidi konflikte ei teki ning neid ei kahjustata.

Laps 18. a.: *No oligi peamiselt sellepärast, et ei oleks vaja edasi mingisuguseid jamasid, et saaks ära rääkida omavahel, et ei oleks mingeid lahkarvamusi, et saaks kõik asjad selgeks rääkida, et nii nagu asi oli ja et saaks nagu ühele poole sellega. Et oleksid mõlemad osapooled rahul.*

Juhul, kui lapsed ka edaspidi omavahel kokku puutuvad, on nende sooviks ka parandada konfliktseid suhteid. See ei pruugi tähendada suhtlemise jätkumist teise osapoolega, vaid pigem häirituse ja ebamugavustunde vähendamist.

Laps 16.a: */.../ et ma saaksin seda teemat lahendatud, et see ei jääks õhku, et see ei jääks mind painama. Et oleks lõplikult läbiräägitud.*

Motiiviks võib olla ka teise osapoole säästmine sanktsioonidest või muudest negatiivsetest tagajärgedest. Siinkohal mängib rolli, et teises ei tunnetata ohtu või on konflikt juhuslikku laadi ning teadvustatakse ka enda osa konflikti tekkimisel.

Laps 17.a.: */.../ siis ma teadsin, et siis läheb kõigil paremini /.../ No siis oleks olnud kriminaalmenetlus /.../ siis see oleks jäänud talle toimikusse /.../Ma lootsin sellepeale, et ei jää sinna toimikusse, jääb puhtaks leht ilusti./.../ Ma ei tahtnud ka nagu temale midagi halba tegelikult soovida. Noh, ta ei ole halb inimene selles mõttes. Ma ei tahtnud ka midagi halba, aga noh sel hetkel olime mõlemad närvilised, jah, ei mõelnud, mis teeme.*

Kannatanut motiveerib vahenduses osalema soov saada juhtunus selgust, vastused piinavatele küsimustele (*Miks ta nii tegi? Kas ta võib veel teha?*) ja kinnitust edasiste suhete osas, et taastada turvatunne. Muserdavalt mõjub see, kui teine osapool ühiselt kohtuda ei soovigi. See jätab murettekitavad küsimused õhku ning kannatanu on jätkuvalt juhtunust häiritud.

Laps 18.a.: */.../ ma mõtlesin, et kui me istume kõik maha, räägime, /.../ et mina saan rohkem selgust ja see tüdruk ka nagu saab ka nagu hingerahu, et ei pea nagu muretsema võib-olla, et kas ta võib-olla saabki peksa. Et võib-olla selle protsessi käigus siis ju see poiss ütlebki, et noh, et kõik on nagu ok ja mingeid selliseid plaane tal enam ei ole.*

Toimepanijaid kannustab soov parandada suhteid ja enda kuvandit. Kui toimepanija tunnistab tehtut ja tekkinud kahju, soovib ta väljendada kahetsust, oma teguviisi selgitada ja end mõistetavaks teha. Vajadus on kogeda tunnet, et teised osapooled said ka tema vaatepunktist ja motiividest aru.

Intervjueerija: *Millist tulemust sa ootasid?*

Laps 17.a.: *No see, mis sai oligi, mis ma lootsin. Et ohver saab aru meist, et me olime ka mõnes mõttes ohvrid. Ja saime vabandust paluda ka ja ta sai aru kõigest ja leppisime suht ära.*

Samas võib toimepanija mõelda ka oma kuvandi ja maine peale nii teiste laste kui täiskasvanute seas: soovitakse vähendada või kaotada kujutlust endast kui agressorist ning seeläbi ka teistele turvatunnet pakkuda. Siinkohal võib näha seost vajadusega vabanemise ning kindlustunde järele, et toimepanija oleks edaspidi sotsiaalselt aktsepteeritud.

Laps 16.a: *Alguseks oli mu eesmärk, et ma nagu saaks probleemidest lahti, aga siis ma üks hetk mõtsin, et äkki nagu ma tegin talle haiget või, nagu ta räägib edasi, nagu kõik hakkavad mind kartma, ja siis ma tahtsin talle vabandust paluda, et ta saaks aru, mis nagu toimus./.../ Et vanemad tunneksid ennast paremini, et mingit ohtu ei ole /.../ Et nad ei kardaks mind.*

Lapsed peavad oluliseks, et toimepanija siiralt kahetseks ning ennast avaks, mitte ei teeks seda nõudmise või surve tõttu. Oodatakse teiselt vahetut suhtlemist ja sisemist motivatsiooni, mis on laste hinnangul tunnetatav. Avatus ja valmisolek enda mõtetest ja tunnetest rääkida on vahendusel osalemise eelduseks kõikidele osapooltele, ka kannatanule. See on nii eeldus vahendusel osalemiseks, kui ka vajadus protsessis ning oodatud tulemus (vt järgnevad alapeatükid).

Pikaajaliste konfliktsete suhete puhul näevad osapooled vahendust kui abivõimalust, mis suhteid parandaks. Vahendust peetakse ebasobivaks siis, kui kannatanul on juhtunust tugev trauma või toimepanija on korduvalt tegusid sooritanud ja ei näe endas muutumise vajadust ega võimalust. Samuti ei nähta vahendust võimalikuna konfliktsetes suhtes, kus üks osapool korduvalt ja pikaajaliselt teist kiusab, temaga manipuleerib või muul moel vägivalda kasutab.

Intervjueerija: *Kas sa oskad öelda, et mis on seal ühiskohtumisel oluline, et üks laps ennast seal hästi ja turvaliselt tunneks?*

Laps 16.a: *Tal võiks ka kindlasti olla, nagu minul oli kaks tugiisikut, keda ma tundsin, et kellega on turvaline. Ja kindlasti peab tal endal olema väga seda soovi, et see konflikt nagu ära lahendada, nagu minul oli. Ja ta ei tohiks ennast ebamugavalt tunda seal.*

Seega võib öelda, et vahenduses osalemist näevad lapsed kui kiiremat ja lihtsamat lahendust, mis on kasulik nii kannatanule kui toimepanijale. See aitab vabaneda emotsionaalsest pingest, võimaldab taastada turvatunnet, vabaneda süütundest ja teiste poolsest hukkamõistust ning parandada suhteid. Selle saavutamiseks aga peab osapoolel olema sisemine motivatsioon emotsionaalses plaanis avatud olla ning ka teiste emotsioone vastu võtta.

2.2.3 Vahenduse protsess ja osaliste vajadused

Lapsed kirjeldavad vahenduse protsessi vastavalt sellele, kuidas metoodiliselt vahendust läbi viiakse: esmalt kohtuvad vahendajad mõlema osapoolega ja nende vanematega (kui vanemad on kaasatud) eraldi, seejärel toimub ühine kohtumine juhtunu arutamiseks ja osapoolte soovi korral kokkuleppe sõlmimiseks.

Laps 18.a.: Öeldigi, alguses saab üks osapool kokku, räägitakse, räägitakse kannatanuga räägitakse, siis kutsutakse see süüdistatav, ehk siis teine osapool ja räägitakse siis temaga, mis toimus, mis asi oli, et kas nendele sobib mingi kokkulepe kuidagi ja siis kutsuti kõik kokku. Ja kui kõik kutsuti kokku, siis räägiti omavahel kõik selgeks nii nagu asi oli ja oligi selles osas kõik. Lõpus läksid kõik heade mõtetega ära, ses mõttes.

Lapsed hindavad kõrgelt võimalust esmalt vahendajatega individuaalselt kohtuda. Vahenduse käiku iseloomustavad lapsed kui protsessi, kus räägitakse juhtunust, tunnetest ja mõtetest ning püütakse leida lahendusi, mis mõlemale osapoolele sobivad. Individuaalne kohtumine annab neile võimaluse olla ära kuulatud ning segamatult oma vaatepunkti avada. Selle kohtumisega saab nende jaoks selgemaks ka protsess ning nende roll selles. Samuti vähendab see ebakindlust ning loob usaldust vahendajate suhtes ning turvatunnet edasisteks kohtumisteks. Lapsed tajuvad esmast kohtumist juhtunu avamise, nende ärakuulamise ning võimalike edasiste sammude ja kokkulepete arutamisenä.

Enne vahendust ei kujuta lapsed seda päris täpselt ette, neid võib vallata ebakindlus, ärevus ja hirm. Toimepanijad pelgavad süüdistamist ja hukkamõistu, kannatanute jaoks on ebameeldiv ja ebaturvaline mõte kohtuda toimepanijaga. Samas juba esimene kohtumine vahendajatega, kus saab jagada oma lugu, segamatult ja hinnanguvabalt, toob kergendust ja mõjub selgust loovalt. Lapsed hindavad, et neid kuulatakse pikalt ja põhjalikult ning julgustatakse end avama - see loob mõistmise tunde.

Laps 17.a.: Et see oli päri meeldiv rääkida niimoodi kellegagi, lihtsalt omavahel. Rääkida oma loo ära, oma lugu ära ja siis keegi mõistaks ka sind.

Vahenduses osalemine tekitab iseenesest ebakindlust ja ärevust: vahendajate kui võõraste inimestega kohtumine ja isiklike mõtete jagamine, ebameeldivat või kannatusi põhjustanud juhtunu meenutamine ning konflikti osapoolega silmast-silma kohtumine. Seetõttu on eelkohtumised olulise väärtusega kindlustunde ja turvalisuse loomisel: laps tutvub

vahendajatega, saab aimu vahenduse protsessist ning mõtestab enda jaoks juhtunut viisil, millele ta seni mõelnud ei olnud.

Intervjueerija: Mis see sulle andis, et kõigepealt sa said nagu omavahel kohtuda.

Laps 14.a.: Noh nad, nagu andis kuidagi turvalist tunnet, et nad kuulasid ära mu ja siis me arutasime seal asju ja siis nad nagu julgustasid mind, olid toeks.

Ärakuulamine on laste jaoks väga vabastav ja võimestav kogemus. Lapsed kogevad vahenduse käigus, et nad saavad oma lugu ja arvamusi väljendada segamatult, pole ei ajalist piirangut ega vahendajate poolset sekkumist. Nii mõnelgi juhul väljendasid lapsed, et nende jaoks oli see erakordne: tavapäraselt ei ole neil võimalik ennast nii palju avada, nad ei taju teise osapoole huvi või kuulaja suunab nende juttu. Lapsed rõhutavad just segamatut rääkimise võimalust.

Intervjueerija: Et sa ütlesid, et oli hea rääkida, kui keegi sind mõistab? Kuidas sa said aru, et sind mõistetakse?

Laps 17.a: No nad hakkasid sellest rääkima ka. No tavaliselt minuga nii palju ei räägita sellest, et kui ma räägin midagi, mis minuga juhtunud on, või midagi sellist, aga nad hakkasid nagu küsima ka kõike, ja siis rääkisid ka minuga sellest.

Vahenduse individuaalne vestlus toimib laste jaoks ka eneserefleksioonina. Vahendajad julgustavad last väljendada oma mõtteid ja tundeid seonduvalt käitumisega ning see loob eeldused oma käitumise põhjustest aru saada. Märgiti ka, et sellisel kujul vestlused oleks abistavad muudel hetkedel elus, et ennast analüüsida ja paremini mõista.

Laps 18.a: /.../ ilmselt see ka nagu õpetas mõtlema selle üle, et mida ma mingis olukorras nagu tunnen ja kuidas see ka väljendub ka minu käitumises. Et kui ma nagu tunnen, et näiteks, et ma olen vihane, siis kuidas see nagu väljendub ka minu käitumises, et noh ilmselt selline endasse vaatav ja kuidagi nagu selle juhtunu, juhtumit nagu mõtestav selline vestlus, mis kindlasti oleks ka tore pidada üldse, mitte ainult selliste tõsiste juhtumite puhul /.../

Samas tunnetavad lapsed, et kui vahendajad julgustavad ühisel kohtumisel osapooli oma mõtteid ja tundeid väljendada, püütakse seeläbi panna osapooli teineteist mõistma ja teise vaatenurgast juhtunut nägema.

Intervjueerija: Milline see vahenduse protsess oli sinu jaoks?

Laps 16.a: *Räägiti. See räägiti mõlema osapoolega läbi, küsiti mis variandid neile sobivad ja kui leiti ühine variant, mis mõlemale osapoolele sobib, siis see osapooled toodi kokku, räägiti üksteisega, mis olid üksteise tunded, ja nii-öelda üritati panda üht inimest teisse olukorda, mis tema oleks teinud selles olukorras. Ja nii-öelda mõista teist inimest.*

Lapsed vajavad vahenduse protsessi osas väga detailset informeerimist. Vahendajate selgitused vahenduse kohta enne protsessi on väga olulised ja neid tunnetatakse piisavana. Lapsele on tähtis, et ta saab protsessi kohta küsimusi küsida ning neile leitakse ka vastused.

Laps 18. a: *Ei, minu jaoks oli see piisav, mul ei tekkinud, mul ei tekkinud mingeid küsimusi selles osas. Ma sain kohe oma kõikidele küsimustele vastused, mis ma mõtlesin, ma sain kohe järgmise vastuse, et oligi kõik, nagu korras. Ei olnud mingeid puudusi sellega.*

Küll aga tuleks enam tähelepanu pöörata selgitustele, mis on vahendusega kaalul ehk siis, kuidas vahendus mõjutab juhtumi kui terviku lõpplahendit. Juhul, kui vahendus on seotud süüteomenetlusega (kas siis alternatiiv või üks võimalikest mõjutusvahenditest), ootab kannatanu selgust, mis toimepanijaga lõpuks ikkagi saab ning kuidas menetlus lõpeb: kas vahenduses kokkuleppega või saab lisaks olema ka muud lahendid. Siinkohal vajab laps, et ka vahendajad oleks oma sõnumites üheselt arusaadavad.

Laps 18.a.: *Natuke muidugi negatiivne oli, et ma nagu ei osand ilmselt ise küsida ja ei saanud ka nagu aegsasti nagu aru, et see protsess nagu ei ole küll kokkulepemenetlusega seotud, aga see protsess ikkagi tähendab seda, et ma selle kokkulepe allkirjastan, siis see kriminaalmenetlus lõpetakse ära /.../ Et jah, sellised pisikesed nüansid, aga mis on nagu väga nagu olulised ja millest kindlasti nagu oleks vaja nagu nii-öelda vahendatavad nagu aru saama, et mis on selle lepingu või selle kokkuleppe nagu reaalne mõju ka on või mis sellest siis edasi saab. Et see jäi lihtsalt minu jaoks natuke segaseks.*

Vahenduse protsessi tutvustamise kohta on lastele olulise aspektina meelde jäänud rõhutamine, et vahenduses osalemine on vabatahtlik. Vabatahtlikkust tajuvad nad vahenduse mitmes erinevas etapis. Esmalt tähendab vabatahtlikkus laste jaoks seda, et nad saavad ise valida, kas nad lähevad vahendusse või mitte. Lapsed hindavad, kui neile selgitatakse alternatiive ning ka valikute tagajärgi. Teisena tunnetavad lapsed protsessi vabatahtlikkust siis, kui vahendajad

selgitavad vahenduse protsessi ja küsivad nõusolekut osalemiseks. Lapsed on märganud vahendajate kinnitust, et igal ajal võib protsessis osalemisest loobuda. Lapsed hindavad, et vabatahtlikkusest räägitakse protsessi jooksul korduvalt.

Laps 16.a: Mulle helistati mingi samal kuul, kui me seda vestlust tegime, see oli päris kerge, kui nagu öeldakse ära, mis seal toimuma hakkab. Et nad alguses rääkisid ära, mis seal toimuma hakkab, et mida nad küsivad ja nii. Sama nagu teie, mul oli võimalus öelda ei.

Toimepanijad tunnetavad vabatahtlikkust erinevalt ning see sõltub sellest, kes vahenduse võimalust pakub või õigemini – mis siis ikkagi on vahenduse alternatiiviks. Täielikult vabatahtlikuna ei taju laps vahendust siis, kui õigussüsteem pakub valikuna igal juhul mingi kohustuse võtmist. Sel juhul tähendab vahendusse mitteminemine sotsiaalprogrammis osalemist või muu kohustuse võtmist, mida lapsed võivad hoopis koormvamaks pidada. Samas võivad toimepanijad survet tunda ka vanemate või lähedaste poolt, kes vahendusest osalemist pooldavad. Kannatanute osalemist võib aga mõjutada teine osapool, kellele tundub vahendus enda vaatepunktist kergem tagajärg juhtunule. Siinkohal mängib jällegi rolli asjaolu, kas ja kuivõrd osapooled peale juhtunut omavahel kohtuvad. Igapäevased kokkupuuted loovad ka enam võimalusi kannatanu survestamiseks, mistõttu on jällegi oluline vahenduse protsess võimalikult kiiresti läbi viia. Kokkupuuted toimepanijaga võivad kannatanu vabatahtlikku osalust olulisel määral kõigutada.

Laps 17.a.: Me leppisime ära, ja siis ei läinud asi kohtusse mõlema poolt, oligi kõik nagu.../ see poiss pakkus ise välja ka, et tuli minu ukse taha ja ütles, et seda võiks teha küll. Et see oleks tore, kui me ära lepiksim, siis ei läheks kohtusse ja nii.

Erilist tähelepanu on vaja vahenduse protsessi tutvustades ja ka läbi viies pöörata lapse turvalisuse tagamisele. Protsessi turvalisust loovad nii reaalsed viisid turvalisust tagada (nt ruum, teadmine teiste osalusest, võimalus protsess endale soovitud ajal lõpetada), kui ka vahendajate kinnitus ja seletused, kuidas kannatanu turvalisus toimepanijaga silmitsi seistes tagatakse.

Laps 16. a: No kindlasti tahtsin teada, et kas ma olen teiste osapooltega üksinda, et kas ma olen kinnises ruumis, et kas mul on võimalik iga hetk sealt lahkuda, kui mul on soovi ja kas mulle tagatakse turvalisus.

Ka konfidentsiaalsus on osa protsessi turvalisusest. Teadmine sellest, kas või kellele vahendajad lapse lugu edasi jagavad, on olulise tähtsusega, et laps tunneks end kindlalt ja turvaliselt.

Laps 16.a.: *Aaa, ma tahtsin teada ja ma sain teada, et nagu mis nad teevad seal, et ma küsisin, kas see lugu või jutt, mis ma räägin läheb kuskile edasi? Ja siis nad ütlesid, ei et see jääb ainult meile saladusse, või kuidas see on.*

Vahenduse eesmärgina tajuvad nad eelkõige oma vaatepunkti jagamist ning teise kuulamist ja mõistmist, kokkuleppe osatähtsust eesmärgina ei rõhutata. Lapsed hindavad kõrgelt, et osapoolte ühisel kohtumisel räägitakse ükshaaval ja kordamööda ning hoidutakse teineteise halvustamisest. Kordamööda rääkimine võib osutuda aga katsumuseks, kui ühe osapoole jutt on väga pikk – teisel poolel tekib hulganisti mõtteid ja küsimusi, mis kipuvad lõpuks meelest minema. Soov oleks olnud märksõnad üles kirjutada, et nende juurde hiljem vestluses tagasi tulla.

Laste kogemused vahenduse protsessis on meeldivad. Ühelt poolt jätab vahenduse protsess lastele struktureeritud ja läbimõeldud mulje, teisalt tunnetatakse vaba ja avatud õhkkonda. Vestluse ajapiirangu puudumine või piisavalt pikka aeg, vahendajate poolne kuulamine, ning vestluse suunamine läbi küsimuste loob positiivset kogemust ning aktsepteerimise tunnet. Mõistmist tunnetati ühelt poolt just läbi ärakuulamise, kuid ka seeläbi, et vahendaja küsib lapse mõtteid ja tundeid nii juhtunu kui ka käesoleva hetke kohta. Laste kogemused ja ka ootused erinevad hinnanguvaba kuulamise osas. Valdavalt kogesid ja tähtsustasid lapsed just neutraalset, hinnanguid vältivat kuulamist. Samas, ühele toimepanijale oli vahendajate kuulamine ebakindlust tekitav, ta oleks oodanud oma jutule vastukaja ning kinnitust, et olukord lapse jaoks laheneb. Mõnel juhul aga kirjeldasid lapsed, et vahendajad väljendasid heaskiitvaid mõtteid või samu tundeid, mida lapski (*Ma ka ei saa aru, miks ta nii käitus...*). Lapse vaatepunktiga sarnase hinnangu pakkumine tekitas lapses samuti tunde, et teda mõistetakse. Paaril juhul tõid lapsed välja, et neile jagati nõuandeid (*Peaksid järgmine kord rääkima kellegagi, abi küsima, kui raskeks läheb...*), mida nad pidasid abistavaks ja tundsid seeläbi toetust. Siinkohal tuleks autori hinnangul arvestada, et laste tõlgendused ei pruugi olla selgepiirilised ning vahe peegeldamise ja abistavate küsimuste ning suunavate küsimuste ja nõuandmise vahel ei ole ehk üheselt mõistetav. Häirivana mainiti aga spetsiifiliste küsimuste küsimist, mis täpsustasid juhtunu detaile (*Kus kohas see toimus, mitu inimest seal oli...*).

Vahendajad kuulavad võrdselt mõlemat osapoolt ning suhtlevad nendega samaväärselt - see loob õigluse tunnet. Õiglust suurendab seegi, et vahendad on neutraalsed mõlema osapoole suhtes. Eriliselt tähtsustavad lapsed seda, et vahendajad ei asu kellegi poolele. Üks laps kirjeldab selle olulisust läbi võimu andmise või võtmise: „/.../ kui nad oleksid nende poolt, siis sul oleks vähem võimu, aga kui nad oleks sinu poolt, siis on rohkem võimu“. Lisaks poolehoiu vältimisele, väljendab laste jaoks neutraalsus selles, et vahendaja ei süüdistata, ei suuna ühte osapoolt enam rääkima kui teist, mõlemale osapoolele pööratakse võrselt tähelepanu ja esitakse samu küsimusi või ettepanekuid. Esile tõsteti ka seda, et vahendaja vaid julgustab rääkima, mitte ei suuna jutu sisu ega kõiguta lapse nägemust või survesta teda kindlaid mõtteid avaldama („Kui nad suunasid, siis nad suunasid niimoodi, et ise räägiks, mitte ei annaks isikutele valesid mõtteid“). Mitmed kannatanud toovad seda esile, et vahendajad suhtusid ka toimepanijasse samaväärselt, vihjates justkui varasemale eeldusele, et õigusrikkujat koheldakse ebaväärikamalt. Ka kannatanu ei taha tunda end otseselt erikohtlemise objektina, vaid võrdse osalisena, kelle on samaväärne positsioon ja staatus kui toimepanijal.

Laps 18. a: *Ei, see on väga oluline, et ta on neutraalne minu jaoks. Et ta ei võtaks nagu minu poolt, et ma ei taha ennast tunda, et mul on rohkem kaitset ja asju. Ma tahan niimoodi, et kui minuga on..., et kui on läbirääkija, siis läbirääkijaga ongi niimoodi, et ta noh ei võtaks ei võtaks ei minu poolt ega vastaspoolt. Ses mõttes kõik on täpselt võrdne, me oleme võrdsed inimesed kõik noh. Ei ole vaja rohkem segadust ja asju sinna juurde sellega.*

Kõige oluliseks vajaduseks vahenduse protsessis peavad lapsed turvalisust. Turvalisus tähendab ebakonstruktiivse suhtlemismaneeride vältimist, hinnanguvaba suhtlemist ning selget protseduuri. Turvalisust loob ette teada ja hästi juhitud protsess ning ka tuttavlikkus, st laps on eelnevalt vahendajatega kohtunud, oma lugu jaganud ja kogunud hinnanguvaba osalust.

Laps 16.: *Algul ma üldse ei tundnud ennast turvaliselt, sest ma mõtsin, et nad hakkavad hästi imelike küsimusi küsima, aga nad küsid päris vähe, nagu ma jutustasin ise. Ja ma tundsin ennast päris turvaliselt.*

Toetavatel inimestel on suur roll, et laps end vahenduses mugavalt ja turvaliselt tunneks. Lapsed vajavad vahenduses enda kõrvale inimest, keda nad usaldavad, kes on juhtunuga kursis ning kes loovad lapsele tunde, et vajadusel seisavad nad lapse eest. Aga eelkõige kirjeldavad lapsed tugiisikute rolli seeläbi, et nad on kohal, nendele saab emotsionaalselt toetuda ja kindel olla.

Enamasti on selliseks inimeseks vanemad või tugispetsialistid. Lapsed hindavad seda, et nad saavad ise valida, kas ja keda kaasa kutsuda.

Lapsed toovad välja, et kui eelkohtumisel on nende jaoks olnud oluline vanemate kohalolek, siis ühisel võib olla kohtumisel pole see nii vajalik, kuna vahendajad on juba tuttavad. Eelkohtumise kasuna kirjeldavad lapsed, et see suurendab avatust. Ühisel kohtumisel on määrav turvatunde tekitaja see, kuidas peetakse kinni kohtumise kokkulepetest (nt teist ei süüdistata) ning kas ja kuidas vahendajad reeglite rikkumisel osapoolt korrale kutsuvad (kas juhivad tähelepanu ebasoovitavale käitumisel või mitte).

Samas alati ei suudeta ka väga hästi läbiviidud protsessi ja suhtlemisviiside juures lapsele turvatunnet luua, sest toimepanijaga kohtumine – eriti veel varasema füüsilise rünnaku puhul – on ühisel kohtumisel ebakindlus teise osapoole käitumise pärast. Turvatunde kindlustamiseks võiks laste arvates pakkuda võimalust ka veebi vahendusel vestlusi läbi viia.

Laps 16.a.: Et nagu ma ennist rääkisin, et sul võib tekkida teise osapoolega konflikt, kus teine osapool ei suuda ennast näiteks talitleda ja ta võib rünnata sind iga hetk, ja sinna ei ole võimalik mitte midagi teha, kuna nad ei ole üksteisest lahutatud ja teie vaheline vahemaa on maksimaalselt kaks meetrit.

Turvatunde loomisel on olulised vahenduse läbiviimise nüansid: vahendaja olek, selgitus protsessi kohta, aeg ja ruum, kuhu kõrvalised inimesed ei tule ning kus ei ole ebamugavust tekitavaid tingimusi, näiteks turvakaamera. Lapsed märkavad ka kõige väiksemaid detaile ning need on olulised enesetunde loomisel. Näiteks kirjeldavad lapsed vahendaja kõnemaneeeri, häält ja naeratust, mis tekitab tunde, et vahendajad on rahulikud, lahked, sõbralikud, positiivsed ja toetavad.

2.2.4 Vahenduse tulemus ja kasu

Laste eesmärgid ja ootused said vahenduse käigus valdavalt täidetud. Peamiste tulemustena nimetati juhtumile lõpliku lahenduse leidmist, lõpetatust, enda vaatepunkti selgitamist ja teise mõistmist, kindluse ja kinnituse saamist ning suhete paranemist.

Suurimat rahulolu pakub see, kui toimepanija või mõlemad konflikti osapooled mõistavad oma osa juhtunus, võtavad vastutuse ja vabandavad ning kinnitavad, et edaspidi selliseid asju ei juhtu. Olulised märksõnad on empaatia, arusaamine, mõistmine ja kahetsus. See loob kindlust

ja turvatunnet ning usku, et kokkuleppest peetakse kinni ja konflikt ei kordu. Edasine häiritus juhtumist sõltub suuresti just nendest asjaoludest.

Laps 16. a.: */.../ Osapooled vabandasid üksteise ees, mida eelmises konfliktis reaalselt ei olnud, see puudus, aga teises vähemalt vabandati, mõisteti, mis nad tegid valesti ja prooviti oma viga parandada.*

Intervjueerija: *Mis mõtteid ja tundeid see lõpuks tekitas?*

Laps 16. a.: *Tekitas minus kindlasti turvalisuse tunnet, kuna ma teadsin, et seda asja enam ei saa juhtuda, kuna inimesed olid mõistlikud ja see asi sai normaalse lahenduse.*

Vahendus pakub osalistele kergenduse tunnet. Lapsed kirjeldavad seda sõnadega, et *hakkab kergem või elu läheb lihtsamaks peale seda*. Laste kogemusi analüüsides nähtub, et vahenduse järgselt toimub justkui emotsionaalne vabanemine. Lapsed selgitavad *kerguse* tunde tekkimist sellega, et saab juhtunust ning oma seisukohast rääkida ning lahenduses kokku leppida. Isegi kui konkreetset kokkulepet ei sõlmita, töötab ühine kohtumine ja loo rääkimine ning kuulamine kui lahendus ning juhtunule lõpetus. Kuigi esialgu võib olla vahendus ja teise osapoolega kohtumine ebaseeldiv või eneseületust nõudev, hindavad lapsed vahenduse kasulikkust kõrgelt. Lapsed tunnetavad ka, et pinged suhetes vähenevad ja kuigi edaspidi omavahel ei pruugita suhelda, siis üksteist kohates või kokku puutudes ei tajuta pingestatust ning ollakse viisakas.

Laps 16.a.: *Jah, me leppisime kokku seda, et mh, et ma lihtsalt nagu vabandan ära ja siis ma ei suhtle temaga enam. Et nagu ta saab enda elu elada ja siis ma elan enda elu.*

Lapsed kirjeldavad ära leppimist, aga seda pigem kokkuleppimise võtmes, juhtumile lõpetuse saamises ning sisemise rahu saavutamises. Kokkuleppena kirjeldavad lapsed eelkõige lubadust enam mitte konflikti minna ja üksteisega suhtlemisest hoiduda. Lapsed muid, konkreetseid tingimusi või kokkuleppe sisu otseselt ei ootagi.

Intervjueerija: *Mhm, sa ütlesid, et leppisite ära, mis see, kuidas see välja nägi?*

Laps 17.a.: */.../ Ja siis pärast kui see lõppes, me olime juba kokku leppinud kõik, et enam sellist asja ei juhtu, enam ükski meist ei kakle omavahel ja siis oligi kõik korras. /.../ Et see oli kergem tunne sees kuidagi, et ma ei pea enam midagi ees ootama selleks, et edasi on kergem minna nüüd, et tagantjärele ei tahaks mõelda ka sellest rohkem nagu.*

Rahuolu kokkuleppega on seotud tunde, et laps sai kokkuleppes ise kaasa rääkida, et tema jaoks olulised aspektid olid kajastatud, kuid ka, et teise osapoole jaoks on oluline kokkuleppes kajastatud. Õiglus tähendab võrdväarsust ning laste kaasatust ja nende arvamusest lähtumist.

Intervjueerija: *Kuidas sa jäid rahule selle kokkuleppega?*

Laps 17.a.: *Ma jäin väga rahule sellega. See oli päris tore. /.../ kõik oli nii nagu ta oli, sedasi mulle meeldis kõige rohkem. Tema (teine pool - intervjueerija märkus) ütles ka, et talle meeldis kõik, mis seal oli. Et küsiti, et kas tahad midagi veel panna? Ja siis me ütlesime ei ja mõlemale meeldis see kõik.*

Kokkulepe iseenesest pole lastele kuigi oluline, vaid peamine on selgus ja kinnitus, vastutuse võtmine ja leppimine ning seeläbi juhtumi lõpetatus. Selgust vajavad mõlemad osapooled, kuid eelkõige kannatanu: nii juhtunu osas, kui ka omavahelise suhte seisu ning edasise võimaliku konflikti osas. Toimepanija vajab enam kinnitust selles osas, et talle enam pretensioone ei ole. Konkreetne kokkulepe on oluline kannatanutel siis, kui lapses on ebakindlus, et teine võib siiski jätkata tegude toimepanemist. Sel juhul vajaks laps kokkuleppesse selget punkti, kuidas teine lubatud käitumiseni jõuab ning mida ta teeb, et kokkulepitud tulemus saavutada.

Laps 18.a.: *Noh, üks asi võib-olla, mida oleks võinud lisada oli see, et kuidagi me nagu oleksime pannud sinna kirja selle, et kuidas ta nagu noh võimalikult täpselt, kuidas ta nagu väldib ise selliste olukordade tekkimise /.../ Et tõepoolest oleks pidanud kirja panema mingid kindlad nagu sammud /.../.*

Isegi kui kokkulepe toimepanija edasise käitumise ja konfliktidest hoidumise osas on kirjalik või muul moel konkreetselt defineeritud, võidaks tajuda, et tegelikult puudub teise osapoole käitumise kontrollimise osas garantii. Samas ei saaks öelda, et see oleks otseselt vaid vahenduse spetsiifiline mure, vaid mistahes muud tagajärjed või sanktsioonid ei pruugi anda täielikku kindlust, kuidas inimene teisega kohtudes käituda võib.

Intervjueerija: *Aga kas on mingi asi, mille pärast vahendus võib-olla just halvem variant?*

Laps 16.a.: *Ei ole turvaline, turvalisuse tunne puudub seal.*

Intervjueerija: *Räägi natuke veel sellest turvatundest.*

Laps 16.a.: *Et nagu ma ennist rääkisin, et sul võib tekkida teise osapoolega konflikt, kus teine osapool ei suuda ennast näiteks talitleda ja ta võib rünnata sind iga hetk, ja sinna*

ei ole võimalik mitte midagi teha, kuna nad ei ole üksteisest lahutatud ja teie vaheline vahemaa on maksimaalselt kaks meetrit.

Vahenduse protsessis on toimepanijatel olnud kergem vastutust võtta ja oma tegu kahetseda. Kui varasemalt, näiteks koolis juhtumit lahendades, ei ole toimepanija vabandanud, siis vahenduses on ta selline jõudnud.

Intervjueerija: Aga kui sa läksid sellele ühiskohtumisele, mis mõtetega sa sinna läksid?

Laps 16.a.: Ma läksin, ma olin nagu päris kindel endas, sest nagu me rääkisime koolis asjad ära, et me rääkisime, ma ei palunud vabandust, aga nagu seal kohapeal ma palusin vabandust. Ja siis päris hea tundega läksin sinna.

Andestamist kirjeldavad lapsed läbi selle, kui toimepanija võtab tehtu suhtes vastutuse ning tema vabandust tunnetatakse siirana. Kui tajutakse, et teine vabandab kohustusest või sunnitud, siis andestamine on keerukas või võimatu ning sisemine leppimine ja rahu saavutatakse raskemalt. Vabandamine ja andestamine on tugevalt seotud ka uskumusega, et juhtum enam ei kordu.

Intervjueerija: Aga nüüd selles teises juhtumis, kus toimepanijad vabandasid ja tekkis selline tunne, et enam nii ei juhtu, et kuivõrd sa sisemiselt tundsid, et sa suudad selle vabanduse vastu võtta ja võib-olla nagu ka andestada?

Laps 16.a.: Ma tundsin seda, sellepärast ma nägin, et see ei olnud lihtsalt öeldud selleks, et seda pidi ütleva, vaid see oli reaalselt öeldud, et vabandada teise inimese ees oma tegude eest.

Intervjueerija: Ja kuidas esimeses juhtumis oli?

Laps 16.a.: Esimeses tehti seda (vabandamine – autori märkus) ainult sellepärast, et see oli kohustus, see oli kohustus teisele osapoolle.

Samas võib juhtuda, et kui toimepanija vabandab, tunneb kannatanu justkui kohustust või survet andestada või juhtum lahendamiseks lugeda. See aga ei pruugi olla kooskõlas tema sisemiste vajadustega või tegeliku sooviga (kokku)leppida. Oluline on lapse jaoks teada, mis on vahenduses kaalul: kas vahendus ongi lahend kogu juhtumile või on veel midagi tulemas.

Laps 18. a: /.../ aga muidugi põhjus, miks ma selle kokkuleppe allkirjastasin ja sellega nõus olin, oli see, et ta ütles jah, et ta tahab vabandada ja ta vabandas. Et see oli minu jaoks nagu see ainuke nagu nii-öelda kaalukivi, mis nagu siis pani mind seda allkirjastama jah, et kui ta vabandanud ei oleks rääkinud, et ta vihastas ja ta umbes ei

mäleta, ja umbes niimoodi oligi kogu see aeg kõik selline ebameeldiv olek, siis ma ei oleks seda allkirjastanud jah.

Vastutuse võtmine oma teo eest tähendab teguviisi tunnistamist avatult ja tervikuna, oluline on mitte varjata või rääkimata jätta kõikidest intsidentidest, näiteks löömisele lisaks asjade loopimine. Teguviisi kirjeldamine on oluline, mitte vaid hinnanguline selgitus (*Ta ütles, et ta vihastas, aga ei maininud, et ta mind lõi ja peksis*). Kannatanu võib liigset üldistust tunnetada kui vastutusest kõrvalekaldumist või juhtunu pisendamist.

Toimepanija tõlgendab andestamist läbi selle, et kannatanu sai temast aru ning mõistis pahatahtlikkuse puudumist. See loob kergenduse tunde. Toimepanijale on oluline, et teadvustatakse ka tema vaatepunkti ning lugu tervikuna, et kuidas üldse nii juhtus. Kui kannatanu väljendab arusaamist ja empaatiat ka toimepanija suhtes, siis viimane tunneb sisemist vabanemist ja on protsessiga väga rahul.

Laps 17.a.: Ja siis pärast kui see lõppes, me olime juba kokku leppinud kõik, et enam sellist asja ei juhtu, enam ükski meist ei kakle omavahel ja siis oligi kõik korras.

Intervjuerija: Mis see leppimine tähendas sinu jaoks?

Laps 17.a.: Et see oli kergem tunne sees kuidagi, et ma ei pea enam midagi ees ootama selleks, et edasi on kergem minna nüüd, et tagantjärele ei tahaks mõelda ka sellest rohkem nagu.

Pahatahtlikkuse puudumine toob kergenduse mõlemale poolele. Kui toimepanija tunneb, et ta saab väljendada ka oma kannatusi teo või tagajärgedega seonduvalt, teine pool teda mõistab ja kaasa tunneb, on tal kergem vastutust võtta ning tegu kahetseda. Vahenduse protsessis saab tekkida vastastikune empaatia.

Intervjuerija: Ja sa ütlesid alguses ka, et seal protsessi käigus te ise ka vabandasite ja lubasite, et enam ei tee, jah? /.../ Et, kuidas sa tundsid, et kas sinu jaoks oli seda keeruline või raske seda teha või?

Laps 17.a.: Ei, ma alati tahtsin talle vabandada selle eest, nii et see oli lihtne minu jaoks ja väga nagu kivi langes südamelt.

Kannatanu jaoks võib olla üllatav, et ka toimepanija kogeb negatiivseid tundeid ja kannatusi. Teise ärakuulamine, võimalus rääkida oma vaatepunktist, tunnetest ja sündmuse mõjudest endale ja teistele on oluline osa protsessi läbiviimise metoodikas, et vahenduses saaks tekkida empaatia, mõistmine ja seeläbi ka emotsionaalne vabanemine ja kergendustunne.

Vahendustes osalemist peavad lapsed kasulikuks kogemuseks. Peamiselt mainivad lapsed protsessi lõpetust, selguse saamist, enda väljendamist ja teise ärakuulamist. Kergendus ja vabanemine on märkimisväärsed.

Laps 14.a.: *Peale seda, nagu ma juba ütlesin mul oli nii palju vabam olla, ma sain rääkida sellest kellelegi. Kuulati mind, aidati mind nii palju, kui saadi. Ja peale seda tunnen ennast palju paremini ja nagu üleüldse saan õnnelikumalt edasi minna, kui enne seda, et kindlasti palju paremini peale seda tunnen ennast.*

Muutust suhetes ja omavahelises käitumises kirjeldavad lapsed samuti positiivses võtmes. Samas ilmneb, et muutuse võimalikkust usutakse oma eelhoiakust lähtuvalt teise inimese suhtes. Samas kui vahenduse protsessis teine ennast emotsionaalselt avab, võib see tema suhtes arvamust positiivsemaks muuta ning usku muutumise osas kasvatada.

Märkimisväärse kasuna mainivad lapsed seda, et vahenduse kogemus andis neile võimaluse iseennast paremini mõista, oma käitumisest aru saada ning kogu vahenduse protsess oli õpetlik. Vahendus aitas kaasa oskusele oma emotsioone ja vajadusi teadvustada ning sõnastada.

Laps 16.a.: *Ma ütleks, et sa saaks targemaks, et sa tead kuidas käituda, kuidas nagu olla, nagu suhelda ja niimoodi.*

Laps 18.a.: *Ma sain kogemuse juurde sellega. Selles osas ma nagu sain inimesega paremini suhtlema nagu. Et ma nagu oskan nüüd inimesega paremini suhelda ja tean, mis ma nagu ise valesti teen. /.../ et kõige tähtsam on ikka see, et ma ennem mõtlen, kui ma midagi ütlen või teen, selles mõttes.*

Kui aga lapsel pole motivatsiooni vahenduses osaleda ega tunnetata selleks vajadust, siis ei ole protsessist ka kasu. Kuna aga vahenduses osalemine pole olnud ebameeldiv, siis hoolimata otsese kasu puudumisest, peetakse vahendust siiski positiivseks kogemuseks.

2.3 Laste perspektiiv taastava õiguse ja lapsesõbraliku õigusemõistmise osas

Järgnevalt analüüsitakse seda, kuidas lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse põhimõtted laste perspektiivist avalduvad ning kuidas lapsed tajuvad vahenduse käigus nende rakendumist. Analüüsis võrreldakse ja seostatakse laste kogemusi ja arusaamu taastava õiguse ja lapsesõbraliku õigusemõistmise teoreetiliste lähtekohtadega.

Laste arusaamade kohaselt on vahendus struktureeritud ja juhitud protsess, kus konflikti osapooled saavad turvalises keskkonnas vabatahtlikkuse alusel kokku, et arutada juhtunut ja selle tagajärgi. Kohtumise eesmärk on pidada osapoolte vahel dialoogi, mis kataks eelkõige nende emotsionaalseid ja sotsiaalseid vajadusi ning leiaks viise olukorra heastamiseks või leevendamiseks. Siinkohal avalduvad väga selgelt teooriast tulenevad põhimõtted taastava õiguse protsessile (käesolev töö, lk 25-26).

Laste tõlgenduses on vahendus **lihtsam, kiirem ja vähemate negatiivsete tagajärgedega lahendus** õigusrikkumise või konflikti juhtumile. Seda vastandatakse sanktsioonidele ning peetakse kergemaks kohustuseks kui karistust või muid mõjutusvahendeid. Kuigi taastav õigus võib tavapärase õigussüsteemiga suhtes olla nii alternatiiv kui ka lisameede (käesolev töö, lk 23), leiab autor, et taastava õiguse printsiipidega ei sobitu nägemus vahendusest kui kergemast tagajärjest. Vahenduses osalemise motivatsioon võib oluliselt mõjutada vahenduse tulemust ning osaliste vajadustele vastamist. Vahendus täidab oma eesmärgi parimal moel vaid siis, kui osapooled soovivad selles vabatahtlikul osaleda ning tunnetatakse teise osapoole avatust, siirust, toimepanija vastutust tehtud teo eest ning kannatanu poolset mõistmist (käesolev töö, lk 28-30). Ka lapsed hindasid vahendust õnnestunuks ja nende vajadustele vastavaks nimetatud tingimustel. Eriti oluline oli see lapse jaoks, kes vahenduses oli kannatanu rollis. Seda kinnitab ka teoreetilise kirjanduse, et kui toimepanija pisendab oma osa juhtumist, siis võib see kannatanut veelgi enam traumeerida (käesolev töö, lk 30). Nagu laste arusaamadest ilmnes, võib mõte vahendusest kui kergemast tagajärjest mõjutada kannatanuid vahenduses osalema selleks, et toimepanijat säästa. Ka teaduskirjanduses on välja toodud, et vahenduse rakendamisel tuleb silmas pidada, et seda ei kasutata pelgalt õigusrikkude rehabilitatsiooniks (käesolev töö, lk 30). Varasematest uuringutest on teada, et vahenduses osalemise soovi mõjutab see, kuidas vastav ettepanek tehakse ja aja võtmine, et otsusele jõuda (käesolev töö, lk 30). Laste kogemused kinnitavad sama: nad ootavad võimalikult täpset eelinfot ja selget kirjeldust vahenduse kohta, vajavad aega kaalutud otsuse tegemiseks ning kinnitust, et see on neile vabatahtlik ja nad võivad igal ajal sellest loobuda. Laste jaoks tähendab informeeritus seega valikuvõimalust, alternatiivide selgitamist ning ka põhjalikku arusaamist protsessist. Vahenduses avaldub see märkimisväärselt just vahenduse alguses, kus vahendajad selgitavad teenuse läbiviimist, korraldust ja tingimusi. See võimaldab lastel teha informeeritud otsuse. Kuna lapsed hindasid kõrgelt vahendajate selgitusi protsessi kohta, siis soovib autor kasutada vahendusse suunajatel sarnast informatsiooni ning selgitamise viisi. Kindlasti on oluline pakkuda lapsele põhjalikku seletust vahenduse kohta juba enne ettepaneku tegemist.

Informeeritusega haakub laste jaoks **vabatahtlikkuse** tajumine: piisav eelinfo loob eeldused kaalutud valiku tegemiseks, mida kinnitavad ka taastava õiguse teoreetilised lähtekohad (käesolev töö, lk 21). Vabatahtlikkuse korduv rõhutamine vahenduse protsessi vältel loob omakorda võimaluse valiku ja alternatiivide pidevaks (ümber)hindamiseks. Taastava õiguse aluspõhimõtteid on siinkohal vägagi arvesse võetud. Tähelepanu tuleks pöörata aga sellele, et informeeritus ja valikuvõimalused oleks piisavad laste jaoks just protsessis kui tervikus ehk nii menetluse eel, ajal ja järel. Kuna toimepanija rollis lapsed tunnetavad igal juhul mingi mõjutusvahendi kohustust, siis ei pruugi nad vahendust vabatahtlikuna tajuda. Autor leiab, et vabatahtlikkus ei pea tähendama sügavat sisemist motivatsiooni vahenduses osaleda, vaid informeeritud valiku tegemist, näiteks lapse vaatepunktis kahe kohustuse vahel valimist. Oluline on nii õigussüsteemi kui ka sotsiaal- või haridussüsteemi spetsialistide sarnane teadlikkus taastava õiguse teenuse kohta. See parandaks laste jaoks olulises valdkonnas lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete rakendamist.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse läbiv põhimõte on lapse **osalemine ja kaasatus** (käesolev töö, lk 32). Vahenduses avaldub see väga suurel määral, laste endi hinnangul lausa erakordselt. Esmalt väljendub see laste ärakuulamises. Vahenduse käigus kogesid lapsed võimalust oma vaatenurki avada, ilma neid suunamata ega tagasi hoidmata. Vahenduses saavutatakse see läbi hinnanguvaba kuulamise metoodika ning julgustava, kuid mitte sekkuva dialoogi tekitamise. Taastava õiguse protsessi läbiviimisel tuleb sellele väga suurt tähelepanu pöörata, sest lapsed tajuvad kõrvalekaldeid või vestluse vahendaja vaatepunktist suunamist teravalt. Laste jaoks tähendab ärakuulamine nii nende endi kuulamist vahendajate ja teise osapoole poolt, kui ka teise osapoole loo kuulmist. Laste vajadus on jagada oma vaatepunkti, kuulda teise oma, olla mõistetud ning mõista ka teisi, mida toetab ka taastava õiguse teoreetiline lähenemine (käesolev töö, lk 30).

Erilist tähtsust omistasid lapsed osapoolte **võrdväärsele ja neutraalsele kohtlemisele**, mis väljendub mõlemale osapoolele võrdselt sõna andmises, samalaadsetes küsimustest, hinnanguvabaduses ning suunavate küsimuste või ettepanekute vältimises. Vahenduses, nagu ka teistes taastava õiguse praktikates, on olulisel kohal protsessi neutraalsus (käesolev töö, lk 32), mida luuakse vahendajate hinnanguvaba ja erapooletu positsiooni ning protsessi ülesehituse kaudu, kus eesmärgiks ei ole leida tõde, fookuses ei ole faktid, vaid iga osalise subjektiivne vaatepunkt ning vajadused (käesolev töö, lk 11). Taastava õiguse teooria rõhutab protsessile orienteeritust ning subjektiivse kogemuse väärtustamist (käesolev töö, lk 32). Osaliste emotsionaalseks ja käitumuslikuks muutuseks on vajalik pakkuda neile võimalust luua

oma narratiivi, olla osaline juhtunule tähenduse loomisel ning teha tulevikku suunatud plaane (käesolev töö, lk 31). Osalusest ja võrdvärsusest rääkides rõhutavad lapsed ka kokkuleppes mõlema osapoole nägemusest ja soovist lähtumist. Seda peetakse ka **õiglaseks** ning rahulolu tulemusega on sel juhul suur. Protsessi neutraalsust ja erapooletust tajuvad lapsed väga selgelt ning hindavad seda kõrgelt, kusjuures olulisena tuuakse välja neutraalsus toimepanija suhtes. Seeläbi saab arvestatud lapsesõbraliku õigusemõistmise **inimväärikuse** põhimõtte (käesolev töö, lk 11), mis rõhutab just õiglast, osavõtlikku ja austusväärset kohtlemist.

Lapsesõbralikus õigusemõistmises on osalus defineeritud mitte ainult ärakuulamise, vaid ka **lapse arvamusega arvestamise** ja sellest lähtumise kaudu. Taastava õiguse protsessis ilmneb see selliselt, et igal osalisel võib olla oma seisukoht, kuid lahendused ja kokkulepped leitakse ühiselt, igäühe nõusolekul ja võimalusel võtta vastutus. Seda peegeldavad ka laste hinnangud. Nende rahulolu vahenduses on kõrge just siis, kui see on läbi viidud ja tulemus saavutatud kõiki kaasates ning arvamusi arvestades. Lapsed tajuvad väga selgelt kaasatust mitte ainult endi suhtes, vaid kõikide osaliste osas. Seega, nagu ka lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse teoreetilised lähtekohad ette näevad, on võrdväärne kohtlemine ja kõikide **osapoolte huvidest lähtumine** laste jaoks oluline. Laste tõlgendustes luuakse seeläbi õiglust, mis on tulemusena oluline seetõttu, et kui tegemist on juhtumi lõpplahendusega (mida vahenduses sõlmitud kokkuleppe enamasti menetluses ongi), kandub **õigluse tajumine** tervikuna õigusemõistmisele. Lähtuvalt protseduuriõiguse teoriast loob on õigluse kogemine seotud usu ja usaldusega õigussüsteemi vastu ning loob eeldused edasiseks seadusekuulekaks käitumiseks (Espenberg, *et al.*, 2017).

Hinnanguvaba ja segamatu ärakuulamine on üks aspekte, kuidas lapsed tunnevad, et vahenduse protsessis **arvestatakse nende vajadustega**. Peamise vajadusena märgivad lapsed protsessi läbiviimisel ja ka tulemusena **turvalisust**, mis rõhutavad ka teadusuuringud (käesolev töö, lk 15; lk 30). See omakorda on seotud selgusega protsessis osas, vahenduse selge struktuuri ja meetoodiliselt täpse läbiviimisega, emotsionaalse turvalisuse hoidmine vahendajate poolt, tuttavlikkus protsessi osas, mida loob kohtumine vahendajatega omavahel enne teise osapoolega kohtumist.

Turvalisus ilmneb laste kogemustest nii füüsilises kui emotsionaalses plaanis vahenduse protsessi vältel kui ka selle tulemusena. Eelkõige on laste jaoks tähtis edasiste konfliktide või süütegude ärahoidmine, millele nad soovivad saada kinnitust vahenduse käigus. Taastava õiguse protsess iseeneses ei saagi pakkuda faktilist kinnitust ohvriks mittesattumise osas, vaid

luua kindlustunnet ja usku, et seda enam ei juhtu (käesolev töö, lk 30). Turvaline protsess väljendub laste jaoks protsessi korralduses, lapsesõbralikus keelekasutuses ja sobivas keskkonnas. Turvalisus vahenduse ajal tähendab laste emotsionaalset heaolu, mille loovad vahendajate suhtlemisstiil, selge ja kindla struktuuriga protsess, vahendajate oskus turvalist õhkkonda luua ja protsessi kokkulepitud kujul läbi viia ning häirimatu ja neutraalne keskkond. Väärrib esile toomist, et lapsed märkavad ka väikeseid detaile, kui see häirib nende turvatunnet: näiteks vahenduse läbiviimine kohas, mis pole päris privaatne või vahendajate ebakõlad protsessi juhtimisel. Lapsed tajuvad vahenduse nüansse turvatunde tekitajana, mis lisab kindlust, et ei toimu füüsilist ega vaimset (taas)ohvrustamist (käesolev töö, lk 15). Ka varasemad teadustööd on välja toonud, et taastava õiguse teenuse pakkumisel on oluline hoida kvaliteeti ning pöörata tähelepanu turvalisuse aspektidele sügavuti (käesolev töö, lk 41). Laste jaoks loob turvatunnet ka võimalus kaasata protsessi toetavaid inimesi, kelle osas nad ise valiku saavad. Kui lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetes on sätestatud, et menetluses võiks last saata vanem või vajaduse korral mõni muu täiskasvanu (Euroopa Komisjon, 2010, lk 27), siis Eesti vahenduse mudelis lähtutakse veelgi enam lapse arvamusest. Vanemate kaasamine täidab taastavas õiguses veel ka põhimõttelisemat eesmärki: lapsevanemad on osa kolmandast osapooldest – kogukonnast – kellel on võimalus taastada ja toetada osapooli lahenduste leidmisel ja edasiliikumisel (käesolev töö, lk 15).

Turvalisuse teemaga haakub lastel ka **konfidentsiaalsus**, mille olemasolu hinnatakse äärmiselt oluliseks. Konfidentsiaalsus taastava õiguse praktikates on otseselt seotud **era- ja pereelu privaatsuse tagamise** kui lapsesõbraliku õigusemõistmise ühe põhimõttega (käesolev töö, lk 14).

Oluline on märkida, et lapsed hindavad kõrgelt vahendajate avatud ja sõbralikku olekut. Siinkohal võib samuti kinnitust saada varasematest lastega läbiviidud uuringutest, et lapsesõbralikkuse ja vajadustele vastamise tajumine sõltub positiivselt hinnatud spetsialistide käitumisest (käesolev töö, lk 15). Lisaks aitavad laste vajaduste arvestamisel kaasa praktilised detailid vahenduse läbiviimisel: võimalus küsida ja küsimise julgustamine vahendajate poolt, vahendaja pakkumine pausi võtmiseks, võimalus võtta juua või käia tualetis. Turvatunnet tekitavad ka lähedased, kelle laps on ise saanud vahenduse protsessi kaasata. Seda kinnitavad ka varasemad uuringud, et laste jaoks väljendub vajadustega arvestamine ka väikestes olustikulistes aspektides (käesolev töö, lk 15).

Lapsi, kes on juhtumis olnud kannatanu rollis, motiveerib vahenduses osalema soov saada juhtunule lõpetus, küsida küsimus, leida kindlus- ja turvatunne edasiseks ning taastada suhteid, kui ka tulevikus kokku puututakse. See on vägagi kooskõlas taastava õiguse teooriaga **kannatanute motiivide** osas (käesolev töö, lk 29). **Toimepanijaid kannustab** aga soov suhteid parandada ning taastada austus ja oma maine. Samas toovad lapsed välja, et vahenduses on olnud kergem teo eest vastutust võtta ja vabandada, kui muudel viisidel juhtunust rääkides. Ka siinkohal saab tuua seose teoreetiliste lähtekohtadega, mille kohaselt toimepanija vajab eelkõige vääriskuse ja võimestatuse taastamist (käesolev töö, lk 20). Laste kogemuste läbi leidis kinnitust, et taastava õiguse lähenemine aitab toimepanijal oma tegu mõista, vastutus võtta ning tugevdada tema sidemeid kogukonnaga (käesolev töö, lk 20). Seega täidab taastava õiguse protsess ka õigusrikkuja rehabiliteerimise eesmärgi (käesolev töö, lk 20).

Lapsed tunnetavad, et vahenduse käigus said suuresti rahuldatud nende **emotsionaalsed ja informatsioonilised vajadused**: võimalus oli olla ära kuulatud ja kuulda teise osapoole nägemust, teise osapoole motiivid said avatud, kuid ka endal oli hää, juhtunu aspektide ja lõpplahenduse osas saabus selgus ning saadi kinnitust, mis aitas kaasa turvatunde tekkimisele. Laste tõlgendustest võib välja lugeda vahenduse kui võimestava kogemuse tunnetust. Seda eesmärki täitis ärakuulamine, peamiselt individuaalsel vestlusel vahendajatega, kuid ka ühiskohtumisel teise osapoolega. Ka varasemalt on kinnitust leidnud, et võimalus avalikult ja avatult rääkida toimepandud tegude mõjust omab võimestavat efekti (käesolev töö, lk 32). Taastava õiguse teooriast tulenevalt võimaldabki vahendus vastata osapoolte universaalsetele vajadustele, nagu turvalisus, informeeritud, ärakuulamine, vastutuse võtmine ja edasiliikumine (käesolev töö, lk 30). Ka laste jaoks oli vahendus tulemuslik siis, kui need vajadused võimalikult suurel määral vastatud said.

Lapsed hindavad vahendust positiivseks juhul, kui selles toimub **taastamine** mõlema osapoole suunal (käesolev töö, lk 25): see tähendab teo toimepanemise tunnistamist ja kahetsemist, toimepanija ja kannatanu vastastikkust mõistmist ning positiivse interaktsiooni tekkimist. Laste jaoks vähendab taastamist toimepanija poolne vähene avatus, teo pisendamine või ebasiiras kahetsus, mis on kooskõlas varasemate uuringute tulemustega (käesolev töö, lk 27).

Taastava õiguse protsessis julgustatakse ja toetatakse osalisi väljendama oma vajadusi ning leidma lahendusi, mis võimalikult suures osas vajadusi kataks (käesolev töö, lk 25). Protseduurilised suunised ja teoreetilised lähtekohad küll erinevad mõneti selles osas, kas kõikide osapoolte vajadused ja huvid on võrdsed või peaksid kannatanu vajadused olema

esiplaanil. Eesti vahenduse mudel, mida kasutatakse alaealiste juhtumitest, lähtub esimesest. Ka lapsed ise tähtustavad mõlema osapoolte võrdset kohtlemist, tuues esile, et kõik saavad võrdselt sõna, arvamust avaldada ning kaasa rääkida ning otsustamises osaleda. Taastava õiguse protsessis hindavad lapsed osapoolte võrdväärsust. Samas on oluline silmas pidada, et hoitakse tasakaalu vahenduse struktuuri ja individuaalsete vajaduste arvestamise vahel, seda eriti kannatanute puhul, et nad ei jääks toimepanija varju (käesolev töö, lk 21). Käesolevas uuringus see probleemina ei ilmnunud, aga autori arvates ei hõlmanud valim juhtumeid, kus oleks võimu või vajaduste tasakaal osapooltel väga erinev. Arvestades aga, et vahenduse läbiviimine Eestis on meetodilist väga selgelt määratud (käesolev töö, lk 37-38), soovib autor edaspidi kohandada vahenduse protsessi nii, et see võimaldaks piisavat paindlikkust ka osapoolte individuaalsete vajaduste arvestamiseks.

Nii taastava õiguse lähtekohad kui ka lapsesõbraliku õigusemõistmise sihtideks on osaliste ehk **laste vajadusest lähtumine** (käesolev töö, lk 32). Vahenduse protsessis osalenud lapsed on vajadustena märkinud ärakuulamist, selguse loomist, vastutuse võtmist, turvalisust ning lõpetatust, mis kõik on saanud ka vähemalt teatud osas rahuldatud. Taastava õiguse teooriast lähtuvalt (käesolev töö, lk 30) on kaetud laste hinnangul vahendusega pea kõik universaalsed vajadused: turvalisus, võimestamine, informeeritus, ärakuulamine, vastutus, edasiliikumine ja tähenduse loomine. Ka laste kogemused näitavad, et kannatanute rahulolu on otseselt sõltuv protsessi läbiviimise kvaliteedist, piisavast ettevalmistusest, toimepanija siirusest ning vastutuse võtmisest (käesolev töö, lk 19).

Taastava õiguse teoorias tuuakse välja, et kannatanute soov on saada toimepanijalt vabandus, mis mõjutab vahenduse protsessi mõlema jaoks positiivses suunas (käesolev töö, lk 30-31). Lapsed küll otsesõnu verbaalset vabandust ei oota, kuid seda võib seostada ootusega, et teine osapool võtab vastutuse ja kahetseb tehtud tegu. Laste jaoks on vabandamine seotud kindlustundega, et hoidutakse edasistest kahjustavates tegudest, mis on otseselt seotud nende peamise vajadusega turvalisuse järele, nagu kinnitavad ka taastava õiguse teooriad (käesolev töö, lk 31). Laste arusaamad vabandamisest haakuvad taastava õiguse „piisavalt hea vabanduse“ teooriaga, kus vabandus on mõjus siis, kui selles sisaldub toimepanija vastutus teo, kannatanu kannatuste ja heastamise eest (käesolev töö, lk 31). Ka toimepanija vabanduse olulisus teiste-kohasest vaatepunktist (käesolev töö, lk 31) leidis laste hinnangutest kinnitust. Nagu ka varasemad uuringud vabandamise efektiivsuse kohta on näidanud, on ka laste jaoks oluline vabanduses aus ja avatud teo tunnistamine, emotsionaalne väljendus (kahetsus ja „siiruse“ tunnetus) ning olukorra heastamine selliselt, et antakse kinnitus enam mitte teist

kahjustada. Lapsed märkisid veel, et mõnikord võib vabandamise järel tunda kannatanu justkui kohustust andestada, kokku leppida või juhtunu lõppenuks lugeda. Autor soovib vahenduse selles etapis pöörata erilist tähelepanu kannatanu vajadustele ning toetada teda nende väljendamisel.

Laste kogemustest ilmnese, et nende osalust võivad mõjutada erilised vajadused protsessis, millega arvestamiseks taastava õiguse teenuses veel alati valmis ei olda. Näiteks suutmatus end teiste jaoks arusaadavalt väljendada või suhtlemisraskused tähendavad vajadust protsess ümber kohandada, kuid see omakorda võib viia taastava õiguse põhimõtetest kaugenemiseni. Kui laps peab vahendama oma vanemate arvamust, võib see viia osapoolte positsioonid tasakaalust välja, kõik ei ole samaväärselt kaasatud ega esinda enda vajadusi. Et **vältida diskrimineerimist** keele, erivajaduse vms sotsiaalse karakteristiku alusel, tuleks taastava õiguse teenuse pakkumisel läbi mõelda ka spetsiifiliste vajadustega inimeste osalemise võimalused.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise suuniste kohaselt peavad põhimõtted laienema õigussüsteemile ja ka sellega kokkupuutes olevatele asjaosalistele **nii menetluse eel, ajal ja järel** (käesolev töö, lk 12). Uurimistulemused näitasid, et lapsed tajuvad juhtumi lahendamist tervikprotsessina, olenemata menetluse erinevatest etappidest, institutsioonidest või teenustest. Seega, et laste juhtumid saaksid lapsesõbralikud käsitletud, peab ühtseid põhimõtteid rakendama nii õigus- kui ka sotsiaalsüsteemis või muudes valdkondades, mis õigusrikkumiste juhtumite lahendamisse panustavad. Laste hinnangutes on see üks tervik.

Üks lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetest on võimalikult **kiire menetlus** ning seda peegeldavad ka laste vajadused. Täna on see laste jaoks peamine probleemkoht, kuna süüteomenetlus algusest vahenduseni on olnud nende jaoks liiga pikk aeg. Lapsed kogevad seda vaimselt kurnavana ning see omakorda võib olla seotud laste motivatsiooniga vahenduses osalemiseks: leida loole lõpetus kiirema ja lihtsama alternatiivi läbi. Taastava õiguse eesmärk ei peaks olema pelgalt kiirem lahendus, vaid osapoolte mistahes emotsionaalsetele vajadustele vastamine. Sellest, milline on osapoolte motivatsioon, võib sõltuda vahenduse tulemus ja ka kannatanu vajadustele rahuldamine. Seda kinnitavad ka laste kogemused, et kui on tunnetada teise, eelkõige siis toimepanija, protsessile orienteeritus, pakub vahenduses osalemine suuremat rahulolu ning vajadustele vastamist.

Kokkuvõtteks saab öelda, et vahenduses avalduvad laste jaoks kõik taastava õiguse olulised põhimõtted: vabatahtlikkus, osapoolte kaasatus ning võrdvärsus, neutraalne suhtumine, dialoog ja konsensus ning osapoolte vajadustest lähtumine. Laste rahulolu sõltub protsessi

kvaliteedist, võimalusest aktiivselt osaleda, vahendajate neutraalsest olekust ja lapsesõbralikust suhtlemisstiilist ning toimepanija siirusest. Samuti nähtub laste kogemustest et taastava õiguse protsessis osalemise kogemuses on seosed peaaegu kõikide lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetega: osalemine ja kaasatus, informeeritus, lapse huvidest ja vajadustest lähtumine, inimväärikuse tagamine, diskrimineerimise vältimine, turvalisus ja kaitse, era- ja pereelu puutumatus, lapsesõbralik keskkond ja suhtlemine ning menetluse kiirus. Vaid kaks lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiipi - õigusriigi põhimõtted ja valdkonnaülesus – laste tõlgendustest taastava õiguse protsessi kontekstis ei avaldu.

KOKKUVÕTE

Magistritöö eesmärkiks oli välja selgitada lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete avaldumine vahenduses ja leida võimalusi põhimõtete efektiivsemaks rakendamiseks laste vaatepunktist. Töö fookuses oli vahendus kui enamlevinud taastava õiguse praktika Eestis, mida rakendatakse avaliku teenusena laste õigusrikkumiste või konfliktide juhtumites.

Magistritöö teoreetilisest peatükis leidis autor vastuse uurimisprobleemi täpsustamiseks püstitatud esimesele uurimisküsimusele ja täitis sellega uurimisülesande lapsesõbraliku õigusemõistmise ja taastava õiguse lähtekohtade ning vahenduse protsessi analüüsi kohta.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise teoreetilisest käsitlusest ilmnes, et viite lapsesõbraliku õigusemõistmise alusprintsiipi – laste osalus, nende vajaduste arvestamine, inimväärikuse tagamine, mittediskrimineerimine ja õigusriigi põhimõtetest lähtumine - tuleb kohaldada kõikides etappides, kus laps õigussüsteemi ning sellega omakorda kokkupuutes olevate osapooltega kontaktis on. Tuleb arvestada, et lastel endil on nägemus, kuidas lapsesõbralikkus õigusemõistmisel väljenduda võiks. See võib aga erineda nende vaatepunktist, kes lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiibid on kehtestanud või neid rakendavad. Eestis on lapsesõbraliku õigusemõistmise lähenemine veel küllaltki uus ja vajab seega teaduslikku käsitlemist. Eelnevat arvesse võttes leiab autor, et laste õiguse tagamiseks on vältimatu laste arvamust lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta küsida ja sellega ka arvestada.

Taastava õiguse teoreetilistest lähtekohtadest selgus, et taastavat õigust võib defineerida kui probleemilahendusele suunatud protsessi, kus juhtunust mõjutatud osapooled kohtuvad, arutavad toiminuga kaasnenud kahjude üle ning püüavad ühiselt leida viise olukorra taastamiseks ja heastamiseks. Taastava õiguse protsessi eesmärgiks on nii kannatanu, teo toimepanija kui ka kogukonna vajadustele vastamine ning uuringute andmetel suudab taastav õigus seda ka teha. Võrreldes tavapärase õigusemõistmisega on teadlaste hinnangul taastava õiguse protsessis osaledes kannatanute rahulolu kõrgem, toimepanijad sooritavad väiksema tõenäosusega uusi rikkumisi ning see on kuluefektiivsem praktika.

Vahenduse põhimõtete ja protsessi analüüs näitas, et vahenduse olulisemad printsiibid on vabatahtlikkus, asutav dialoog, kahju tunnistamine toimepanija poolt ning osaliste mitmekülgsetele vajadustele vastamine. Vahendus on tulemuslik siis, kui protsess on hästi juhitud, turvaline ja katab nii kannatanu kui ka toimepanija emotsionaalseid ja

informatsioonilisi vajadusi. Eesti vahenduse korralduse analüüsis selgus, et lastega seotud juhtumites lähtutakse vahenduse kohaldamisel taastava õiguse põhimõtetest.

Magistritöö empiirilises peatükis leidis autor vastused uurimisprobleemi täpsustamiseks püstitatud kolmele uurimisküsimusele. Sellega täideti ka ülejäänud uurimisülesanded. Uurimisstrateegiaks valis autor fenomenograafilise lähenemise ja andmekogumise meetodiks poolstruktureeritud intervjuud. Sihistatud valimi moodustasid 15 last, kes on osalenud vahenduses konflikti osapoolena. Intervjuud transkribeeriti ning teostati kvalitatiivne temaatiline analüüs NVivo tarkvara abil. Teoreetilise käsitluse ja empiirilise uuringuga kogutud andmete analüüsi ja sünteesimise tulemusel jõudis autor järgmistele järeldustele:

- Laste taastava õiguse protsessis osalemise kogemustes on seosed peaaegu kõikide lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtetega: osalemine ja kaasatus, informeeritus, lapse huvidest ja vajadustest lähtumine, inimväärlikuse tagamine, diskrimineerimise vältimine, turvalisus ja kaitse, era- ja pereelu puutumatus, lapsesõbralik keskkond ja suhtlemine ning menetluse kiirus.
- Laste jaoks on vahendus õiglane ja taastav protsess. Laste kogemused näitasid, et vahendus vastab taastava õiguse printsiipidele ning lapsed peavad seda ka oluliseks.
- Lapsed tähtsustavad vahenduses turvalisust, vabatahtlikkust, osapoolte kaasatust ning võrdväärsust, ärakuulamist, dialoogi ning kõikide arvamusest lähtumist, neutraalset ja hinnanguvaba suhtumist ning emotsionaalsete vajaduste rahuldamist, sh kindlus- ja turvatunnet.
- Laste eelnev informeeritus ning selge ja oskuslikult juhitud protsess on eelduseks vahenduse positiivse mõju saavutamisel nii kannatanu kui ka toimepanija vaatepunktist.
- Vahendajate avatud ja sõbralik suhtlemisviis on laste jaoks olulise kaaluga vahendusest positiivse kogemuse saamiseks.
- Vahenduse protsess peaks olema struktureeritud ja meetoodiliselt täpne, aga samas paindlik, et võimaldada osapoolte individuaalseid vajadusi arvesse võtta ja tasakaalustada, eriti kannatanute suhtes.
- Laste jaoks on vahendus osa juhtumi menetlusest ja lahendusest tervikuna, mistõttu nad ootavad, et see toimuks oluliselt kiiremini.
- Lapsesõbraliku õiguse üks rakendusviise on taastava õiguse praktiseerimine, mis võimaldab lastel olla ära kuulatud, kaasatud, osaleda ning nende vajadusi arvestada.

Tulenevalt laste intervjuude analüüsist ning töös tehtud järeldustest, toob autor välja mõned soovitusel ja ettepanekud. Selleks, et taastava õiguse protsessides lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtteid tulemuslikumalt rakendada, tuleks tähelepanu pöörata juhtumi käsitlemisele tervikuna ja ühetaoliselt õigussüsteemis ja sellega haakuvates institutsioonides nagu taastava õiguse teenus. Laste ootus on lapsesõbraliku kohtlemise järele igas etapis. Vahenduse võimalust lastele välja pakkudes tuleks vältida mulje tekkimist, et see on lihtsam ja kergem lahendus õigusrikkumisele, sest see võib kõigutada osaliste motivatsiooni ja vähendada vahenduse tulemuslikkust.

Arengukohtadena võib välja tuua, vajalik on leida sobivad viisid tasakaalustamiseks etteantud metoodikat ja osaliste vajadusi: taastava õiguse protsess peaks olema läbi viidud taastava õiguse teenusele vastavalt, kuid ka piisavalt paindlikult, et laste huvid oleks arvesse võetud ning tagatud turvalisus. Taastava õiguse praktikad peaksid võimaldama osaleda ka neil, kellel on erilised vajadused suhtlemisel või eneseväljendamisel. Seda aitab saavutada vahendajate täiendkoolitus ja parimate praktikate jagamine laste huvide ja õiguste arvestamise osas.

Uurimistulemuste tõlgendamisel on oluline arvestada, et valimi moodustasid need lapsed, kes osalesid vabatahtlikult vahenduses ning eeldatavasti olid selles suhtes avatud ja positiivselt meelestatud. Samuti oli valim liialt väike, et teha olulisi üldistusi kannatanute ja toimepanijate spetsiifilisemate vajaduste kohta. Käesolev uuring ei seostanud laste kogemusi ja vajadusi juhtumi asjaoludega, mis aga võib taastava õiguse protsessi mõjutada. Edaspidi vajaks põhjalikumalt käsitlemist laste osalus taastava õiguse praktikates lähtuvalt nende rollist, samuti tuleks analüüsida seoseid laste vajaduste ja juhtumi aspektide vahel.

Kokkuvõtteks võib väita, et taastava õiguse kasutamine Eestis aitab saavutada lapsesõbraliku õiguse eesmärgi ning taastavat õigust omakorda rakendatakse lapsesõbraliku õiguse printsiipidest lähtuvalt. Küll aga on jätkuval võimalusi ja viise muuta riigi praktikad alaealistega seotud õigusrikkumiste juhtumite käsitlemisel lapsesõbralikumaks, mille välja toomisega panustab magistr töö sisejulgeoleku valdkonna arendamisse. See omakorda suurendab laste heaolu, ennetab õigusrikkumisi, väldib nii kannatanute taasohvristamist kui ka toimepanijatele tarbetute kahjude tekitamist ning loob ühiskonnas õigluse ja turvatunnet.

Autor tänab kõiki lapsi, kes olid nõus uuringus osalema, ning nende vanemaid, kes laste kaasamist toetasid! Samuti tänab autor oma juhendajat ning töö läbivaatajaid nõuannete eest!

SUMMARY

Master's thesis „Implementation of child-friendly justice in the process of restorative justice from the children's perspective“ relevance arises from its strategic use in restorative justice in resolving conflicts and offenses related to children in Estonia. However, in order for restorative justice to be effective, it is necessary to apply it in a child-friendly way, based on the children's point of view.

The aim of the Master's thesis is to find out the implementation of principles of child-friendly justice in mediation and to find ways to implement the principles more effectively from the children's point of view. Due to the above, the research problem of the Master's thesis is: how are the principles of child-friendly justice implemented in the process of restorative justice from the children's perspective? The research strategy of the Master's thesis is a phenomenographic study. The method of data collection is conducting semi-structured interviews, the recordings of which are transcribed and qualitative content analysis is performed. The objective and research tasks of the Master's thesis were fulfilled, and the answers to the research problem and questions are found. As a result of the Master's thesis, it became clear that restorative justice in Estonia is implemented based on the principles of child-friendly justice. In mediation, children value safety, voluntariness, involvement of the parties and equality, hearing, dialogue and consideration of everyone's opinion, neutral and non-judgmental attitude and satisfaction of emotional needs, including a sense of security and safety. The use of restorative justice in turn helps to achieve the goals of child-friendly justice and enables children to be heard, involved, participate and take their needs into account.

Based on the experiences of children and the analysis of theoretical literature, the author of the Master's thesis proposed how to make the practice of mediation in cases related to children even more child-friendly. The main thing the author recommends is to harmonize the information provided by specialists about mediation, to reach mediation with a case significantly faster, to find a balance in the process between the given methodology and the needs of the parties, and to ensure participation opportunities for children with special needs.

VIIDATUD ALLIKATE LOETELU

Aertsen, I., Bolívar, D. & Vanfraechem, I., 2015. *Victims and Restorative Justice: An empirical study of the needs, experiences and position of victims within restorative justice practices. Country Reports*. European Forum for Restorative Justice. [Võrgumaterjal] Leitav: http://www.euforumrj.org/wp-content/uploads/2015/05/report_victimsandRJ-2.pdf [Kasutatud 03.03.2023].

Allan, A., Beesley, M.S., Attwood, B. & McKillop, D., 2014. Apology in Restorative and Juvenile Justice. *Psychiatry, Psychology and Law*, 21(2), pp. 176–190.

Bailleau, F. & Cartuyvels, Y., 2014. Juvenile justice in Europe: between continuity and change. Rmt: Body-Gendrot, S., Hough, M., Kerezsi, K., Lévy, R., Snacken. S. toim. *The Routledge Handbook of European Criminology*. Routledge, pp. 453- 469.

Barnard, A., McCosker, H. & Gerber, R., 1999. Phenomenography: A Qualitative Research Approach for Exploring Understanding in Health Care. *Qualitative Health Research*, 9(2), pp. 212-226.

Bazeley, P. & Jackson. K., 2013. *Qualitative Data Analysis with NVivo*. Second edition. London: Sage.

Bazemore, G., 1999. Crime Victims, Restorative Justice and the Juvenile Court: Exploring Victim Needs and Involvement in the Response to Youth Crime. *International Review of Victimology*, 6(4), pp. 295-320.

Billups, F. D., 2021. *Qualitative Data Collection Tools: Design, Development, and Applications*. London: Sage Publications.

Bolitho, J. & Freeman, K., 2016. *The use and effectiveness of restorative justice in criminal justice systems following child sexual abuse or comparable harms*. Report for the Royal Commission into Institutional Responses to Child Sexual Abuse. University of New South Wales.

Bradshaw, W., 2005. Restorative Justice Dialogue: The Impact of Mediation and Conferencing on Juvenile Recidivism. *Federal Probation*, 69(2), pp. 15-21.

Braithwaite, J., 1989. *Crime, shame and reintegration*. Cambridge, UK: Cambridge University,

Braithwaite, J., 2002. *Restorative Justice & Responsive Regulation*. New York: Oxford University Press.

Butler-Kisber, L., 2010. *Qualitative inquiry: Thematic, narrative and arts-informed perspectives*. London: Sage.

Carr, N., 2015. Contingent Legitimacy: Community Sanctions in Northern Ireland. Rmt: Robinson, G. & McNeill, F. toim. *Community Punishment: European Perspectives*. Routledge, pp 114-135.

Chapman, T., Gellin, M., Aertsen, I. & Anderson, M., 2015. *Protecting Rights, Restoring Respect and Strengthening Relationships: European Model for Restorative Justice with Children and Young People*. European Forum for Restorative Justice.

Clamp, K., 2019. Restorative policing for the 21st century: historical lessons for future practice. Rmt: Gavrielides, T, toim. *Routledge International Handbook of Restorative Justice*. New York: Routledge, pp. 177- 192.

Council of Europe, 1999. *Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to member States concerning mediation in penal matters*. [Vörgumaterjal] Leitav: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=090000168062e02b [Kasutatud 1.02.2023].

Council of Europe, 2018. *Recommendation CM/Rec (2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters*. [Vörgumaterjal] Leitav: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808e35f3 [Kasutatud 05.03.2023].

Christie, N., 2003. Conflicts as Property. Rmt: Johnstone, G. toim. *A Restorative Justice Reader: Texts, Sources and Context*. UK: Willan Publishing, pp. 57-68.

Cunneen, C. & Hoyle, C., 2010. *Debating Restorative Justice*. Oxford: Hart Publishing.

Daly, K., 2008. Girls, Peer Violence, and Restorative Justice. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 41(1), pp. 109-137.

Doak, J. & O'Mahony, D., 2010. Developing mediation and restorative justice for young offenders across Europe. *Juvenile justice systems in Europe: current situation and reform developments*. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, pp. 1717-1746.

Dünkel, F., Horsfield, P. & Păroşanu, A., 2015. *Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States*. European Forum for Restorative Justice. [Võrgumaterjal] Leitav: http://www.ejjc.org/sites/default/files/volume_i_-_snapshots_from_28_eu_member_states.pdf [Kasutatud 02.02.2023].

Eder, D & Fingerson, L., 2001. Interviewing children and adolescents. Rmt: Gubrium, J. F. & Holstein, J. A. toim-d. *Handbook of Interview Research: Context & Method*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, pp. 181-201.

Espenberg, K., Kiisel, M., Lukk, M., Soo, A., Themas, A., Themas, E. & Villenthal, A., 2017. *Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring*. Tartu: Tartu Ülikool.

Euroopa Komisjon, 2010. *European Textbook on Ethics in Research*. Teadusuuringute ja innovatsiooni peadirektoraat. Publications Office. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://data.europa.eu/doi/10.2777/51536> [Kasutatud 05.03.2023].

Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta, 2012. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.lastekaitseliit.ee/wpcontent/uploads/2011/04/GuidelinesChildFriendlyJustice_ET.pdf [Kasutatud 10.04.2023].

Euroopa Parlament ja nõukogu, 2012. *Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/29/EL, millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse nõukogu raamotsus 2001/220/JSK*. Euroopa Liidu Teataja. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/et/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029> [Kasutatud 03.01.2023].

FRA (European Union Agency for Fundamental Rights), 2015. *Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-child-friendly-justice-professionals_en.pdf [Kasutatud 21.05.2023].

FRA (European Union Agency for Fundamental Rights), 2017. *Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-child-friendly-justice-children-s-perspective_en.pdf [Kasutatud 20.05.2023].

Flick, U., 2009. *An Introduction to Qualitative Research*. London, California, New Delhi, Singapore: SAGE Publications Ltd.

Gavrielides, T., 2019. Victims and offenders' perceptions and experiences of restorative justice: The evidence from London, UK. Rmt: Gavrielides, T, toim. *Routledge International Handbook of Restorative Justice*. New York: Routledge, pp. 105-126.

Gornischeff, K., 2015. *Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni järgmine kriminaal- ja tsiviilmenetluse näitel*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Gornischeff, K., Saia, K., Toros, K. & Ülviste, E., 2018. Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni ja selle põhimõtete rakendamine Eesti õigussüsteemis alaealiste õigusrikkujate juhtumite kohtulahendite näitel. *Acta Politica Estica*, 9, lk 24-62.

Harusoo, H. H., 2020. *Taastava õiguse rakendamine lähisuhtevägivalla juhtumite puhul lepitusmenetluse näitel*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Hallam, M., 2015. *Victim Initiated Restorative Justice. Restoring the Balance*. [Võrgumaterjal] Leitav:

<https://www.restorativejustice.org.uk/sites/default/files/news/files/Final%20Report%20Restoring%20the%20Balance%20June%202015.pdf> [Kasutatud 03.01.2023].

Hartmann, A., 2019. Victims and restorative justice: bringing theory and evidence together. Rmt: Gavrielides, T., toim. *International Handbook of Restorative Justice*. New York: Routledge, pp. 127-144.

Hopkins, B. S., 2006. *Implementing a restorative approach to behaviour and relationship management in schools – the narrated experiences of educationalists*. PhD thesis. University of Reading.

Hopkins, B. toim., 2016. *Restorative Theory in Practice: Insights Into What Works and Why*. London; Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Idnurm, K., 2017. *Alaealiste õigusrikkujate erikohtlemise süsteemi rakendamise vajalikkus ja kavandatavad muudatused Eestis väärteomenetluse seadustiku raames*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

International Juvenile Justice Observatory, 2018. *Implementing Restorative Justice with Child Victims*.

- Johnstone, G. & Van Ness, D. W., 2007. *Handbook of Restorative Justice*. Taylor & Francis.
- Johanson, A., 2020. Konfliktivahendus, taastav nõupidamine ja vabatahtlike töö. Sotsiaaltöö, 4. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.tai.ee/et/sotsiaaltoe/konfliktivahendus-taastav-noupidamine-ja-vabatahtlike-too> [Kasutatud 03.03.2023]
- Johanson, A. & Välba, H., 2021. Taastav õigus – konfliktivahendus. Ettekanne. Tallinn, Sotsiaalkindlustusameti 8.06.2021 seminar: Ohvriabi vabatahtlike võrgustiku seminar.
- Justiitsministeerium, 2017. *Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise) eelnõu seletuskiri*. [Võrgumaterjal] Leitav: [https://m.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/56a447c6-1e2a-4243-a4884647f80062eb/Karistusseadustiku%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus%20\(alaealiste%20%C3%B5igusrikkujate%20kohtlemise%20muutmise\)](https://m.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/56a447c6-1e2a-4243-a4884647f80062eb/Karistusseadustiku%20muutmise%20ja%20sellega%20seonduvalt%20teiste%20seaduste%20muutmise%20seadus%20(alaealiste%20%C3%B5igusrikkujate%20kohtlemise%20muutmise)) [Kasutatud 03.04.2023].
- Justiitsministeerium, 2018. *Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_pohialused_2030.pdf [Kasutatud 19.01.2023].
- Justiitsministeerium, 2022a. *Taastava õiguse kontseptsioon*.
- Justiitsministeerium, 2022b. *Nooresõbraliku õigussüsteemi projekti materjalid*.
- Järv, E., Rajaveer, L. & Pilvet-Petrov, K., 2021. *Alaealise õigusrikkuja kasutajateekonna ja kogemuse analüüs*. Rakendusliku Antropoloogia Keskus. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/alaealise_õigusrikkuja_kasutajateekonna_ja_kogemuse_analuus_rak_2021_0.pdf [Kasutatud 23.05.2023].
- Kaldur, K., Karu, M., Meieorg, M. & Käsper, K., 2015. *Child Participation in Justice: Estonia. Social Fieldwork Research Report*. Tartu: Institute of Baltic Studies.
- Karistusseadustik* (2001) RT I 2001, 61, 364.
- Kask, K., 2015. *Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste analüüs*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/alaealiste_kannatanute_videosalvestatud_ulekuulamised_kristjan_kask_2015.pdf [Kasutatud 23.05.2023].

Klaus, K., 2018. *Taastava õiguse põhimõtete ja mittekariistusliku sekkumise rakendumine töös alaealiste õigusrikkujatega politseis. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.*

Klopets, U. & Tamm, K., 2010. *Kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu. Tallinn: Justiitsministeerium.*

Kriminaalmenetluse seadustik (2003) RT I 2003, 27, 166.

Laherand, M.-L., 2008. *Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: Sulesepp.*

Lastekaitseadus (2014) RT I, 06.12.2014, 1.

Lapse õiguste konventsioon (1991) RT II 1996, 16, 56.

Lepitusmenetluse läbiviimise kord (2018) RT I, 26.01.2018, 23.

Latimer, J., Dowden, C. & Muise, D., 2005. The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta-Analysis. *The Prison Journal* 85(2), pp 127-144.

Lipsey, M. W., 2009. The Primary Factors that Characterize Effective Interventions with Juvenile Offenders: A Meta-Analytic Overview. *Victims & Offenders: An International Journal of Evidence-based Research, Policy, and Practice*, 4(2), pp 124-147.

Llewellyn, J. & Howse, R., 1998. *Restorative justice: A conceptual framework. Ottawa: Law Commission of Canada.*

Marder, I. D & Forde, L., 2022. Challenges in the Future of Restorative Youth Justice in Ireland: Minimising Intervention, Maximising Participation. *Youth Justice*, 0, pp. 1-25.

Markina, A., Strömpl, J., Tamm, G., Ilves, K., Luhamaa, K., Ginter, J., Tubelt, E., Puur, S.M., Roos, L. & Espenberg, S., 2021. *Noorte õigusrikkujate uuring. TÕ Sotsiaalteaduslike Rakendusuuringute Keskus ja Justiitsministeerium. [Võrgumaterjal]: Leitav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/rake_2021_noorde_oigusrikkujate_uuring.pdf [Kasutatud 23.05.2023].*

Marshall, H., 2002. What do we do when we code data? *Qualitative Research Journal*, 2(1), pp 56-70.

Marshall, T. F., 2003. Restorative Justice: an Overview. Rmt: Johnstone, G. toim. *A Restorative Justice Reader: Texts, Sources and Context. UK: Willan Publishing, pp. 28-45.*

Matthews, B. & Ross, L., 2010. *Research Methods: A Practical Guide for the Social Sciences*. First Edition. England: Pearson Education Canada, pp. 28-45.

Mayall, B., 2000. The Sociology of Childhood in Relation to Children's Rights. *The International Journal of Children's Rights* 8(3), pp 243-259.

McLaren, K., 2011. *Alternative Actions that Work: A review of the research on Police Warnings and Alternative Action*. Wellington: New Zealand Police. [Võrgumaterjal]: Leitav: http://www.rethinking.org.nz/assets/Young_People_and_Crime/Alternative_Actions_2011.pdf [Kasutatud 20.02.2023].

Menkel-Meadow, C., 2007. *Restorative Justice: What Is It and Does It Work?* Georgetown Public Law and Legal Theory Research Paper, 1005485.

Miller, J. & Glassner, B., 2011. The „Inside“ and „Outside“: Finding Realities in Interviews. Rmt: Silverman, D. toim. *Qualitative Research*. Third Edition. London: Sage Publications.

Mitrahovitš, N., 2011. *Alaealiste õiguste ja kohustuste tagamine väärteomenetluses Lääne prefektuuri Pärnu politseijaoskonna näitel. Magistritöö*, Tallinn: Sisekaitseakadeemia.

Nascimento, A. N., Andrade, J. & Rodrigues, A. de C., 2022. The Psychological Impact of Restorative Justice Practices on Victims of Crimes—a Systematic Review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 0(0), pp. 1–19.

Nikonov, E., 2016. Õigusrikkumise toime pannud lapse abistamine. *Sotsiaaltöö*, 4.

Ohvriabi seadus (2022), RT I, 06.01.2023.

Oja, M., 2014. *Alaealised isikuvastaste kuritegude ohvrina taastava õigusmenetluse kontekstis Pärnu näitel. Lõputöö*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.

Politsei- ja piirivalveamet, 2018. *Alaealiste süütegudele reageerimise ja lahendamise juhised*.

Richards, L., 2009. *Handling Qualitative Data*. London: Sage.

Riigiprokuratuur, 2018. *Kuriteo toime pannud alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses. Alaealistele spetsialiseerunud prokuröride kokkulepe*.

Robinson, A., 2014. *Foundations for Youth Justice. Positive Approaches to Practice*. Policy Press.

Roche, D., 2003. *Accountability in Restorative Justice*. University Press: Oxford.

Salla, J. & Ülviste, A., 2017. *Alaealiste menetlusosaliste erikohtlemine kriminaalmenetluses*. Riigiprokuratuuri analüüs. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/Alaealiste%20menetlusosaliste%20erikohtlemine%20kriminaalmenetluses.pdf>

Salla, J., 2020. *Vägivallaterroriga leppimist olla ei saa*. Sotsiaalkindlustusameti ajaveeb. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://sotsiaalkindlustusamet.wordpress.com/tag/taastav-oigus/> [Kasutatud 10.12.2022].

SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus, 2018. *Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitöös*. Juhendmaterjal. [Võrgumaterjal] Leitav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/taastav_oigus_juhendmaterjal_2018.pdf [Kasutatud 6.11.2022].

Sherman, L. W. & Strang, H., 2012. Restorative Justice as Evidence-Based Sentencing. Rmt: Petersilia, J. & Reitz, K. R. toim. *The Oxford Handbook of Sentencing and Corrections*, pp 215-243.

Siseministeerium, 2020. Siseturvalisuse arengukava 2020-2030. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.siseministeerium.ee/et/STAK2030> [Kasutatud 15.12.2022].

Slocum, D., Allan, A., & Allan, M. M., 2011. An emerging theory of apology. Australian Apology in Restorative and Juvenile Justice, *Journal of Psychology*, 62(2), pp. 83–92.

Snacken, S., Bauwens, A., Smit, D. van Z., Tournel, H. & Machiels, R., 2015. Prisons and punishment in Europe. Rmt: Body-Gendrot, S., Hough, M., Kerezi, K., Lévy, R. & Snacken, S. toim. *The Routledge Handbook of European Criminology*. Routledge, pp. 422-452.

Sommer, D., Samuelsson, I. & Hundeide, K., 2010. *Child Perspectives and Children's Perspectives in Theory and Practice*. Springer.

Sotsiaalkaitseminister, 2023. Taastava õiguse teenuste osutamise tingimused ja kord. Määrus. RT I, 29.03.2023, 4.

Sotsiaalkindlustusamet, 2023. *Projekti „Taastava õiguse vahenduse mudeli ja koolitussüsteemi arendamine“ taotlus ja materjalid*.

Sotsiaalkindlustusamet, 2021. *Taastava õiguse ABC– abiks vahendajale.*

Sotsiaalkindlustusamet, 2020. *Taastava õiguse vabatahtlike baaskoolituse õppekava.* [Võrgumaterjal] Leitav: https://sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Ohvriabi/taastava_õiguse_vabatahtlike_baaskoolituse_oppekava.pdf [Kasutatud 03.03.2023].

Sotsiaalkindlustusamet, 2023. *Sotsiaalkindlustusameti juhtimisel korraldatavad sotsiaalvaldkonda edendavad projektid.* [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/asutus-uudised-ja-kontakt/asutuse-info/projektid> [Kasutatud 022.03.2023].

Sotsiaalministeerium, 2015. *Alaealise mõjutusvahendite seaduse kehtetuks tunnistamise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu väljatöötamiskavatsus.*

Sotsiaalministeerium, 2016. *Kontseptsioon alaealise mõjutusvahendite seaduse kehtetuks tunnistamise ja sellega seotud seadusemuudatuste kohta.*

Strang, H. & Sherman, L.W., 2003. Repairing the harm: Victims and restorative justice. *Utah Law Review*, 15(1), pp. 15–42.

Tamm, K. & Salla, K. A., 2016a. *Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs.* Kriminaalpoliitika analüüs, Justiitsministeerium. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/laste-toime-pandud-suutegudele-reageerimise-analuus> [Kasutatud 20.03.2023].

Tamm, K. & Salla, K. A., 2016b. Tulemuslikum ja lapsesõbralikum õigussüsteem: laste mõjutamise põhimõtted ja võimalused. *Sotsiaaltöö*, 4.

Tamm, K., 2017. Alaealiste õigusrikkujate kohtlemise põhimõtted. *Märka last*. Lastekaitseliit.

Vetemaa, K., 2016. *Taastav õigus töös alaealiste õigusrikkujatega.* Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Vanfraechem, I., Bolívar, D. & Aertsen, I., toim., 2015. *Victims and Restorative Justice.* London: Routledge.

Walgrave, L., 2003. Restorative justice for juveniles: just a technique or a fully fledged alternative? Rmt: Johnstone, G. toim. *A Restorative Justice Reader: Texts, Sources and Context*. UK: Willan Publishing, pp. 255-269.

Wormer, K. S. & Walker, L., 2013. *Restorative Justice Today: Practical Applications*. USA: SAGE Publications.

Zehr, H., 2003. Retributive justice, restorative justice. Rmt: Johnstone, G. toim. *A Restorative Justice Reader: Texts, Sources and Context*. UK: Willan Publishing, pp. 69-82.

Zernova, M., 2007. *Restorative justice: Ideals and realities*. Hampshire: Ashgate.

Lisa 1. Poolstruktureeritud intervjuu küsimustik vahenduses osalenud alaealistega

1. Millise juhtumi raames osalesid vahenduses? Milline oli juhtumis Sinu roll (kannatanu või toimepanija või mõlemat)?
2. Kes ja millisel ajal menetluse/juhtumi etapis pakkus vahenduse võimalus? Kas ja kuivõrd selgitati muid/alternatiivseid võimalusi?
3. Millal peale juhtunut vahendus toimus? Kui kiiresti kohtumised kokku lepitati ja juhtum lahenduse leidis?
4. Mis põhjustel soovisid osaleda vahenduses? Mida soovisid vahenduse käigus saavutada?
5. Millised olid ootused? Millised olid hirmud ja ebakindlused enne vahendust?
6. Kuidas ja kuivõrd selgitati vahenduse eesmärki, protsessi ja tulemust?
7. Milline oli vahenduse protsess? Kuidas jäid rahule lepituse protsessiga? Kuivõrd tajusid, et kriminaalsüsteem oli õiglane?
8. Millisel määral olid vahendusse kaasatud lapsevanemad või muud juhtumist mõjutatud osapooled? Kuidas hindad nende osalust (vajalikkus, toetus, turvalisus, eesmärgipärasus)?
9. Kuidas hindad vahendaja tegevust, olekut ja suhtumist? Kuivõrd tundus, et vahendaja oli õiglane?
10. Kuivõrd tundsid end vahenduse protsessi erinevate etappide ajal turvaliselt, informeeritud ja vabatahtliku osalisena?
11. Kuivõrd tundsid, et said lepituse protsessis rääkida oma loo? Kuivõrd sinu arvamusega arvestati?
12. Milline oli vahenduse tulemus? Kas jõuti kokkuleppele? Kuidas jäid rahule tulemusega? Kuivõrd tundsid, et lahendus oli õiglane?
13. Kuivõrd tajusid, et toimepanija võttis juhtunus vastutuse? Kuivõrd toimepanija vabandas või kannatanu tundis ja väljendas andestamist?
14. Mille poolest oli vahenduses osalemine kasulik/eesmärgipärane? Mis eesmäärke vahendus sinu jaoks ei täitnud? Kuivõrd tundus, et teise osapoole käitumise paranes?
15. Mis tunded olid peale vahendamise lõppemist? Mis tekitas hea/halva tunde?
16. Kannatanu puhul: Kuivõrd oli kannatanu jätkuvalt toimunust häiritud? Kuivõrd oli kannatanu hirmul korduva ohvrikslangemise ees?
17. Kuidas vahendus on Sind mõjutanud?
18. Kellele ja kuivõrd soovitaksid vahenduses osalemist?

Lisa 2. Uurimisküsimuste vastavus intervjuu küsimustega

Uurimisküsimus	Intervjuu küsimus
1. Kuidas on vahendus kui taastava õiguse protsess Eestis korraldatud?	1.1 Millise juhtumi raames osalesid vahenduses? Milline oli juhtumis Sinu roll (kannatanu või toimepanija või mõlemat)? 1.2 Kes ja millisel ajal menetluse/juhtumi etapis pakkus vahenduse võimalus? Kas ja kuidas selgitati muid/alternatiivseid võimalusi? 1.3 Millal peale juhtunut vahendus toimus? Kui kiiresti kohtumised kokku lepiti ja juhtum lahenduse leidis? 1.4 Millisel määral olid vahendusse kaasatud lapsevanemad või muud juhtumist mõjutatud osapooled? Kuidas hindad nende osalust (vajalikkus, toetus, turvalisus, eesmärgipärasus)?
2. Millise on laste kogemused ja hinnangud vahenduses osalemise kohta?	2.1 Mis põhjustel soovisid osaleda vahenduses? Mida soovisid vahenduse käigus saavutada? 2.2 Millised olid ootused? Millised olid hirmud ja ebakindlused enne vahendust? 2.3 Kuidas ja kuidas selgitati vahenduse eesmärki, protsessi ja tulemust? 2.4 Milline oli vahenduse protsess? Kuidas jäid rahule lepituse protsessiga? Kuidas jäid rahule lepituse protsessiga? Kui võtsid tajuks, et kriminaalsüsteem oli õiglane? 2.5 Kui võtsid tajuks, et toimepanija võttis juhtunus vastutuse? Kui võtsid tajuks, et toimepanija vabandas või kannatanu tundis ja väljendas andestamist? 2.6 Mille poolest oli vahenduses osalemine kasulik/eesmärgipärane? Mis eesmäärke vahendus sinu jaoks ei täitnud? Kui võtsid tajuks, et teise osapooli käitumise paranemine? 2.7 Mis tunded olid peale vahendamise lõppemist? Mis tekitas hea/halva tunde? 2.8 Kannatanu puhul: Kui võtsid tajuks, et kannatanu jätkuvalt toimunud häiritud? Kui võtsid tajuks, et kannatanu hirmul korduva ohvrikslangemise ees?
3. Kuidas vahendus vastab taastava õiguse ja lapsesõbraliku õigusemõistmise printsiipidele?	3.1 Kuidas hindad vahendaja tegevust, olekut ja suhtumist? Kui võtsid tajuks, et vahendaja oli õiglane? 3.2 Kui võtsid tajuks, et vahenduse protsessi erinevate etappide ajal turvaliselt, informeeritud ja vabatahtliku osalisena? 3.3 Kui võtsid tajuks, et said lepituse protsessis rääkida oma loo? Kui võtsid tajuks, et said lepituse protsessis rääkida oma loo? Kui võtsid tajuks, et said lepituse protsessis rääkida oma loo?
4. Kuidas tõhustada taastava õiguse ja lapsesõbraliku õigusemõistmise rakendamist?	4.1 Milline oli vahenduse tulemus? Kas jõuti kokkuleppele? Kuidas jäid rahule tulemusega? Kui võtsid tajuks, et lahendus oli õiglane? 4.2 Kuidas vahendus on Sind mõjutanud? 4.3 Kellele ja kuidas soovitaksid vahenduses osalemist?